

Възрастните в системата на формалното образование: Политики и практики в Европа

**Възрастните във
формалното образование:
Политики и практики в Европа**

Този документ се публикува от P9 Eurydice на Изпълнителната агенция по образование, аудиовизия и култура (Education, Audiovisual and Culture Executive Agency - EACEA).

ISBN 978-92-9201-147-5

doi:10.2797/51592

Този документ се предлага и по Интернет (<http://www.eurydice.org>).

Текстът е завършен през февруари 2011 г.

Превод на български език: Лика Пищалова и Калина Белчева.

© Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, 2011.

Съдържанието на тази публикация може да бъде възпроизведено частично, но не за търговски цели, при условие, че откъсът се предшества от споменаване на 'мрежата Евридика', последван от датата на публикуване на документа.

Молбите за разрешение за възпроизвеждане на целия документ трябва да се отправят към EACEA P9 Eurydice.

Education, Audiovisual and Culture Executive Agency
P9 Eurydice
Avenue du Bourget 1 (BOU2)
B-1140 Brussels
Тел.. +32 2 299 50 58
Факс +32 2 292 19 71
E-mail: eacea-eurydice@ec.europa.eu
Website: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice>

ПРЕДИСЛОВИЕ

През последното десетилетие ученето през целия живот зае централно място в дневния ред на европейската политика за сътрудничество в областта на образованието и обучението. Обучението на възрастните на свой ред беше признато за важен елемент от ученето през целия живот.

Възможностите за обучение на възрастните са от жизненоважно значение за осигуряване на икономическия и социален прогрес, както и за личната реализация на индивидите. Образованието на възрастните е свързано с възвръщаемост от гледна точка на по-добро гражданско участие, по-добро здраве и по-добро благосъстояние на индивидите. Тези публични и частни ползи на образованието и обучението включват и по-големи шансове за намиране на работа и по-качествена работа.

Преди близо десет години държавите-членки на ЕС си поставиха пет цели или 'репери' в образованието и обучението. Една от тях беше до 2010 година средно най-малко 12.5 % от възрастните да участват в учене през целия живот. През 2009 година държавите-членки се споразумяха да повишат този репер на 15 %, които да бъдат постигнати до 2020 година като част от стратегическата рамка за сътрудничество в областта на образованието и обучението, ('ЕТ 2020')⁽¹⁾. С подкрепата на Комисията, сега държавите-членки работят за постигането на тази съвместно договорена цел.

Комюникето на Европейската комисия *'Никога не е късно за учене'* (*'It is never too late to learn'* - European Commission, 2006) осветли жизненоважния принос на образованието и обучението на възрастните за конкурентоспособността, възможността за намиране на работа и социалното включване. Това комюнике беше последвано от План за действие във връзка с обучението за възрастни *'Времето е винаги подходящо за учене'* (*'It is always a good time to learn'* - European Commission, 2007), в който бяха определени пет ключови области на действие в областта на образованието и обучението за възрастни:

- да се анализира ефектът от реформите във всички сектори на образованието и обучението за възрастни;

⁽¹⁾ Съвет на Европейския съюз. 2009. Заключение на Съвета относно стратегическата рамка на европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението. [Council of the European Union, 2009. Council Conclusions on a strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020), OJ C 119/2, 28.5.2009].

- да се подобри качеството на доставка в сектора за обучение на възрастни;
- да се повишат възможностите на възрастните за постигане на квалификация поне с едно ниво по-висока от досегашната (да се изкачат 'едно стъпало по-високо');
- да се ускори процесът на оценка на уменията и социалните компетенции и тяхното потвърждение и признание от гледна точка на резултатите от обучението;
- да се подобри мониторингът на сектора обучение за възрастни.

Планът за действие във връзка с обучението за възрастни беше в сила до края на 2010 година, като Комисията възнамерява да предложи нов План за действие през 2011 година. Затова моментът е подходящ да се върнем към Плана за действие и неговите приоритети и да анализираме начина, по който различните европейски страни се отнесоха към предизвикателствата.

В този контекст, аз съм много доволна да представя този доклад на Евридика относно обучението и образованието за възрастни, който е подготвен в пряка връзка с Плана за действие във връзка с обучението за възрастни, по-специално неговата цел за предоставяне възможности на възрастните да се изкачат 'едно стъпало по-нагоре' и да актуализират образователните си равнища. Докладът разглежда не само възможностите за недостатъчно квалифицираните възрастни да постигнат формална квалификация, но покрива и политиките и мерките за усъвършенстване на участието на възрастните, завърнали се във висшето образование. Всички тези аспекти са илюстрирани с голям набор от конкретни примери.

Убедена съм, че този доклад предоставя ценен набор от подходящи инициативи и мерки относно образованието и обучението за възрастни, и че той ще представлява голям интерес за политикотворците, практиците и всички, които имат интерес към ефективните и ефикасни подходи спрямо образованието за възрастни.

Андрула Василиу
Комисар по
образованието, културата, многоезичието и младежта

СЪДЪРЖАНИЕ

Предисловие	3
Въведение	7
Глава 1: Основни показатели на образованието и обучението за възрастни	9
1.1. Образователно равнище на възрастното европейско население	9
1.2. Участие на възрастните в обучение през целия живот	10
1.3. Участие на възрастните във формалното образование и обучение	12
Глава 2: Дефиниране на понятието 'формално образование и обучение за възрастни'	17
2.1. Дефиниции за формално, неформално и нередовно обучение	17
2.2. Формално образование в рамките на Проучването на образованието за възрастни	20
Глава 3: Възрастни учащи се и квалификации до гимназиално равнище	23
3.1. Организационни схеми и основни модели на доставка	23
3.1.1. Програми до гимназиално равнище	24
3.1.2. Програми на гимназиално равнище	28
3.1.3. Рамки, покриващи различни образователни равнища и видове образование	30
3.1.4. Институционални форми	31
3.2. Адаптиране на формалното образование и обучение към нуждите на възрастните учащи се	36
3.2.1. Модуларизация на програмите и повишаване на гъвкавостта на пътищата за обучение	36
3.2.2. Признаване и валидиране на предишно неформално и нередовно обучение	38
3.2.3. Отворено и дистанционно обучение	42
3.2.4. Учители и обучаващи	44
Глава 4: Зрелите учащи се във висшето образование	45
4.1. Политики, стратегии и мерки за насърчаване на участието на зрелите учащи се във висшето образование	45
4.2. Признаване и валидиране на предишно неформално и нередовно обучение	48
4.2.1. Законодателни рамки и валидиране на неформалното и нередовното обучение в сектора на висшето образование	48
4.2.2. Достъп до висше образование на базата на признаване и валидиране на предишно обучение	50
4.2.3. Напредък във висшето образование на базата на признаване и валидиране на предишно обучение	53
4.3. Подготвителни програми за нетрадиционни кандидати за висше образование	54
4.4. Алтернативни режими на обучение във висшето образование	55
4.4.1. Разбиране на терминологията	55
4.4.2. Участие в задочно висше образование	56
4.4.3. Инициативи на национално ниво за насърчаване на алтернативните режими на обучение във висшето образование	56

Глава 5: Финансиране на формалното образование за възрастни и подкрепа за учащите се	61
5.1. Източници на финансиране на формалното образование за възрастни	61
5.1.1. Финансиране от публични източници	61
5.1.2. Такси за обучение, заплащани от учащите се	62
5.1.3. Финансиране от работодателите	65
5.2. Финансова подкрепа за учащите се и отпусък за учене	66
5.2.1. Пряка финансова подкрепа	66
5.2.2. Данъчни инициативи	70
5.2.3. Отпусък за обучение	70
5.2.4. Специфична подкрепа за безработни учащи се	72
Заключение	75
Литература	79
Речник	81
Фигури	83
Благодарности	84

ВЪВЕДЕНИЕ

Този доклад е подготвен като пряк отговор на Плана за действие във връзка с обучението за възрастни *'Времето е винаги подходящо за учене'* (*It is always a good time to learn* - European Commission, 2007) и, по-конкретно, на формулираните в него цели за повишаване на възможностите на възрастните да постигнат квалификация поне едно ниво по-висока от притежаваната преди това. Документът се фокусира върху възможностите за възрастните с недостатъчна квалификация да завършат основно образование или да постигнат гимназиална квалификация, обхващайки също мерки, които могат да съдействат за разширяване на достъпа до висше образование за възрастни, завърнали се в системата на формалното образование.

Обхват на доклада

Документът включва анализ на статистически данни, свързани с образователните равнища на европейското население и участието на възрастните в образованието и обучението. Освен това, той изяснява концепцията на формалното образование и обучение за възрастни. Сравнителният преглед на подходящите политики и мерки в европейските страни по отношение на възможностите за възрастните да актуализират своята квалификация съставлява основната част на доклада.

С цел сравнимост докладът не обхваща целия диапазон на програмите за формално образование и обучение и/или квалификациите, които са достъпни за възрастните в различните европейски страни. Той се фокусира върху програмите, отнасящи се до основните национални квалификации, особено до квалификациите, които традиционно се свързват с началното образование и обучение, и изследва начина, по който тези квалификации могат да се получат на по-късен етап от живота. Където е уместно и подходящо, документът обръща внимание и на други национално признати квалификации.

Освен формалното образование и програмите за обучение като такива, докладът изследва и степента, в която получените резултати от обучението в неформални и нередовни контексти могат да бъдат признати и кредитирани за завършването на формални квалификации.

Структура

Докладът е структуриран в пет глави.

Глава 1 представя масив от показатели за образованието за възрастни, който задава контекста за по-нататъшен анализ на възможностите за формално обучение за възрастни в Европа. Той включва данни, отнасящи се до развитието на човешките ресурси в Европа, както и данни за участието на възрастните в обучението през целия живот с конкретен фокус върху формалното образование и обучение.

Глава 2 набелязва теоретичните подходи към концепцията за формално обучение за възрастни. Тя анализира и сравнява различните дефиниции за формално, неформално и нередовно обучение, използвани в областта на политиките за образование и обучение в Европа, като обръща специално внимание на концепцията за формално образование за възрастни в рамките на Проучването на образованието за възрастни (Adult Education Survey - AES).

Глава 3 описва програмите за възрастни учащи се, даващи квалификации, които от гледна точка на перспективното развитие на учащия се могат да се разглеждат като равностойни на преобладаващите квалификации до гимназиално равнище. Тя изследва организацията на тези програми на 'повторния шанс' и тяхната адаптация към нуждите на възрастните учащи се.

Глава 4 описва мерките, които биха могли да подобрят участието на възрастните, завърнали се към висшето образование. Тя представя политиките, които са специално ориентирани към възрастните учащи се, както и мерките за подобряване на достъпа до сектора на висшето образование на нетрадиционните учащи се, включително възрастните учащи се.

И накрая, **Глава 5** дава информация за начина на финансиране на формалното образование и обучение за възрастни и очертава различните типове подкрепа, която може да улесни участието на възрастните във формалното образование.

Глави 3, 4 и 5 включват широк диапазон от конкретни примери, които илюстрират общите положения от текста и дават по-подробна информация за разнообразието от програми, мерки и политически действия, които се използват в момента в Европа. Тези примери се разграничават от основния текст чрез използването на различен шрифт.

Методология

Документът се базира основно на информацията, получена от Мрежата Евридика и почерпена от дескриптивната й база данни Eurybase ⁽²⁾. Това се отнася по-специално за Глави 3, 4 и 5 от този доклад. В някои конкретни случаи, информацията, налична в базата данни Eurybase, е допълнена с данни от други източници. Тези източници включват основно данните, събрани в рамките на изследванията на Евридика „Висшето образование в Европа 2009 (*Higher Education in Europe 2009*)”, „Развития в Болонския процес” (*Developments in the Bologna Process* - Eurydice, 2009) и „Модернизацията на висшето образование (*The Modernisation of Higher Education* - Eurydice, под печат), както и описанието на националните системи за професионално образование и обучение, създадено от мрежата ReferNet ⁽³⁾ на Cedefop. Глава 1 се базира на данни на Eurostat от Проучването на работната сила на ЕС (EU Labour Force Survey - EU LFS) и Проучването на образованието за възрастни (Adult Education Survey - AES).

Макар че основната отправна точка на този сравнителен анализ е класификацията ISCED 97, документът се позовава и на развитията, отнасящи се до Европейската рамка на квалификациите (European Qualifications Framework - EQF), както и Националните рамки на квалификациите (National Qualifications Frameworks - NQFs). Позоваване на последните е включено особено в случая на страни, които вече са приели официално Национална рамка на квалификациите (National Qualifications Framework ⁽⁴⁾).

Подготовката и написването на доклада бяха съгласувани със Звеното на Евридика на Изпълнителната агенция по образование, аудиовизия и култура (EACEA). Предварителният вариант на доклада беше представен на Националните звена на Евридика за коментар и потвърждение. Докладът отразява положението към ноември 2010 г. В края на документа се изказва благодарност на всички, които имат принос към него.

⁽²⁾ http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/eurybase_en.php

⁽³⁾ <http://www.cedefop.europa.eu/EN/Information-services/browse-national-vet-systems.aspx>

⁽⁴⁾ До май 2010 г., бяха установени национални рамки за квалификация във фламандската общност на Белгия, Естония, Франция, Ирландия, Малта, Португалия и Обединеното кралство (Cedefop и Европейската комисия, 2010).

ГЛАВА 1: ОСНОВНИ ПОКАЗАТЕЛИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО И ОБУЧЕНИЕТО ЗА ВЪЗРАСТНИ

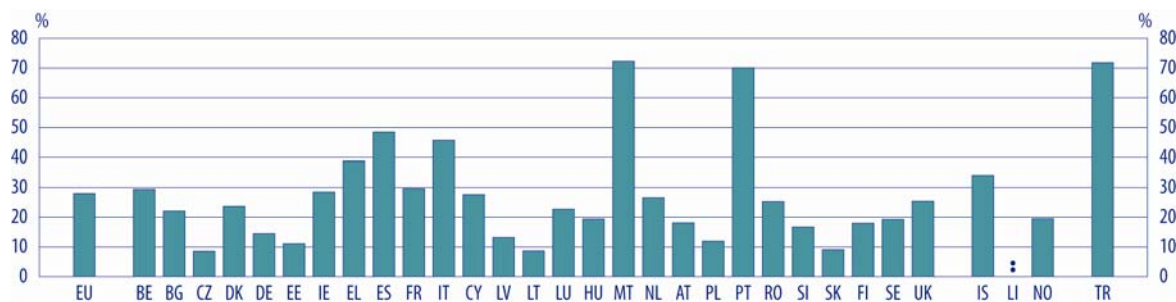
Тази глава представя масив от показатели, който задава контекста за това проучване на възможностите за формално обучение за възрастни в Европа. Първият раздел се фокусира върху данните, свързани с развитието на човешките ресурси в Европа. Вторият раздел представя общи данни за участието на възрастните в ученето през целия живот, а последният раздел на главата изследва данните, отнасящи се до формалното образование и обучение за възрастни. Основните използвани източници на данни са Проучването на работната сила на ЕС (EU Labour Force Survey - EU LFS) и Проучването на образованието за възрастни (Adult Education Survey - AES).

1.1. Образователно равнище на възрастното европейско население

Образователното равнище на възрастното население обикновено се използва като представител на знанията и уменията, достъпни в икономиката. Този показател отразява нивото на формалното образование, постигнато от възрастното население.

Съгласно Проучването на работната сила на ЕС, около 70 % от възрастните (25-64 години) в Европа са завършили поне гимназиално образование. Това означава, че възрастните с ниско образователно равнище (т.е. под гимназиално ниво) представляват по-малко от една трета от възрастното европейско население. Но, тази цифра отговаря на около 76 милиона възрастни в ЕС.

Фигура 1.1: Възрастно население в Европа с образователно равнище под гимназиалното (ISCED 3), възраст 25-64 години (%), 2009 г.

EU		BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT	LU
28.0		29.4	22.1	8.6	23.7	14.5	11.1	28.5	38.8	48.5	29.6	45.7	27.6	13.2	8.7	22.7
HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK		IS	LI	NO	TR
19.4	72.3	26.6	18.1	12.0	70.1	25.3	16.7	9.1	18.0	19.3	25.4		34.1	:	19.5	71.8

Източник: Eurostat, Проучване на работната сила на ЕС [EU Labour Force Survey (данните са взети през януари 2011 г.)].

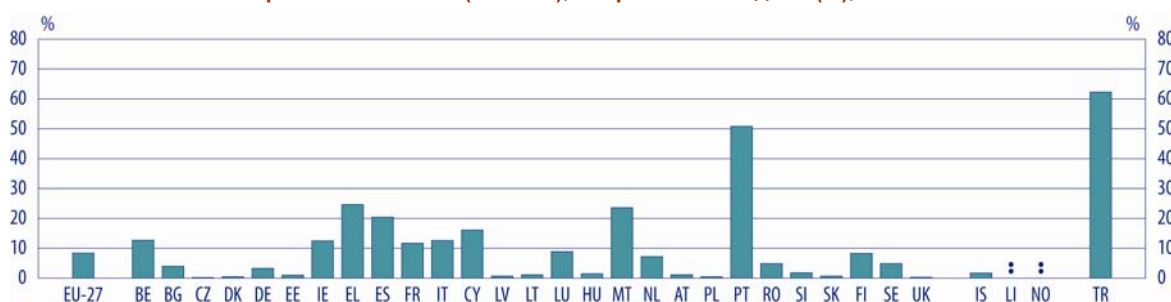
По отношение на отделните страни, значителни вариации в Европа се наблюдават в Чешката република, Германия, Естония, Латвия, Литва, Полша и Словакия, делът на възрастното население без гимназиално образование е сравнително малък, между 9 % и 15 %. В Унгария, Австрия, Словения, Финландия, Швеция и Норвегия той не превишава 20 %. От друга страна, възрастните с гимназиално образование представляват почти 50 % от населението на възраст 25-64 години в Италия и Испания и около 70 % в Малта, Португалия и Турция.

Наличните EU LFS данни също сочат, че младите възрастни са с много по-голяма вероятност да имат поне гимназиално образование, отколкото по-старото население: делът на онези, които са получили гимназиално образование, е с почти 20 процентни пункта по-висок във възрастовата група 25-34 години, отколкото във възрастовата група 55-64 години.

Освен това, е важно да се отбележи, че категорията на възрастните с ниско образователно равнище включва и хора, които са напуснали началното образование, преди да завършат прогимназиално образование. Това много ниско образователно равнище включва около 8 % от възрастните в Европейския съюз, което отговаря на около 23 милиона души.

В Чешката република, Дания, Естония, Латвия, Литва, Унгария, Австрия, Полша, Словения, Словакия, Обединеното кралство и Исландия, делът на възрастното население без прогимназиално образование не превишава 2 %. В България, Германия, Румъния и Швеция, той е все още относително малък, между 3 % и 5 %. Гърция, Испания, Малта, Португалия и Турция се намират на другия край на спектъра. В първите три от тези страни, възрастните, които не са завършили прогимназиално образование, представляват между 20 % и 25 % от възрастното население, докато в Португалия те представляват малко над 50 %, а в Турция – около 62 % от хората на възраст 25-64 години.

Фигура 1.2: Възрастно население в Европа с образователно равнище под прогимназиалното (ISCED 2), възраст 25-64 години (%), 2009 г.

EU-27		BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT	LU
8.4		12.7	4.0	0.2	0.5	3.3	1.0	12.5	24.6	20.4	11.7	12.6	16.1	0.7	1.1	8.9
HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK		IS	LI	NO	TR
1.5	23.6	7.2	1.1	0.5	50.8	4.9	1.8	0.7	8.3	4.9	0.3		1.7	:	:	62.3

Източник: Eurostat, Проучване на работната сила на ЕС [EU Labour Force Survey (данните са взети през октомври 2010 г.)].

1.2. Участие на възрастните в учене през целия живот

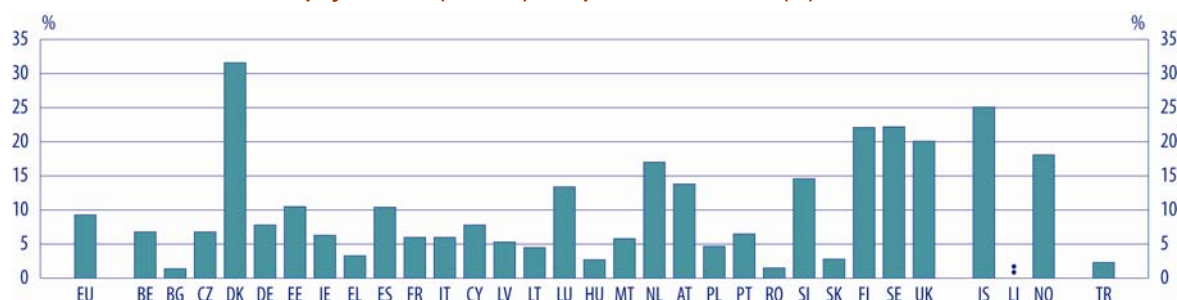
На европейско равнище, три проучвания предоставят данни, които дават възможност за оценка на участието на възрастните в образование и обучение: Проучването на работната сила на ЕС (EU Labour Force Survey - EU LFS), Проучването на образованието за възрастни (Adult Education Survey - AES) и Проучването на непрекъснатото професионално обучение (Continuing Vocational Training Survey - CVTS). Докато последното проучване се фокусира по-конкретно върху професионалното образование и обучение, първите две дават по-обща данни за участието на възрастните в учене през целия живот.

Проучването на работната сила на ЕС е източник на данни за реперни показатели на ЕС за участието на възрастни в учене през целия живот. Реперът е установен на 15 %, които трябва

да бъдат достигнати до 2020 г. ⁽⁵⁾. Според резултатите от проучването, през 2009 година почти 10 % от възрастното европейско население е участвало във формално или неформално образование и обучение през четирите седмици преди проучването.

Ситуацията в отделните страни показва, че скандинавските страни, Холандия и Обединеното кралство вече са постигнали договорената европейска цел за 2020 година, докато Австрия и Словения са близо до целта. Но, участието на възрастните в образованието и обучението изостава значително от репера на ЕС в България и Румъния (където под 2 % от възрастните участват в образованието и обучението), както и в Гърция, Унгария, Словакия и Турция (където нивото е под 4 %).

Фигура 1.3: Участие на възрастните в образование и обучение през четирите седмици преди проучването (EU LFS), възраст 25-64 години (%), 2009 г.

EU		BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT	LU
9.3		6.8	1.4	6.8	31.6	7.8	10.5	6.3	3.3	10.4	6.0	6.0	7.8	5.3	4.5	13.4
HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK		IS	LI	NO	TR
2.7	5.8	17.0	13.8	4.7	6.5	1.5	14.6	2.8	22.1	22.2	20.1		25.1	:	18.1	2.3

Източник: Eurostat, Проучване на работната сила на ЕС [EU Labour Force Survey (данните са взети през януари 2011 г.)].

Обяснителна бележка

Този показател включва участие във формално и неформално образование и обучение.

Проучването на образованието за възрастни (Adult Education Survey - AES) е нов елемент от статистиката на ЕС за образованието и ученето през целия живот, което ще се проведе в цяла Европа за първи път през 2011-2012 година. Но, между 2005 и 2008 е направено доброволно пилотно AES, включващо 29 страни от ЕС, ЕФТА (Европейска асоциация за свободна търговия) и кандидат-членки ⁽⁶⁾. За разлика от Проучването на работната сила на ЕС, Проучването на образованието за възрастни има конкретната цел да оцени участието на възрастните в образованието и обучението. Освен това, то дава по-подробна информация за дейностите и програмите, свързани с обучението, в които вземат участие възрастните.

Когато сравняваме резултатите от Проучването на работната сила на ЕС с резултатите от Проучването на образованието за възрастни, на пръв поглед разликите може да изглеждат доста изненадващи. Съгласно Проучването на работната сила, под 10 % от възрастните участват в учене през целия живот, докато резултатите от Проучването на образованието за

⁽⁵⁾ Съвет на Европейския Съюз, 2009. Заключение на Съюза относно стратегическата рамка за европейско сътрудничество в образованието и обучението [Council of the European Union, 2009. Council Conclusions on a strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020), OJ C 119/2, 28.5.2009].

⁽⁶⁾ Участващи страни: Австрия, Белгия, България, Хърватия, Кипър, Чешка република, Дания, Естония, Финландия, Франция, Германия, Гърция, Унгария, Италия, Латвия, Литва, Малта, Холандия, Норвегия, Полша, Португалия, Румъния, Словакия, Словения, Испания, Швеция, Швейцария, Турция и Обединеното кралство.

възрастни сочат, че около 35 % от възрастното европейско население взема участие във формално или неформално образование и обучение.

Но, тази значителна разлика между резултатите от двете проучвания е частично свързана с факта, че референтният период на EU LFS е само четири седмици преди проучването, докато референтният период на AES е 12 месеца. Това означава, че възрастните, които не участват в образование през последните четири седмици преди EU LFS (и следователно, се считат за 'неучащи се'), могат да участват в образование и обучение през по-дълъг период (напр. 12 месеца). Както сочи Rosenblatt (2009), продължителността на референтния период играе важна роля, особено по отношение на участието на възрастните в неформално образование и обучение, тъй като дейностите, свързани с неформалното обучение, се характеризират с доста кратка продължителност и често са разпределени във времето.

Съгласно резултатите от Проучването на образованието за възрастни, страните с най-висок процент на участие на възрастните в образование и обучение са Швеция (73 %), Финландия (55 %), Норвегия (55 %) и Обединеното кралство (49 %). Всички тези страни имат и много висок процент на участие в контекста на Проучването на работната сила на ЕС. И обратно, Проучването на образованието за възрастни показва относително ниски проценти на участие на възрастните в Румъния (7 %), Унгария (9 %), Турция (14 %) и Гърция (15 %), като тези данни се потвърждават от подобни резултати от EU LFS.

Фигура 1.4: Участие на възрастните в образование и обучение през 12-те месеца преди проучването (AES), възраст 25-64 години (%), 2007 г.

EU	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT
34.9	40.5	36.4	37.6	44.5	45.4	42.1	14.5	30.9	35.1	22.2	40.6	32.7	33.9
HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	NO	TR
9.0	33.7	44.6	41.9	21.8	26.4	7.4	40.6	44.0	55.0	73.4	49.3	54.6	14.1

Източник: Eurostat, Проучване на работната сила на ЕС [EU Labour Force Survey (данните са взети през януари 2011 г.)].

Обяснителна бележка

Този показател включва участие във формално и неформално образование и обучение.

Въпреки че в повечето страни общите схеми на участие са доста сходни в двете проучвания (т.е. EU LFS and AES), в някои случаи, резултатите са доста различни. Несъответствието в резултатите е най-силно изразено в България и Словакия, където, съгласно Проучването на работната сила на ЕС, участието на възрастните в образованието и обучението остава доста ниско, докато съгласно Проучването на образованието за възрастни, участието е над средното за ЕС. Тези разлики между резултатите от EU LFS и AES още не са напълно изяснени.

1.3. Участие на възрастните във формално образование и обучение

Резултатите от Проучването на работната сила, както и от Проучването на образованието за възрастни, показват, че делът на възрастните, които участват във формално образование и

обучение (т.е. образование, предоставено в училищната система, университетите или други формални образователни и обучителни институции; за повече информация виж Глава 2) е значително по-нисък от дела на тези, които участват в неформални дейности на обучение (т.е. организирани и постоянни образователни дейности, които не отговарят точно на горното определение за формално образование; за повече информация вижте Глава 2).

Съгласно данните от Проучването на образованието за възрастни, средният процент на участие на възрастните във формалното образование или обучение в ЕС е 6 %.

Ситуацията в отделните европейски страни варира от под 3 % в България, Гърция, Франция, Кипър, Унгария и Турция до над 10 % в Белгия, Дания, Финландия, Швеция и Обединеното кралство. Процентът на участие около 15 % в Обединеното кралство представлява най-високата стойност за страна в Европа.

В страни, където делът на недостатъчно квалифицираното възрастно население е относително висок (за повече информация вижте Раздел 1.1), процентите на участие на възрастните във формално образование или обучение са: 7 % в Португалия, 6 % в Испания, 5 % в Малта, 4 % в Италия, 2 % в Гърция и Турция.

Фигура 1.5: Участие на възрастните във формално и неформално образование и обучение в 12-те месеца преди проучването (AES), възраст 25-64 години (%), 2007 г.

	EU	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT
■ Формално образование и обучение	6.2	12.5	2.7	3.9	10.1	5.2	5.0	2.3	5.9	1.7	4.4	2.9	5.4	6.3
■ Неформално образование и обучение	31.5	33.5	35.2	35.4	37.6	43.1	40.2	12.7	27.2	34.1	20.2	39.5	30.7	30.9

	HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	NO	TR
■ Формално образование и обучение	2.5	5.2	6.8	4.2	5.5	6.5	3.3	8.7	6.1	10.2	12.7	15.1	9.9	2.3
■ Неформално образование и обучение	6.8	31.3	42.1	39.8	18.6	22.5	4.7	36.1	41.2	51.2	69.4	40.3	50.6	12.8

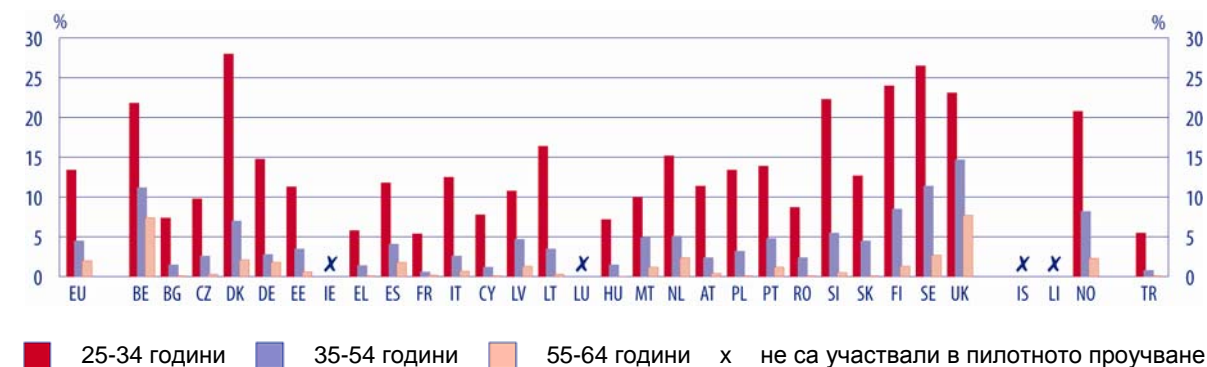
Източник: Eurostat, Проучване на работната сила на ЕС [EU Labour Force Survey (данните са взети през януари 2011 г.)].

Освен това е интересно да се отбележи, че докато в повечето страни участието в неформалното образование и обучение е поне пет пъти по-високо, отколкото в дейностите на формално обучение, има страни, в които разликата е по-слабо изразена. Това е особено вярно за Белгия, Унгария, Румъния и Обединеното кралство.

Възрастовата структура на участието на възрастни във формално образование и обучение показва, че младите възрастни (25-34 години) е по-вероятно да участват във формални програми, отколкото по-възрастните сегменти от населението. Средно в ЕС 13 % от лицата на възраст 25-34 години участват във формално обучение, докато във възрастовите групи 35-54 и 55-64 години това участие е съответно само 5 % и 2 %.

Но, когато изследваме ситуацията в отделните страни, забелязваме някои значителни разлики в процента на участие между различните възрастови групи в различните страни. Във Финландия, например, процентът на участие във възрастовата група 25-34 години е относително висок (24 %), но процентът на участие във възрастовите групи 35-54 и 55-64 години е съответно само 9 % и 1 %. В страни като Обединеното кралство и Белгия ситуацията е малко по-различна. В Обединеното кралство процентът на участие е 23 % за възрастовата група 25-34 години, но той продължава да бъде относително висок за възрастовите групи 35-54 и 55-64 години: съответно 15 % и 8 %. Подобна ситуация се наблюдава в Белгия (съответно 22 %, 11 % и 7 % за трите възрастови групи). Както предполага Rosenblatt (2009), анализът на възрастовите групи може да се разглежда като средство за определяне на страните, в които формалното образование е ограничено до детската и юношеската възраст, и страните, в които формалното образование е възможност за обучение през целия живот.

Фигура 1.6: Участие на възрастните във формално образование и обучение през 12-те месеца преди проучването (AES) по възрастови групи, възраст 25-64 години (%), 2007 г.

	EU	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT
■ 25-34 години	13.4	21.8	7.4	9.8	28.0	14.8	11.3	5.8	11.8	5.4	12.5	7.8	10.8	16.4
■ 35-54 години	4.5	11.2	1.5	2.6	7.0	2.8	3.5	1.4	4.1	0.6	2.6	1.2	4.7	3.5
■ 55-64 години	2.0	7.4	0.1	0.3	2.1	1.8	0.6	0.1	1.8	0.2	0.7	0.1	1.3	0.3
	HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	NO	TR
■ 25-34 години	7.2	10.0	15.2	11.4	13.4	13.9	8.7	22.3	12.7	24.0	26.5	23.1	20.8	5.5
■ 35-54 години	1.5	4.9	5.1	2.4	3.2	4.8	2.4	5.5	4.5	8.5	11.4	14.7	8.2	0.8
■ 55-64 години	0.0	1.2	2.4	0.4	0.1	1.2	0.1	0.5	0.1	1.3	2.7	7.7	2.3	0.1

Източник: Eurostat, Проучване на работната сила на ЕС [EU Labour Force Survey (данните са взети през януари 2011 г.)].

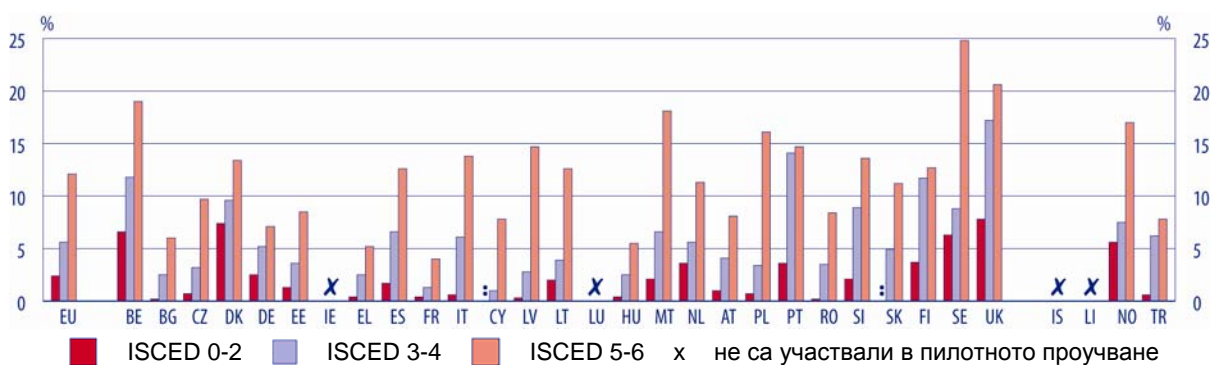
В някои от страните, които имат по-висок процент на участие на млади възрастни (25-34 години) във формално образование, цифрите могат да бъдат изопачени от факта, че началното образование и обучение⁽⁷⁾ е по-продължително в тези страни, отколкото в други. Затова, в проучванията младите възрастни, участващи във формално образование, могат всъщност да бъдат студенти във висше учебно заведение, които още не са завършили основното си обучение, а не завърнали се възрастни, които са се включили отново в системата за формално образование и обучение. Такъв може да бъде случаят в страни, където най-честата начална възраст за първа степен на висше образование е над 20 години (напр. Дания, Литва, Финландия и Швеция (Евридика, 2010)), и страни, в които участието във висшето образование достига кулминацията си чак на възраст 22 години (Финландия, Швеция, Исландия и Норвегия (Евридика 2007а)) или 24 години (Дания и Лихтенщайн (Евридика, 2007а)). И все пак,

(7) Началното образование и обучение се определя като 'Общо или професионално образование и обучение, провеждано в началната образователна система, обикновено преди навлизането в работния живот' (Cedefop, 2008).

Проучването на образованието за възрастни не позволява да се направи разлика между младите възрастни, които са все още в процес на завършване на своето формално начално образование и тези, които са се завърнали към системата на формално образование след известен период извън нея.

По отношение на данните за участието на възрастни във формалното образование съгласно най-високото ниво на постигнато образование, това, което се наблюдава във всички европейски страни е, че хората с по-ниско образователно равнище (т.е. онези, които са завършили най-много прогимназиално образование) имат най-нисък процент на участие. Средно в ЕС, едва около 2 % от недостатъчно квалифицираните възрастни участват във формалното образование и обучение, докато процентът на участие на завършилите гимназиално образование е 6 %, а на завършилите висше образование – 12 %.

Фигура 1.7: Участие на възрастните във формално образование и обучение през 12-те месеца преди проучването (AES) според най-високото ниво на получено образование, възраст 25-64 години (%), 2007 г.

	EU	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT
■ ISCED 0-2	2.4	6.6	0.2	0.7	7.4	2.5	1.3	0.4	1.7	0.4	0.6	:	0.3	2.0
■ ISCED 3-4	5.6	11.8	2.5	3.2	9.6	5.2	3.6	2.5	6.6	1.3	6.1	1.0	2.8	3.9
■ ISCED 5-6	12.1	19.0	6.0	9.7	13.4	7.1	8.5	5.2	12.6	4.0	13.8	7.8	14.7	12.6

	HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	NO	TR
■ ISCED 0-2	0.4	2.1	3.6	1.0	0.7	3.6	0.2	2.1	:	3.7	6.3	7.8	5.6	0.6
■ ISCED 3-4	2.5	6.6	5.6	4.1	3.4	14.1	3.5	8.9	4.9	11.7	8.8	17.2	7.5	6.2
■ ISCED 5-6	5.5	18.1	11.3	8.1	16.1	14.7	8.4	13.6	11.2	12.7	24.8	20.6	17.0	7.8

Източник: Eurostat, Проучване на работната сила на ЕС [EU Labour Force Survey (данните са взети през януари 2011 г.)].

Анализът на ниво страна показва, че в някои европейски страни участието на недостатъчно квалифицираните възрастни във формалното образование е определено над средното за ЕС. Например, в Норвегия то е почти 6 %, а в Белгия, Дания, Швеция и Обединеното кралство – между 6 % и 8 %. Тоест, изглежда, че гореспоменатите страни са малко по-успешни в привличането на недостатъчно квалифицираното възрастно население към програмите за формално образование и обучение. Дания има най-равномерно балансиран процент на участие между трите образователни равнища.

Проучването на образованието за възрастни предоставя и интересна информация относно характеристиките на дейностите на обучение, в които участват възрастните. Една от тези характеристики е броят на часовете на обучение, докладван от участниците в образованието и обучението. Според наличните данни, формалните програми са средно значително по-дълги от неформалните дейности на обучение: средният брой часове на обучение за участник във

формалното образование е 383 часа, докато за неформалното образование и обучение той е само 71 часа.

Но, на ниво страна се наблюдават доста важни вариации. Броят на часовете на обучение във формалното образование и обучение е определено най-висок в Германия (905 часа) и е значително над средното за ЕС в България (609 часа), Латвия (572 часа), Португалия (543 часа), Австрия (532 часа) и Швеция (515 часа). В същото време дейностите на формално обучение в Обединеното кралство се характеризират с относително кратка продължителност: средно 121 часа. Това означава, че средната продължителност на дейностите за формално обучение в Обединеното кралство е приблизително същата, като средната продължителност на дейностите за неформално обучение в Дания, Белгия, Испания и Унгария, където дейностите за неформално обучение са със средна продължителност между 111 и 121 часа. Това може да се свърже с някои концептуални разлики, които се изследват в Глава 2 (Раздел 2.2) от този доклад.

Накрая, интересно е да се отбележи и че Проучването на образованието за възрастни предоставя и някои данни за сумите, похарчени от възрастните учащи се, които участват във формалното образование и обучение. Разходите включват такси за участие и регистрация, както и учебни материали. Според наличните данни, във всички европейски страни, формалното обучение за възрастни изисква по-големи частни финансови инвестиции, отколкото дейностите за неформално обучение: участниците във формално образование са похарчили средно EUR 603, докато средните частни инвестиции за неформално образование и обучение са само EUR 145.

Основният разход за участник във формално образование и обучение е различен за различните страни. Докато възрастните участници във формално образование в Белгия, Чешката република, Латвия, Холандия, Румъния, Финландия, Швеция и Турция са похарчили средно само до EUR 400, учащите се в няколко други европейски страни съобщават много по-високи частни финансови инвестиции (виж Фигура 1.8).

Фигура 1.8: Средни разходи за участник във формално образование и обучение през 12-те месеца преди проучването (AES), възраст 25-64 години (EUR), 2007 г.

EU	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT
603	226	462	368	739	1 025	565	1 308	703	:	:	3 336	397	531
HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	NO	TR
431	1 061	336	1 454	681	1 120	294	1 015	407	153	393	438	1 136	359

Източник: Eurostat, Проучване на работната сила на ЕС [EU Labour Force Survey (данните са взети през януари 2011 г.)].

Но, важно е да се отбележи, че в страните където средната частна инвестиция за участник е сравнително висока, някои видове формални програми са покрити от публични средства и/или е предоставена конкретна финансова подкрепа за определени целеви групи. Повече данни за финансирането на формалното образование и обучение за възрастни ще намерите в Глава 5 от този доклад.

ГЛАВА 2: ДЕФИНИРАНЕ НА ПОНЯТИЕТО 'ФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ ЗА ВЪЗРАСТНИ'

Под 'формално образование за възрастни' обикновено се разбират дейности на обучение, водещи до дипломи и сертификати, еквивалентни на тези, които могат да бъдат получени в системата на училището или висшето образование. Въпреки че тези дейности на обучение са централният фокус на Глави 3 и 4 от този доклад, важно е да се съзнава, че терминът 'формално образование за възрастни' може да включва по-широк диапазон от дейности на обучение.

Целта на тази глава е да се очертаят теоретическите основи на понятието 'формално образование за възрастни'. Главата се състои от два раздела. В първия раздел се дават основните дефиниции за формално, неформално и нередовно обучение, използвани в областта на политиката за образование и обучение в Европа. Вторият раздел се фокусира върху понятието 'формално образование за възрастни' в рамките на Проучването на образованието за възрастни (AES).

2.1. Дефиниции за формално, неформално и нередовно обучение

На европейско равнище в момента има две основни терминологични референтни работи, които покриват понятията формално, неформално и нередовно обучение: две издания на речник, създаден от Cedefop (Cedefop, 2004 и 2008) и наръчника „Класификация на дейностите за обучение“ (*Classification of Learning Activities - CLA*), създаден от Eurostat (Eurostat, 2006). Дефинициите в последния документ се базират на речника на „Международна стандартна класификация на образованието - ISCED 1997“ (*International Standard Classification of Education - ISCED 1997 - UNESCO, 1997*). Освен това, съществува и речник, създаден в рамките на инициативата на Европейската комисия „Изследване на европейската терминология в образованието за възрастни за общо разбиране и мониторинг на сектора“ (*Study on European terminology in adult education for a common understanding and monitoring of the sector - NRDC, 2010*): използваните дефиниции за формално, неформално и нередовно обучение се базират на гореспоменатите речници на Cedefop.

Речникът, създаден от Cedefop през 2008 година включва подборка от 100 термина, използвани в областта на политиката за образование и обучение в Европа. Според този речник, формалното обучение се дефинира като:

Обучение, което се извършва в организирана и структурирана среда (т.е. в образователна или обучителна институция или на работа) и е с явното предназначение за обучение (от гледна точка на цели, време и ресурси). Формалното обучение е съзнателно от гледна точка на учащия се. Обикновено то води до валидиране и сертификация (Cedefop 2008, стр. 85).

Неформалното обучение се дефинира като:

Обучение, включено в планирани дейности, които не са явно предназначени за обучение (от гледна точка на целите, времето и подкрепата за обучението). Неформалното обучение е съзнателно от гледна точка на учащия се (пак там. стр. 93).

Нередовното обучение е:

Обучение в резултат от ежедневните дейности, свързани с работата, семейството или отидна. То не е организирано и структурирано от гледна точка на целите, времето или подкрепата за обучение. Неформалното обучение е в повечето случаи несъзнателно от гледна точка на учащия се (пак там. стр. 133).

Наръчникът „Класификация на дейностите за обучение” (*Classification of Learning Activities - CLA*) на Eurostat дефинира формалното образование като:

образование, предоставяно в системата на училищата, колежите, университетите и други формални образователни институции, което нормално представлява непрекъсната 'стълба' на редовно образование за деца и млади хора, обикновено започващо на възраст пет до седем години и продължаващо до 20 или 25 години. В някои страни, горните части на тази 'стълба' са организирани програми от съвместна работа на непълнен работен ден и участие на непълнен работен ден в редовната училищна и университетска система: тези програми са известни с термина 'двойствена система' или подобни термини в тези страни (Eurostat 2006, стр. 13).

Неформалното образование се дефинира като:

Всички организирани и непрекъснати образователни дейности, които не отговарят точно на горната дефиниция за формално образование. Следователно, неформалното образование може да се осъществява както в, така и извън образователните институции и да се доставя на лица от всички възрасти. В зависимост от контекстите на страната, то може да обхваща образователни програми за ограмотвяване на възрастни, основно образование за деца извън училището, умения за живот, умения за работа и обща култура. Програмите за неформално образование не следват непременно системата на 'стълбата' и могат да имат различна продължителност (пак там, стр. 13).

Нередовното обучение е:

съзнателно, но по-малко организирано и по-малко структурирано ... и може да включва, например, събития (дейности) на обучение, които се извършват в семейството, на работното място и в ежедневието на всеки човек на база, определена от лицето, семейството или обществото (пак там, стр. 13).

В допълнение, наръчникът въвежда един допълнителен термин – случайно обучение – определен като несъзнателно обучение. Случайното обучение се изключва от статистическото наблюдение.

Таблиците по-долу съдържат резюме на гореспоменатите дефиниции.

Фигура 2.1: Понятията формално, неформално и нередовно обучение според речника „Терминология на европейската политика за образование и обучение” (Terminology of European education and training policy - Cedefop, 2008)

Формално обучение	Неформално обучение	Нередовно обучение	
предоставено в организирана и структурирана среда явно предназначено за обучение обикновено води до валидиране и сертификация съзнателно	включено в планирани дейности, които не са явно предназначени за обучение съзнателно	неорганизирано или структурирано получено в резултат от ежедневието дейности в повечето случаи несъзнателно	

Фигура 2.2: Понятията формално и неформално образование и нередовно и случайно обучение според наръчника

“Класификация на дейностите за обучение” (Classification of Learning Activities - CLA) (Eurostat, 2006)

Формално образование	Неформално образование	Нередовно обучение	Случайно обучение
<p>предоставено в системата от формални образователни институции (включително 'двойствената система')</p> <p>представлява непрекъснатата 'стълба' на образование</p> <p>съзнателно</p>	<p>в и извън образователните институции</p> <p>организиран и непрекъснат дейности</p> <p>не следва непременно системата на 'стълбата'</p> <p>продължителността може да бъде различна</p> <p>съзнателно</p>	<p>по-малко организирано и по-малко структурирано от неформалното образование</p> <p>съзнателно</p>	<p>несъзнателно</p> <p>изключено от статистическо наблюдение</p>

При сравнението на двете множества от дефиниции могат да се забележат някои принципни разлики между формалното, неформалното и нередовното обучение.

Според речника на Cedefop (Cedefop, 2008), понятието формално обучение е относително широко: формалното обучение включва дейности, които се извършват в 'организирана и структурирана среда', които са 'явно предназначени за обучение'. В сравнение с него, неформалното обучение е 'включено в планирани дейности', но тези дейности не са 'явно предназначени за обучение'. Това означава, че в това понятие, формалното обучение съответства не само на училищни или академични програми, водещи до основните национални квалификации (напр. удостоверение за завършване на гимназия, бакалавърска степен и др.), но също и до различни краткосрочни образователни и обучителни дейности, водещи до различни видове сертификати.

Дефиницията за формално образование, включена в наръчника „Класификация на дейностите за обучение” (Classification of Learning Activities - Eurostat, 2006) е по-рестриктивна. На базата на тази дефиниция е възможно да се заключи, че това формално образование съответства на програми, водещи до основни национални училищни или академични квалификации, докато краткосрочните образователни и обучителни курсове, свързани с различните видове сертификати, попадат в понятието неформално образование (напр. курсове за ограмотяване на възрастни). Трябва да се подчертае, обаче, че освен основните дефиниции, дадени по-горе, Eurostat предлага допълнителни критерии за разграничаване на формалното от неформалното образование. Тези критерии разширяват понятието 'формално образование' до други дейности на обучение и са предмет на обсъждане в Раздел. 2.2 от този документ.

Друга разлика между двете групи дефиниции е свързана с нередовното обучение. Речникът на Cedefop дефинира нередовното обучение като обучение, което 'е в повечето случаи несъзнателно от гледна точка на учащия се', докато наръчникът на Eurostat дефинира същото понятие като 'съзнателно, но [...] по-малко организирано и по-малко структурирано' обучение.

По отношение на несъзнателното обучение, Eurostat въвежда допълнителния термин 'случайно обучение' и изключва този вид обучение от статистическото наблюдение.

Въпреки че гореспоменатите разлики в дефинирането на формалното, неформалното и нередовното обучение може да изглеждат доста съществени, те са свързани основно с факта, че всеки от тези два документа е разработен за различни цели. Наръчникът на Eurostat е предназначен да служи като инструмент за изготвяне и представяне на сравнима статистика и показатели за дейностите за обучение (както в отделните страни, така и между страните), докато целта на речника на Cedefop е да определи и дефинира основните термини, които са от съществено значение за разбирането на настоящата политика за образование и обучение в Европа.

Като взема предвид наличието на някои концептуални разлики в дефинирането на формалното, неформалното и нередовното обучение, Раздел 2.2 се фокусира върху понятието 'формално образование' в рамките на Проучването на образованието за възрастни.

2.2. Формално образование в рамките на проучването на образованието за възрастни

Наръчникът на Eurostat „Класификация на дейностите за обучение“ (*Classification of Learning Activities* - Eurostat, 2006) е предназначен да служи за концептуална основа на Проучването на образованието за възрастни. Освен основните дефиниции на формално, неформално и нередовно обучение (виж Раздел 2.1), наръчникът предоставя и данни за оперативните критерии за разграничаване на различните видове дейности за обучение.

По отношение на формалното образование, формалното и неформалното образование се разграничават по един фундаментален критерий. Това е дали дейността е предназначена да доведе до резултат от обучението, който може да намери място в Националната рамка на квалификациите (National Framework of Qualifications - NFQ). Националната рамка на квалификациите се дефинира като:

Единствената национално и международно призната структура, чрез която всички постижения на обучението могат да се измерят и да се свържат едно с друго по разбираем начин, която дефинира взаимната връзка между всички свидетелства за образование и обучение (Eurostat 2006, стр. 15).

По-нататък наръчникът на Eurostat обяснява, че:

NFQ може да приеме формата на регулаторен документ, който определя квалификациите и техните относителни позиции в йерархията на резултатите от обучението, както и органите, които присъждат или дават тези квалификации (присъждащи органи). [...] Националната рамка на квалификациите може да бъде механизъм, който свързва помежду им резултатите от обучението, за да ги съобщи на една широка аудитория и/или регулаторен инструмент, с цел например, определяне на общи стандарти за квалификациите (пак там, стр. 15-16) ⁽⁸⁾.

На базата на тази дефиниция става ясно, че понятието 'формално образование' в Проучването на образованието за възрастни включва не само дейности, водещи до традиционни

⁽⁸⁾ Това е много подобно на понятието 'Национална рамка на квалификациите' (National Qualifications Framework - NQF), както е описано в Препоръката за Европейската рамка на квалификациите. NQF се дефинира като 'инструмент за класификация на квалификациите съгласно набор от критерии за постигнати определени нива на обучение, който има за цел да интегрира и координира националните подсистеми за квалификации и да подобри прозрачността, достъпа, напредъка и качеството на квалификациите във връзка с пазара на труда и гражданското общество.' [Съвет на Европейския съюз, Европейски парламент, 2008. Препоръка на Европейския парламент и на Съвета от 23 април 2008 г. за установяването на Европейска рамка на квалификациите за обучение през целия живот (Council of the European Union, European Parliament, 2008. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. OJ C 111/1, 6.05.2008)].

квалификации от сферата на училището или висшето образование, но всички дейности на обучение, водещи до квалификации/сертификати, които могат да намерят място в Националната рамка на квалификациите. Този аспект трябва да се вземе предвид, когато се анализират резултатите от Проучването на образованието за възрастни, по-специално, участието на възрастните във формалното образование. Важно е да се отбележи, че Националната рамка на квалификациите е национално, а не универсално дефинирана структура, и следователно, нейният обхват може да бъде различен в различните страни. Това може да се илюстрира с няколко конкретни примера.

Курсовете за основни умения, например, са дейности на обучение, които включват фундаментални умения за писане и смятане и информационно-комуникационни технологии, и често се смятат за типичен пример за неформално образование за възрастни. Описанията на националните образователни системи (National Education System Descriptions) на Евридика съдържат няколко примера на програми за различни умения. Въпреки че курсовете за основни умения могат да водят до присъждането на различни сертификати, в общия случай те не се смятат за национално признати квалификации. Затова е валидно програмите за основни умения да се разглеждат като типичен пример за неформално образование за възрастни.

Но, ситуацията в някои страни може да бъде различна. Например, указанията за интервю на Националното проучване на обучението за възрастни (National Adult Learning Survey - NALS)⁽⁹⁾ в Обединеното кралство включват, сред потенциалните формални дейности на обучение, дейности, водещи до 'квалификации на ключови умения или основни умения' (NatCen 2005, p. 38). Това отразява факта, че в Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия), тези дейности на обучение водят до национално сертифицирани квалификации, акредитирани към Националната рамка на квалификациите (National Qualification Framework - NQF). Тези квалификации могат да имат различни названия, като основни умения, умения за писане, умения за смятане, ключови умения, функционални умения и съществени умения. Следва че, съгласно наръчника „Класификация на дейностите за обучение“ (*Classification of Learning Activities* - Eurostat, 2006), програмите, които развиват основни умения за писане и смятане в Обединеното кралство, се класифицират като формално образование, докато подобни дейности на обучение в много други страни вероятно не биха довели да акредитирана квалификация и следователно, биха били квалифицирани като неформално образование. Аналогично, във фламандската общност на Белгия, квалификацията за писане намира място като Ниво 2 във Фламандската структура на квалификациите.

Указанията за интервю за AES на Швеция също включват някои дейности на обучение, които могат да се класифицират по различен начин в други страни (Löfgren and Svenning, 2009; Rosenblatt, 2009). Например, тези указания включват, сред потенциалните дейности за формално образование, програми, озаглавени „Шведски за чужденци“ ('Swedish for foreigners'), докато вероятно в много страни езиковите курсове за хора, говорещи други езици, биха били класифицирани като неформално образование. Друга област на различие в класификацията на дейностите за обучение в Европа биха могли да бъдат програмите, озаглавени 'обучение по трудов пазар чрез службата за наемане на работа', класифицирана в Швеция като формално образование (Löfgren and Svenning, 2009; Rosenblatt, 2009).

Един от централните въпроси е как да се гледа на тези различия. Според Rosenblatt (2009), разликите в класификацията на дейностите за обучение могат да се разглеждат от два различни ъгъла. От една страна, те могат да се разглеждат като 'методологически източник на

⁽⁹⁾ Въпросникът на Националното проучване на обучението за възрастни (The National Adult Learning Survey - NALS) от 2005 г. включва въпроси от предишните NALS проучвания (2001 и 2002 г.), Европейското проучване на образованието за възрастни и Проучването на работната сила на ЕС. Въпросникът съдържа отделна част, пригодена към квалификациите на Англия и Уелс, и друга част, пригодена за Шотландия. Текстът се отнася за частта, пригодена към Англия и Уелс.

неидеална сравнимост'. От друга страна, различията между страните в класифицирането на дейностите за обучение може да отразяват реални различия в образователната система (Rosenblatt, 2009). С други думи, подобни дейности на обучение биха могли да подлежат на различни нива на признание в различни контексти. Някои страни могат да дават по високо признание на дейности за обучение, например, чрез включване на квалификациите/сертификатите, до които водят тези дейности, в Национална рамка на квалификациите. Други страни (напр. Швеция) могат просто да имат повече форми на формално образование (Löfgren and Svenning, 2009). В това отношение, указанията за национални интервюта във връзка с Проучването на образованието за възрастни са много богат източник на информация. За съжаление, в повечето случаи тези указания са налични само на национално ниво и на националните езици.

Указанията за интервюта за Националното проучване на обучението за възрастни на Обединеното кралство (NatCen, 2005) включват друг елемент, свързан с формалното образование, който дава основание за по-нататъшен размисъл. Списъкът на потенциалните дейности за формално обучение включва не само дейности, водещи до национално признати квалификации, но също различни модули, свързани с тези квалификации. В този контекст е важно да си припомним, че програмите за формално образование и обучение в Обединеното кралство се характеризират с относително кратка продължителност в сравнение с формалните програми в други страни (За повече информация вижте Раздел 1.3). Това може да се обясни отчасти с наличието на модулна структура на програмите. С други думи, може да се предположи, че в страни с добре развита модулна структура (т.е. където отделни модули се отнасят до отделни сертификати, които могат да бъдат натрупани през по-дълъг период), дейностите за формално обучение ще имат средно по-кратка продължителност, отколкото в страни, където модулната структура още не е напълно внедрена.

Както е показано в тази глава, формалното образование за възрастни е сложно понятие и страните могат да се различават до известна степен в начина, по който класифицират образователните дейности (формални или неформални). Това не е непременно свързано с грешна класификация на дейностите за обучение, а може да отразява реални различия в образователните системи. Независимо от това, формалното образование за възрастни включва диапазон от дейности за обучение, които се разглеждат общо като 'формални' във всички страни. Тези дейности включват програми за образование и обучение, водещи до сертификати/квалификации, еквивалентни на онези, които могат да бъдат получени в системата на училищата или в академичната система. Като такива, те са централният фокус на Глави 3 и 4 от този документ.

ГЛАВА 3: ВЪЗРАСТНИ УЧАЩИ СЕ И КВАЛИФИКАЦИИ ДО ГИМНАЗИАЛНО РАВНИЩЕ

В съвременна Европа, гимназиалното образование се счита за минималното изискване за успешно влизане на пазара на труда и непрекъсната годност за наемане на работа. Данните на Eurostat показват, че онези, които са завършили поне гимназиално образование, имат значително по-висок процент на заетост от хората, които имат само прогимназиално образование. Освен това, работните места, които изискват гимназиално образование, често са свързани с по-високи заплати, по-добри условия на труд и повече възможности за непрекъснато професионално развитие, отколкото работните места, предполагащи по-ниски нива на квалификация.

Една от целите на Европейския съюз е да задържи младите хора в образованието и обучението поне до края на гимназиалното образование. Тази цел се подчертава от Заключенията на Съвета от 12 май 2009 година за стратегическата рамка за европейско сътрудничество в образованието и обучението – 'ЕТ 2020' ⁽¹⁰⁾, която включва конкретен репер за преждевременно напускане на образованието и обучението: до 2020 година, делът на населението на възраст 18-24 години само с прогимназиално или по-ниско образование, което вече е напуснало образованието и обучението, трябва да бъде под 10 %. Конкретният фокус на европейската политика върху младите хора и младите възрастни се дължи на факта, че младежите с недостатъчна квалификация са в най-голям риск от дългосрочна безработица или нестабилна заетост. Това може да има допълнителни последици, като социално изключване.

Въпреки че основната цел на политическите интервенции по отношение на гимназиалното образователно равнище са младите хора, завършването на гимназиално образование може да представлява съществен принос към икономическата и социалната интеграция на индивидите във всеки етап от живота.

Тази глава се фокусира върху програми за зрели учащи се, водещи до квалификации до гимназиално равнище, които могат да бъдат считани, от гледна точка на бъдещия напредък на учащия се, за равностойни на основните квалификации. Главата е разделена на две части. Първата част изследва организацията на тези програми на 'втория шанс', а втората част се фокусира върху адаптацията на тези програми към нуждите на зрелите учащи се.

3.1. Организационни схеми и основни модели на доставка

Без изключение, всяка страна в Европа предлага възможности на хората, които са напуснали началното образование, без да получат прогимназиална или гимназиална квалификация, да актуализират нивото си на образование на по-късен етап от живота. Но, в Европа, тези програми на 'втория шанс' следват различни организационни схеми.

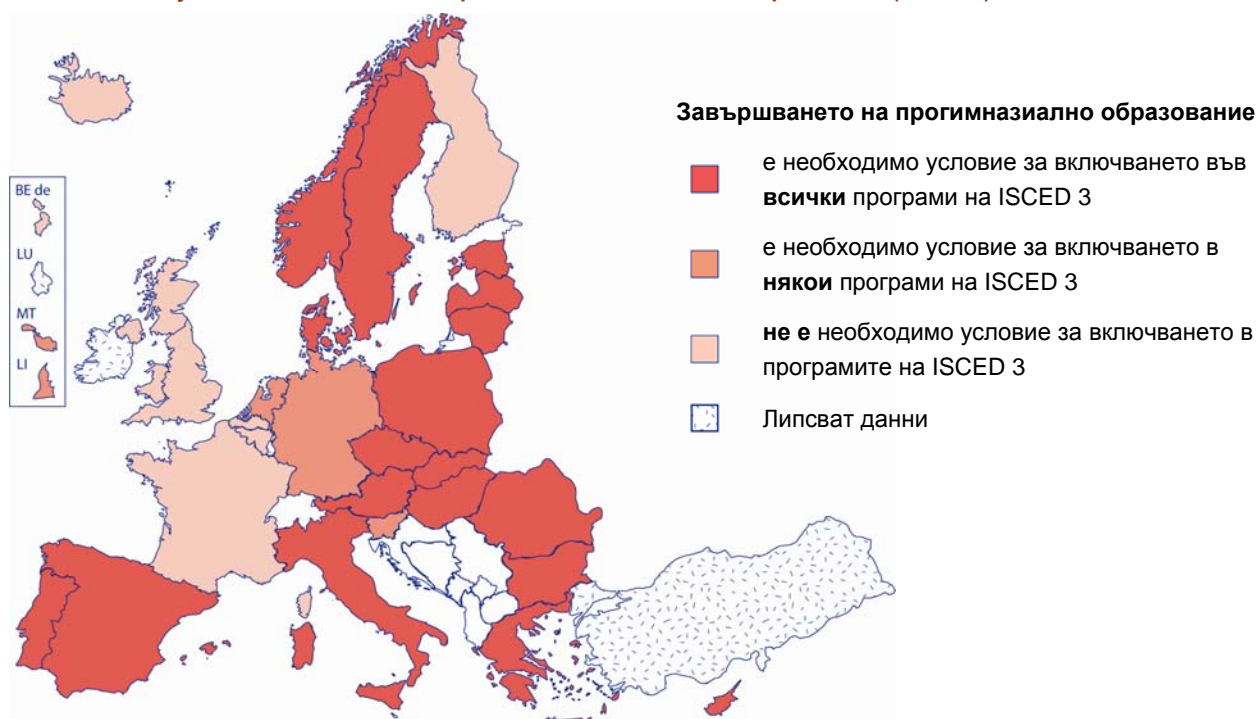
⁽¹⁰⁾ Съвет на Европейския Съюз, 2009. Заключения на Съюза относно стратегическата рамка за европейско сътрудничество в образованието и обучението [Council of the European Union, 2009. Council Conclusions on a strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020), OJ C 119/2, 28.5.2009].

3.1.1. Програми до гимназиално равнище

В момента, във всички страни от ЕС, основното и прогимназиалното образователно ниво са задължителни етапи от образованието. Но, около 23 милиона възрастни в Европа са напуснали училище преди завършването на прогимназиално образование (за повече информация вижте Фигура 1.2 в Глава 1). За това има различни причини, които включват политически развития във времето и миграционни движения. В няколко страни незавършването на прогимназиално образование засяга предимно групи от населението, които са трудно достижими, като ромското население в Централна и Източна Европа.

В повечето европейски страни завършването на прогимназиално или редовно задължително образование се удостоверява със сертификат⁽¹¹⁾. Макар че в общия случай сертификатът не се смята за достатъчен за успешно влизане на трудовия пазар, в много страни той е необходимо условие за преминаване към бъдещо формално обучение. Често това се отнася не само за младите хора, но също и за възрастните учащи се. С други думи, онези, които не са завършили прогимназиално образование, често са неспособни да преминат към по-късно обучение на гимназиално равнище. Както се вижда от Фигура 3.1, това се наблюдава в около 20 европейски страни.

Фигура 3.1: Завършването на прогимназиално образование (ISCED 2) като условие за достъп на възрастните до гимназиално образование (ISCED 3), 2009/10 г.

Източник: Евридика.

⁽¹¹⁾ Важно е да се отбележи, че в няколко страни края на прогимназиалното образование (ISCED 2) не съвпада с края на редовното задължително образование. В някои страни, задължителното образование завършва едва година или две след края на прогимназиалното ниво (ISCED 2). В Унгария и Португалия, задължителното редовно образование завършва на 18-годишна възраст, възраст, която често съвпада с края на гимназиалното образование. В Холандия учениците трябва да останат в училище, докато получат основна квалификация, или до 18-годишна възраст.

Допълнителни забележки

Белгия (BE fr): Няма сертификат в края на прогимназиалното образование (ISCED 2). В рамките на ISCED ниво 3 има два основни сертификата, които са зависими един от друг: сертификатът за квалификация (qualification certificate - CQ) и сертификатът за гимназиално образование от второ ниво (second-stage secondary education certificate - CESS). Възрастните, които желаят да следват програма CESS, не са длъжни да притежават CQ.

Обединено кралство (ENG/WLS/NIR): Няма сертификат или квалификация в края на прогимназиалното образование (ISCED 2). В рамките на ISCED ниво 3 има две основни общи квалификации на различни нива в рамките на Националната рамка на квалификациите (National Qualifications Framework - NQF). GCSEs, обикновено получавани в края на задължителното образование на 16-годишна възраст, са (ако са преминали с успех над определено ниво) на Ниво 2 от NQF, докато Нивата A, обикновено получавани на 18-годишна възраст, са на Ниво 3. Възрастните, които желаят да следват програма, водеща до квалификация от Ниво A, не са длъжни да притежават GCSEs, ако покажат, че имат знанията и уменията да следват избраната програма.

Норвегия: предвижда гимназиалното образование да бъде отворено за онези, които са завършили прогимназиално образование или еквивалентно на него. В случай на учащи се, които нямат формални сертификати, често се извършва валидиране на досегашните знания.

Обяснителна бележка

Страните с единна структура на образователната система (напр. България, Чешката република, Дания, Естония, Латвия, Унгария, Словения, Словакия, Финландия, Швеция, Исландия, Норвегия и Турция) могат да използват други изрази, за да опишат прогимназиалното образование (напр. 'последните години от основното образование', 'последните години от задължителното обучение').

Например в Австрия, успешното завършване на общото прогимназиално образование (ISCED 2) е необходимо условие за онези, които желаят да завършат технически или професионални колежи от средно ниво или академично гимназиално образование. Нещо повече, без свидетелство за завършване на прогимназиално образование, вероятността за намиране на място за практическо обучение е сравнително малка. Аналогично е положението в Полша, където без задължителното удостоверение за завършване на училище, по-късното продължаване на формалното обучение е реално невъзможно. В Холандия и Словения, възрастните, които не са завършили прогимназиално обучение, могат да постъпят само в краткосрочни професионални гимназиални програми, но не могат да бъдат приети за дългосрочно общообразователно или професионално образование и/или обучение.

Има и страни, в които завършването на прогимназиално образование не е необходимо условие за преминаване към гимназиално обучение и квалификация. В някои от тези страни, прогимназиалното образование (ISCED 2) не води до сертификация (напр. Белгия и Обединеното кралство). В други страни, сертификатът, свързан със завършването на прогимназиалното образование, не е необходим за постъпване в гимназиални програми. Например, във Франция, националният изпит, положен в края на прогимназиалното образование (*brevet*) не е условие за достъп до гимназиално образование и обучение. В Исландия, гимназиалното образование е отворено за всички кандидати, които са навършили 16 години, без други квалификационни изисквания. Във Финландия, институциите, които предлагат гимназиално образование, могат да избират до 30 % от учениците в гъвкавата система за избор на ученици, т.е. на базата на критериите за утвърждаване, определени от институциите. Въпреки това, както ще бъде показано по-нататък в текста, Финландия осигурява и предлага формални програми за възрастни, покриващи прогимназиалния учебен план.

В няколко страни зрелите учащи се без прогимназиално образование могат да получат удостоверение за завършване на прогимназиално образование (или подобна квалификация/ удостоверение, осигуряващо достъп до по-късно формално обучение) след успешното завършване на образователна програма с продължителност между една и три години. Такива програми съществуват в страни като Чешката република, Германия, Гърция, Италия, Латвия, Унгария, Полша, Румъния и Словакия. В някои случаи тези програми могат да включват и професионална компонента (напр. в Латвия, Унгария и Словакия).

В скандинавските страни (Дания, Финландия, Швеция и Норвегия), зрелите учащи се могат да избират дали да се обучават по отделни предмети или по набор от предмети, водещ до завършването на основно образование (отговарящо на to ISCED 1 и 2).

В **Дания** общото образование за възрастни (general adult education - AVU) включва курсове по предмети, които могат да бъдат завършени с изпит, съответстващ на заключителните изпити на *Folkeskole* (задължително училище с единна структура). Възможно е и да положат общ изпит със сертификат по 5 предмета: датски, математика, английски, естествени науки и един от следните – френски, немски, история или социални науки. Това дава на завършилия квалификация за постъпване във висшата подготвителна програма или висшите подготвителни курсове по един предмет в съответна област на обучение (ISCED 3).

Във **Финландия** основното образование за възрастни е организирано в курсове. Учениците могат да изучават отделни предмети (напр. езици) като т.нар. 'ученици по предмети' или да се подготвят за изпити по няколко предмета, които им дават възможност да продължат с общообразователно гимназиално образование.

В Португалия и Испания – страни, където общото образователно равнище на възрастното население е относително ниско (за повече подробности вижте Раздел 1.1) – програмите за възрастни до прогимназиално ниво са разделени на няколко подетапа, водещи до отделни сертификати/квалификации. По този начин, зрелите ученици с различни нива на знания и умения могат да се интегрират в процеса на образование и обучение.

В **Испания** образованието и обучението за възрастни до прогимназиално ниво (съответстващо на 10 години обучение, ISCED 1 и 2) включва шест етапа. То е предназначено за хора на възраст над 18 години, които не са завършили задължително образование. Знанията и уменията, отговарящи на основно образование (първите 6 години от обучението, ISCED 1) се предоставят по програми, които в общия случай са разделени на две нива (въпреки, че някои автономни общности имат структура с три нива): грамотност и математика (първо ниво) и затвърждаване на основните умения (второ ниво). Прогимназиалното образование за възрастни (ISCED 2) включва три области: комуникация, социални науки, и наука и технология. Всяка област е организирана в модули (*módulos*). Успешното завършване на всички модули във всички области отговаря на завършването на прогимназиално образование.

В **Португалия** образованието за възрастни, съответстващо на основно и прогимназиално ниво, се предлага в няколко схеми, по-специално, курсовете EFA (*Educação e Formação de Adultos*), които са отворени за всеки на възраст над 18 години. Резултатите от обучението през първите девет години на обучение (ISCED 1 и 2) са разделени на курсове на три отделни нива, водещи до сертификати, отговарящи на четири, шест и девет години на обучение. Курсовете обхващат четири стандартни области: език и комуникация, математика в ежедневието, информационни и комуникационни технологии и гражданство и годност за наемане на работа. Тяхното съдържание е разработено, като са взети предвид специфичните потребности на възрастните. Курсовете от трето ниво включват професионална компонента и водят не само до сертификат за основно образование от трети цикъл, но също и до професионален сертификат от нива 1 и 2. Курсовете EFA могат да се съчетаят с признаване, потвърждаване и сертификация на компетенциите, придобити в неформален и нередовен контекст.

Общо взето, е доста трудно да се оцени степента, в която публичните власти в Европа осигуряват доставката на основно и прогимназиално образование за възрастни учащи се. В някои страни законодателството определя изрично основното, първичното и прогимназиалното образование за възрастни, органите, отговорни за неговата доставка, а в някои случаи – и степента на доставка.

В **Полша** Законът за училищното образование (1991) гласи, че образователната система трябва да осигури на всички възрастни възможност да завършат общо образование. Доставката на този вид образование е отговорност на местните власти/общини.

В **Швеция** всяка община е длъжна да предоставя основно образование (отговарящо на ISCED 1 и 2) за онези възрастни, които не са получили сертификат за завършване на училище от задължителното образование. Основното общинско образование за възрастни обхваща знанията и уменията, еквивалентни на нивото, придобито в задължителното училище. То води до сертификат за завършване, когато ученикът завърши успешно поне четири основни предмета: шведски или шведски като втори език, английски, математика и социални науки.

В **Норвегия** основното и прогимназиалното образование за възрастни се организира от общините. Те отговарят за оценката на потребностите и за планирането на доставката. Първичното и прогимназиалното образование се предлагат под формата на специални курсове, отворени за всеки, който е навършил 16 години и има нужда от този вид образование. Прогимназиалните курсове обхващат основно последните три класа на задължителното образование и водят до изпити по различни предмети.

Няколко страни съобщават, че предлагат относително широка доставка на курсове, водещи до сертификат за завършено прогимназиално образование. Например, в Испания през 2008/09, около 140 000 души са били записани за прогимназиално образование за възрастни в пряко или дистанционно обучение. В Полша прогимназиално образование за възрастни се предлага от около 148 институции (14 464 съобщени участници за учебна година 2009/10). В Гърция има 57 училища на втория шанс (second chance schools - SDE), предлагащи първично и прогимназиално образование и около 60 обособени филиала на тези училища (17 946 участници между 2005 и 2008 година). В Унгария близо 50 заведения предлагат прогимназиални курсове за зрели учащи се.

В някои страни публично финансираното прогимназиално образование за зрели учащи се е организирано основно на *ad hoc* база, в зависимост от местните потребности и наличните финансови ресурси. Това се съобщава от страни като Чешката република, Словакия и Румъния. В Чешката република, например, през учебна година 2008/09, само 368 възрастни са се завърнали да учат, участвайки в програмите, предназначени за завършване на прогимназиално образование. В същото време е важно да се отбележи, че степента на отпадане от училище в Чешката република е много ниска и възрастните без прогимназиално образование съставляват само 0.2 % от възрастното население между 25-64 години; обикновено, това са възрастни от трудно достъпни групи от населението.

И накрая, трябва да се отбележи, че има и страни, където квалификационните курсове за възрастни, обхващащи резултати от обучението, традиционно свързани с нива ISCED 1 и 2, не са изразени чрез тяхната еквивалентност на основното, първичното или прогимназиалното образование и/или сертификати. Това се отнася по-специално до няколко страни, където завършването на прогимназиално образование не е необходимо условие за преминаване към гимназиално обучение и квалификация. Например:

В **Белгия**, във **фламандската общност**, образователната система за възрастни не предлага никакви възможности на учащите се да получат сертификат за прогимназиално образование. Но, има курсове за основни умения по предмети като холандски, математика, езици, информационно-комуникационни технологии и социални науки, които се предлагат от 13-те центъра за основно образование за възрастни, финансирани от фламандското правителство. Успешното завършване на тези курсове води до даването на сертификат за всяка изучавана област, без да се дава общ сертификат за прогимназиално образование. Освен това, Фламандската квалификационна структура включва квалификация по грамотност от ниво 2. В **немскоговорящата общност** няма програми за възрастни учащи се, покриващи пълния диапазон от знания и умения, свързани с първичното и прогимназиалното образование. Но, някои институти за образование за възрастни предлагат курсове, покриващи различните области на учебната програма, свързани с прогимназиалното образование. Тези курсове са неформални и не водят до квалификация, но се издава удостоверение за завършването им.

В **Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия)**, възрастните, които не притежават умения по грамотност, математика, език и информационно-комуникационни технологии, необходими за живота и работата, могат да получат квалификации по основни умения. Тези квалификации се кредитирани на 3 различни нива в рамките на Националната квалификационна рамка (National Qualifications Framework - NQF) от 9 нива: Входно ниво (разделено на Вход 1, 2 и 3), Ниво 1 и Ниво 2. Няма пряко съответствие на поднивата от Входното ниво и нивата от Националната учебна програма – скалата, използвана за измерване на равнището в първичното (ISCED 1) и прогимназиалното образование (ISCED 2, известно като Основен етап 3). Но, и нивата на Националната програма, и NQF, покриват аналогично широк диапазон от постижения, предлагайки развитие от най-елементарни постижения до нива, по-традиционно свързани с общите и професионалните квалификации.

В **Исландия** онези, които искат да подобрят основните си умения по грамотност и математика, могат да се запишат в неформални и неквалификационни курсове, предлагани от местните общини и девет центъра за учене през целия живот.

3.1.2. Програми на гимназиално равнище

Както беше посочено в увода към тази глава, завършването на гимназиално образование обикновено се смята за минимално изискване за влизане на трудовия пазар и за устойчива способност за наемане на работа.

В Описанията на националните образователни системи на Евридика няколко страни споменават изрично 'гимназиални програми за възрастни'. Тези програми се характеризират със своята гъвкавост и най-често се предлагат под формата на задочни или вечерни курсове. Обикновено участниците трябва да отговорят на различни изисквания за приемане, включително изисквания за квалификацията (напр. Удостоверение за завършване на училище от прогимназиално образование) и възрастови изисквания. По отношение на възрастовите критерии, потенциалните участници често трябва да бъдат на възраст поне 17-18 години. Например, за да учат в училище за работещи възрастни, обучаващите се трябва да бъдат поне 17-годишни. Аналогично, гимназиалното образование за възрастни в Дания, Испания, Полша и Лихтенщайн обикновено е отворено за лица, които са навършили 18 години. Въпреки това, в Испания и Полша, в някои конкретни случаи в тези програми могат да бъдат включени и по-млади хора. В Швеция и Норвегия, учащите се, които искат да се включат в гимназиално образование за възрастни, трябва да бъдат съответно поне на 20 или 21 години.

Няколко европейски страни (напр. България, Чешката република, Естония, Малта, Румъния, Словакия, Обединеното кралство и Исландия) не съобщават за програми, попадащи явно в категорията на 'гимназиално образование за възрастни'. Но, в тези страни, гимназиалното образование (общо или професионално), водещо до основни гимназиални квалификации, може също да бъде предлагано под формата на различни гъвкави варианти, приспособени към нуждите на зрелите учащи се. Например, Законите за образованието в Чешката република и Словакия предвиждат, освен дневните редовни курсове, гимназиално образование, което може да бъде организирано като вечерно, задочно, дистанционно или комбинирано обучение. С други думи, независимо че в гореспоменатото законодателство не се говори явно за 'възрастни учащи се', то дава възможност на образователните институции да предлагат гимназиални програми в различни гъвкави форми. Тези програми са отворени за всички учащи се, които са над задължителната училищна възраст и отговарят на квалификационните изисквания.

В някои страни има и програми, специално предназначени за възрастни, завърнали се в училище, за да получат квалификация за прием във висшето образование (за информация по тези въпроси вижте Раздел 4.3).

Както при прогимназиалното образование, е трудно да се оцени степента, в която публичните власти в различните европейски страни предлагат възможности за гимназиално образование на зрели учащи се. В много страни тези възможности зависят от няколко фактора, а именно броя на заинтересованите учащи се, дългосрочните цели на политиката на страните/регионите и капацитета на училищата. Само в малък брой страни публичните власти имат явната възможност да предлагат достатъчно места за гимназиално образование за възрастни, завърнали се към обучението, и по-специално, за онези, които още не са получили квалификация на това ниво.

В **Швеция** общините са длъжни по закон за предлагат гимназиално образование за възрастни и да се погрижат това предлагане да отговаря на търсенето и потребностите. Ако броят на кандидатите е по-голям от броя на наличните места в курса, трябва да се даде предимство на хората с ограничено предишно образование съгласно определени критерии, определени в наредбата за образованието. Освен това, всяка община трябва да предоставя информация за възможностите за гимназиално образование и да насърчава възрастните на възраст над 20 години включително да участват.

В **Норвегия** от 2000 година съществува правното задължение възрастните, които не са получили гимназиално образование, да бъдат приемани в курсовете. Отговорността за предоставяне на гимназиално образование за възрастни е възложена на областните образователни власти. Всяка страна получава финансова подкрепа в рамките на националното финансиране. Общите наредби за гимназиалното образование и учебните програми по отделните предмети се прилагат и по отношение на образованието за възрастни на това ниво. Освен това, конкретните наредби за висшето образование за възрастни предвиждат предлагането да бъде гъвкаво и приспособено към индивидуалните потребности на зрелите учащи се.

Освен това, съгласно националните статистически данни, изглежда, че публичните власти в някои страни предлагат широки възможности за гимназиално образование на зрели учащи се. Например, в Полша през учебната година 2009/10 година е имало 7 104 гъвкави секции за общо гимназиално образование с 183 835 възрастни учащи се и 2 458 гъвкави специализирани професионални и технически гимназиални секции с 42 350 възрастни учащи се. В Испания през 2008/09 година в публичните и частните образователни институции е имало 1 241 групи за общо гимназиално образование (вечерни курсове) и 318 програми за възрастни за професионално обучение от средно ниво. В Италия в момента има около 900 вечерни курса на гимназиално ниво. Учебните пътеки с най-високо ниво на участие се предлагат от техническите и професионалните институции.

И накрая, трябва също да се отбележи, че публичните власти в Португалия са заявили, че завършването на гимназиално ниво (12-годишно обучение) е един от основните приоритети на тяхната политика. Това се постига чрез разширяване и разнообразяване на съответните възможности за професионално обучение, потвърждаването на предишно обучение и предлагането на гъвкави курсове за възрастни. В рамките на публично финансираната 'Инициатива за нови възможности', се очакваше един милион възрастни да получат гимназиална квалификация между 2005 и 2010 година. В края на 2010 година резултатите бяха следните: 1 602 136 души, записани в инициативата (което отговаря на около 30 % от активното население) и 435 055, получили сертификат за квалификация.

3.1.3. Рамки, покриващи различни образователни равнища и видове образование

Макар че в двата предишни раздела прогимназиалното и гимназиалното образование за възрастни беше представено като напълно отделни възможности, важно е да се отбележи, че някои страни са развили обща рамка, включваща програми на 'втория шанс' за зрели учащи се на различни образователни нива. Тази рамка може да включва общо образование (напр. Общо образование за възрастни в Дания) или общо и професионално образование (напр. курсове EFA в Португалия). Тя може да включва формални (на различни нива), както и неформални курсове (напр. Образование за социално развитие във френската общност на Белгия).

В **Белгия**, във **френската общност**, Образованието за социално развитие (*enseignement de promotion sociale*) е предназначено за хора на възраст над 16 години, които биха искали да подобрят образователното си равнище и кариерните си възможности. Програмите, предлагани в тази рамка, могат да доведат до формални квалификации, съответстващи на предлаганите в основното начално образование и обучение, или до сертификати, специфични за Образованието за социално развитие (напр. след завършване на курсове по информационно-комуникационни технологии, курсове по чужди езици, езикова подготовка за емигранти и др.). Програмите за социално развитие се предлагат в различни институционни варианти. Подобна система съществува във **фламандската общност**.

Курсовете, предлагани в **Дания** в рамките на общото образование за възрастни, са отворени за хора на възраст над 18 години и включват три нива: подготвително образование за възрастни (preparatory adult education - FVU), общо образование за възрастни (general adult education - AVU) и висши подготвителни курсове по един предмет (higher preparatory single subject courses - HF). Подготвителното образование за възрастни е неформално и включва кратки курсове на датски език, четене, писане и математика на основно и прогимназиално ниво. Общото образование за възрастни включва курсове по единични предмети, които могат да се завършат като се положи изпит, отговарящ на заключителния изпит на *Folkeskole*. Висшите единични курсове по единични предмети за възрастни отговарят на нивото на общото гимназиално образование.

Гръбнакът на образователната инициатива (Back to Education Initiative - BTEI) в **Ирландия** е схема, посветена на ниските нива на образователно равнище сред възрастното население. Тя предлага гъвкави възможности за вечерно образование и обучение и е насочена към завърналите се за обучение възрастни с квалификация, по-ниска от гимназиалната. Курсовете, предлагани в тази схема, могат да бъдат формални или неформални, и могат, например, да включват предмети за младши и завършващи сертификати (ISCED 3), курсове за основни умения и богат масив от модули и програми, сертифицирани от Съвета за предоставяне на по-късно образование и обучение (Further Education and Training Awards Council - FETAC).

В **Холандия** **общото гимназиално образование за възрастни** (adult general secondary education - VAVO) включва вечерни прогимназиални и гимназиални програми, предназначени за зрелите учащи се, които са напуснали непрекъснатото начално образование и обучение без основна квалификация. Програмите, предоставяни в рамките на VAVO, покриват предхождащото професионално вторично образование (pre-vocational secondary education - VMBO, ISCED 2), старшото общо вторично образование (senior general secondary education - ISCED 2 r 3) и предуниверситетското образование (pre-university education (ISCED 2 r 3)).

Курсовете EFA в **Португалия** са ориентирани към хора на възраст над 18 години, които не са получили гимназиално образование. Целта на курсовете EFA е да се повиши нивото на квалификация на възрастното население чрез предлагане на програми за образование и обучение, съчетани с потвърждаване на неформалното и нередовното обучение. Курсовете могат да доведат до сертификат за общо образование на четири нива (покриващи първичното, прогимназиалното и гимназиалното образование и отговарящи на 4-ти, 6-ти, 9-ти и 12-ти училищен клас), както и професионални квалификации на три различни нива. Курсовете EFA са свързани с нивата на Националната квалификационна рамка.

3.1.4. Институционални форми

Програмите за формално образование и обучение за възрастни, завърнали се в училище, се предлагат под различни институционални форми. Някои страни предлагат тези програми в същите заведения, като тези, предлагащи първично, прогимназиално и гимназиално образование на младите хора, докато в други страни предлагането се извършва най-вече чрез образователни институции, посветени на онези, които вече не подлежат на редовно задължително образование. В редица европейски страни може да се наблюдава комбинация от двата типа институционални форми. Целта на този раздел е да се създаде представа за тази комплексна област и да се осветлят някои от институционалните форми, предлагащи формално образование и обучение за възрастни, завърнали се към обучението. Фиг.3.2, която обхваща основните доставчици на гимназиално образование за възрастни учащи се, илюстрира разнородността на съществуващите институционални форми.

В страни като България, Чешката република, Румъния и Словакия, институциите, предлагащи първично, прогимназиално и гимназиално образование за млади хора, реално са единствените доставчици на формално образование и обучение до гимназиално ниво за зрели учащи се. Програмите за зрели учащи се обикновено са под формата на задочни, вечерни, външни или дистанционни курсове и се предоставят от учители и обучаващи, работещи в системата на началното образование и обучение.

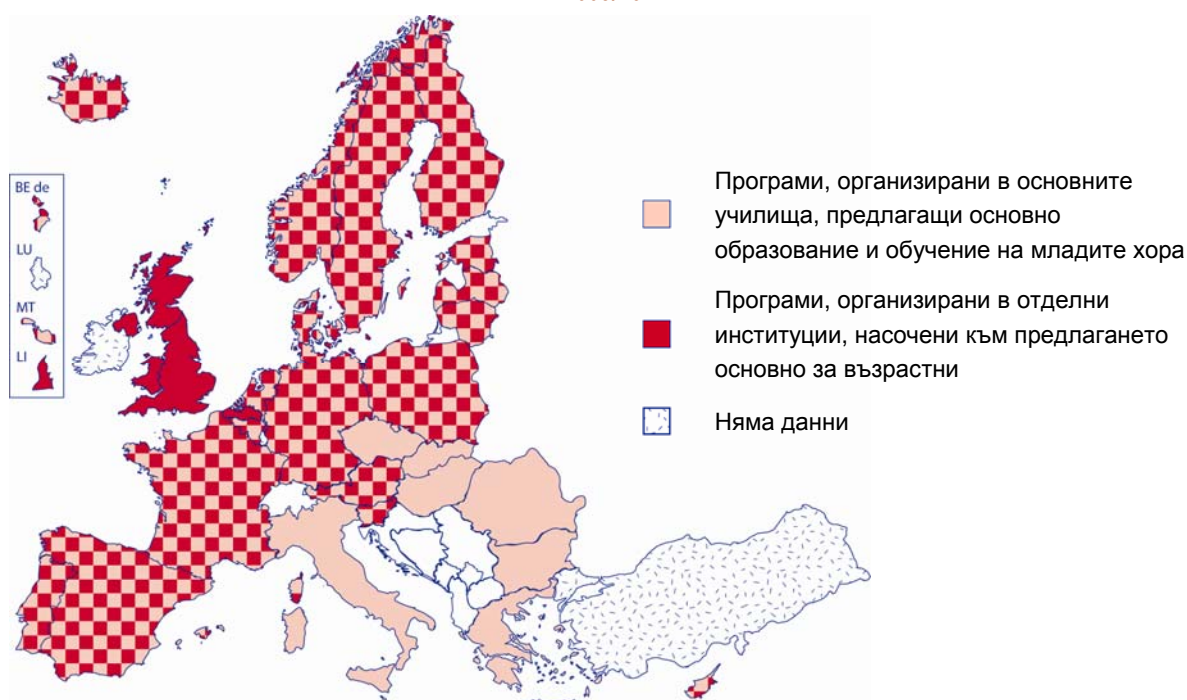
Аналогично, в Италия институциите, предлагащи образование и обучение за млади хора, са също и основни доставчици на програми за формално образование и обучение за зрели учащи се. Но, в близко бъдеще, училищата в Италия ще действат като автономни локални институционални мрежи, осигуряващи образование и обучение за зрели учащи се.

В **Италия** съществуващата институционална инфраструктура за формално образование и обучение на възрастни в момента включва около 500 Постоянни териториални центрове (Permanent Territorial Centres - CTPs), разположени в държавните задължителни училища и около 900 вечерни курсове в гимназиалните училища. В новата рамка предлагането на прогимназиално и гимназиално ниво ще се слее и ще се създадат локални мрежи – Провинциални центрове за образование за възрастни (Provincial Centres for Adult Education - CPIAs). Центровете ще имат собствен персонал и преподавателска и административна автономия.

В някои страни програмите за формално образование и обучение за зрели учащи се се предлагат най-често в институции, отделни от институциите, предлагащи начално образование и обучение на младите хора. Тези институционални форми се отнасят до гимназиалното и висше образование за възрастни във фламандската общност в Белгия.

Във **фламандската общност в Белгия** има 111 центъра за образование за възрастни (*Centra voor Volwassenenonderwijs* – CVO), където възрастните могат да посещават широк диапазон от курсове по образование за възрастни и/или висше професионално образование. Тези центрове фокусират доставката си върху възрастни участници и са напълно отделени от задължителната училищна система. 28 от тези CVOs са оторизирани да предлагат общообразователни и гимназиални курсове (образование на втория шанс).

Фиг. 3.2: Институционални форми, предлагащи гимназиално образование за възрастни, 2009/10 г.

Източник: Евридика.

Допълнителна бележка

Обединено кралство: Някоя от двете категории не се отнася напълно за колежа в бъдещия образователен сектор. Въпреки че тези колежи са основни доставчици на програми за формално образование и обучение за възрастни, завърнали се в училище, те се отнасят също и за учащи се на възраст от 16 години (и понякога, в партньорство с училищата, за учащи се на възраст от 14 до 16 години). Следователно, те не могат да се считат за насочени предимно към възрастните. Има и други типове доставчици.

Обяснителна бележка

Програмите за гимназиално образование за възрастни, организирани в основните училища, в повечето случаи са под формата на задочни или вечерни курсове.

Аналогично, в Обединеното кралство колежа в секторът за по-късно образование могат да предлагат програми за формално образование, насочени към възрастните, завърнали се в училище. Но, тук тази дума няма да бъде основният фокус на институцията, а по-скоро - един аспект от много широка роля, която включва и образованието и обучението за хора над задължителната училищна възраст (16+).

В **Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия)**, колежа в сектора на по-късното образование (further education - FE) предлагат редовно или задочно образование или обучение предимно за ученици над задължителната възраст за завършване на училище (16 години), включително възрастни учащи се. По традиция, колежа за по-късно образование предлагаха технически и професионални курсове, но оттогава много от тях разшириха ролята си, предлагайки по-обща образователни програми, включително основни умения, GCSEs и GCE A нива за възрастни, достъп до курсове за висше образование и в някои случаи – програми за висше образование, особено професионални програми с кратка продължителност, като основни степени. Колежа също предлагат професионални и свързани с работата курсове за 14- до 16-годишни в партньорство с училищата, и сега са и основни доставчици на редовни курсове за 16 до 19-годишни, водещи до общообразователни квалификации, като нива GCSEs и GCE A. Но, колежа за по-късно образование не са единствените доставчици на формално образование за възрастни. В Англия и Уелс (не всички области), има и центрове за обучение на възрастни и центрове на общността. Те са ориентирани към неформалната доставка,

но могат да предлагат и формални програми за възрастни, завърнали се в училище. Тези центрове се осигуряват от местните власти и се разграничават от коледжите в сектора на по-късното образование по своето управление и финансиране. Други доставчици са обучителните организации от частния и доброволния сектор, получаващи публично финансиране.

Формалните програми в коледжите в **Шотландия** могат да доведат до различни формални квалификации, като Шотландския квалификационен сертификат, Националния сертификат, Висшия национален сертификат, Висшата национална диплома и Шотландските професионални квалификации. Мнозинството учащи се в коледжите са на възраст над 25 години.

В повечето европейски страни формалното образование и обучение за възрастни може да се предостави както от основните образователни институции, осигуряващи начално образование и обучение за младите хора, така и от институциите, насочени към зрелите обучаващи се. Такава комбинация от институционални организации съществува, например, в Естония, Испания, Франция, Кипър, Литва, Латвия, Холандия, Австрия, Португалия, Словения, Финландия и Норвегия. Но, не всички институции предлагат задължително всички програми.

В **Испания** основното образование (ISCED 1 и 2) и бакалавърското образование (общо гимназиално, ISCED 3) могат да се получат в училища, които предлагат и образование за млади хора или в специални училища за възрастни. Програмите за междинно професионално обучение (ISCED 3) могат да се предлагат и в двата вида институции, както и в специфичните училища за професионално обучение.

Във **Франция** публичните прогимназиални и гимназиални училища са групирани на географски принцип, обединявайки ресурсите си, за да предложат програми за образование и обучение за възрастни учащи се. Всяка група образува мрежа GRETA (т.е. група от заведения). В момента има почти 300 групи GRETA, предлагащи образование и обучение в около 6 500 центъра. Групите GRETA могат да предлагат образование и обучение и извън собствените си центрове, например, в бизнеса или затворите. Доставката на всяка GRETA зависи от нуждите, изразени от местните власти или от бизнес сектора. По отношение на формалните основни квалификации, доставката варира от гимназиални до краткосрочни професионални програми и квалификации от трета степен. Учителите и обучаващите са основно професионалисти, работещи в системата на началното образование и обучение, но всяка мрежа има и собствен персонал, отговорен за планирането, организацията и цялостната координация на дейностите на обучение. Формалните професионални квалификации като BEP и CAP (и двете ISCED 3) се предлагат и от Националното сдружение за професионално обучение на възрастни (National Association for Adult Vocational Training - AFPA). AFPA има 22 регионални поделения и включва 274 центъра за обучение/валидиране и 207 насочващи центъра. Докато GRETAs функционират под шапката на Министерството на образованието, AFPA се числят към системата на Министерството на труда и ориентират доставката си към търсещите работа и други, уязвими към изключване от пазара на труда.

В **Кипър** възрастните могат да получат гимназиално образование в гимназиите за възрастни (*esperina gymnasia*) както и във Вечерното техническо училище на Никозия, което предлага четиригодишен курс на обучение и издава сертификат за гимназиално образование (*apolytirion*).

В **Литва** формално общо образование за възрастни се предлага в 17 центъра за образование за възрастни и 13 общообразователни училища за възрастни. Освен това, в 33 общообразователни училища за млади хора има специални класове за обучение на възрастни. Общообразователните училища за възрастни и училищата с класове за възрастни предлагат основни, прогимназиални и гимназиални учебни програми.

В **Латвия** възрастните могат да получат гимназиално образование или във вечерните класове на основните общообразователни училища или в специални училища, известни като вечерни или сменни училища, които предлагат втори шанс за образование на всички възрастови групи.

В **Холандия** зрелите ученици могат да получат професионално гимназиално образование или в гимназиите за професионално образование, или в 43 регионални центъра за обучение (regional training centres - ROCs), които предлагат пълен диапазон от програми за професионално образование на възрастни, включително формално образование и обучение.

В **Австрия** програмите за формално образование и обучение за възрастни могат да се предлагат от училища за работещи възрастни, които действат основно в сградите на училища, предлагащи гимназиално техническо и професионално образование на младите хора, или от други институции, като *Volkshochschulen*, *Berufsförderungsinstitute*, както и от някои НПО. Последните трима доставчика предлагат основно програми на втория шанс, по-специално, образование по основни умения, подготвителни курсове за сертификати за завършване на прогимназиално училище (ISCED 2) и подготвителни курсове за специалния зрелостен изпит (*Berufsreifeprüfung*).

В **Португалия** курсовете EFA (*Educação e Formação de Adultos*) могат да се организират от публични, частни или кооперативни образователни заведения, центрове за професионално обучение към Института за трудова заетост и професионално обучение (Institute for Employment and Vocational Training - IEFEP) и други акредитирани органи. Съществува и мрежа от около 500 Центрове за нови възможности, където хората над 18-годишна възраст, които имат поне тригодишен професионален опит, могат да се подложат на валидиране на досегашните си знания, да се запишат в курсове за образование и обучение, или да получат насочващи услуги. Центровете за нови възможности се популяризират от основните училища, центровете за професионално обучение, компаниите, общините, агенциите за местно и регионално развитие и други органи.

В **Словения** програмите за възрастни, водещи до гимназиална квалификация, могат да бъдат организирани в основни училища, предлагащи начално образование на младите хора, както и в отделни институции, ориентирани доставката си предимно към възрастни (народни гимназии, образователни единици в предприятията или Камарите).

Във **Финландия** основното образование и общите гимназиални курсове могат да се предлагат в образователни единици за възрастни, свързани с институциите, предлагащи образование за младите хора, както и в отделни гимназии за възрастни в приблизително 40 общини. Освен това, основно и гимназиално образование може да се провежда и от някои народни гимназии, 'летни университети' ⁽¹²⁾ и 'летни гимназии' ⁽¹³⁾.

В **Норвегия** курсове за основно и прогимназиално образование за възрастни могат да се посещават в местните основни и прогимназиални училища, както и в общинските центрове за образование за възрастни. Гимназиално образование за възрастни може да се предлага от традиционните гимназии или областни центрове за образование за възрастни. Освен това, някои сдружения за обучение, институции за дистанционно образование и органи на пазара на труда предлагат образователни единици, които са признати компоненти на гимназиалната образователна програма.

⁽¹²⁾ Летните университети предлагат краткосрочни курсове без степен в различни области. Във Финландия има ома около 20 летни университета, а курсове се провеждат на 132 места.

⁽¹³⁾ Летните гимназиални училища са интензивни и неформални алтернативи на основното образование. През лятото на 2010 година във Финландия е имало 16 летни гимназиални училища.

Понякога може да се наблюдава разлика в институционалните форми между общообразователните и професионално ориентирани програми. Това може да се илюстрира с примери от немскоговорящата общност на Белгия, Дания, Германия и Естония.

В **немскоговорящата общност на Белгия** общото формално образование и обучение за възрастни е организирано от пет института за образование за възрастни (*Institut für Schulische Weiterbildung*). През 2007/08 година повечето институти за образование за възрастни се сляха с училищата, предлагащи гимназиално образование за млади хора. Но, има и доставчици на професионално обучение, повторно обучение и формално обучение за работещи възрастни в специални центрове, които са различни от и не са свързани с традиционните училищни институции.

В **Дания** общото образование за възрастни до гимназиално равнище се предлага основно от отделни самоуправляващи се образователни заведения – центрове за обучение на възрастни (adult education centres – VUC), докато професионално ориентирани гимназиални програми се предлагат основно от институции, предлагащи съответни програми за млади хора.

В **Германия** общото образование за възрастни се предлага от отделни институции, насочили доставката си към възрастни учащи се, докато професионално ориентирани гимназиални програми за възрастни се предлагат от частни органи, подкрепяни от Федералната агенция по труда, и в по-малка степен – от институции, предлагащи съответни програми за млади хора.

В **Естония** възрастните могат да получат основно образование и общо гимназиално образование или в 16-те гимназиални училища, създадени специално за възрастни (*täiskasvanute gümnaasium*) или в 18-те отдела за възрастни, създадени в общообразователните училища. Професионално гимназиално образование може да се получи в основните професионални училища.

Важно е да се отбележи и, че в много страни институциите, предлагащи формални програми за зрели учащи се, са сред най-важните доставчици на неформално образование и обучение. В някои страни под един покрив се предлага не само формално и неформално образование, но и широк диапазон от услуги, свързани с образованието, като насочващи услуги или услуги за валидиране на неформалното и нередовното обучение. Например, мрежите GRETA във Франция могат да включват формални програми, неформални курсове, валидиране на неформалното и нередовното обучение, специализирани курсове за промишлеността, както и насочващи услуги за учащите се.

Накрая, въпреки, че тази картина не беше посветена по-специално на ролята на работодателите и предприятията в предлагането на програми за формално образование и обучение, трябва да се отбележи, че освен схемите за практика с редуващи се периоди в образователната институция и на работното място, формалните програми понякога могат да се предлагат ексклузивно от работодателите. Например, в Обединеното кралство, програмите, водещи да национално признати квалификации, специално професионални квалификации като Националните професионални квалификации (National Vocational Qualifications - NVQs), могат да бъдат предлагани на работното място от доставчици на обучение на работното място или пряко от работодателите. Много такива програми са или изцяло финансирани от правителството, или част от тях се финансира от правителството, а останалата част – от работодателя. По същия начин, в Германия хората на възраст над 18 години не са длъжни да постъпят в институция за професионално образование по време на професионалното си обучение.

3.2. Адаптиране на формалното образование и обучение към нуждите на възрастните учащи се

Ефективното адаптиране на програмите за формално образование и обучение към нуждите на зрелите учащи се може да играе важна роля в премахването на бариерите по отношение на тяхното участие. Това може да се постигне по различни начини. Например, гъвкавостта на програмите може да се подобри чрез модуларизация или алтернативни режими на доставка, като вечерни класове, дистанционно обучение или електронно обучение. На зрелите учащи се могат да се предлагат и различни специализирани услуги, включващи насочващи услуги или валидиране на резултатите от обучението, постигнати в неформалните и нередовните контексти на обучение.

Този раздел предлага картина на различните инициативи, свързани с модуларизацията на формалните програми, валидирането на досегашното обучение (с оглед получаването на формална квалификация) и дистанционното и електронното обучение. Той описва и начина, по който образованието на учителите и обучаващите се се адаптира към нуждите на зрелите учащи се.

3.2.1. Модуларизация на програмите и повишаване на гъвкавостта на пътищата за обучение

Модуларизацията като метод за организация на програмите за образование и обучение допринася за индивидуализацията и диференциацията на пътищата за обучение. Програмите, разделени на няколко отделни модула или съставни блока, дават възможност на учащите се да овладеят различни компоненти със собствен темп и да завършат прогресивно квалификациите. Модуларизацията може също да улесни процеса на валидиране на досегашното неформално и нередовно обучение, тъй като дава възможност валидирането да се приложи към отделни съставни блокове на цялата квалификация.

Модуларизацията на формалните програми за зрели учащи се се е прилагала или се прилага в редица европейски страни. Един систематичен подход към модуларизацията може да се наблюдава, например, в Испания (общо и професионално гимназиално образование за възрастни), Италия (курсове в рамките на Постоянните териториални центрове на прогимназиално равнище и вечерни курсове в гимназиалните училища), Кипър (следобедни и вечерни класове на техническите училища), Литва (всички нива на образование, включително основно и гимназиално образование за възрастни), Австрия (курсове за работещи възрастни в технически и професионални училища от средно ниво и гимназиални технически и професионални колежи), Словения (общо и професионално гимназиално образование), Исландия (образователни програми за възрастни на гимназиално равнище) и Лихтенщайн (програми в професионалните гимназиални училища). Например:

В **Испания** в гимназиалното образование за възрастни е въведена модулна система. Съдържанието е организирано в три области на знанието (комуникация, социални науки и наука и технология) с модулна структура. Броят и организацията на модулите варират в различните автономни общности. Достъпът до тези модули е гъвкав и учениците могат да се включат в модул, който съответства най-добре на досегашните им учебни резултати и на техните потребности. За да бъдат приети в първия модул, учащите се трябва да докажат, че са завършили 6-ти клас на основното образование или еквивалентно ниво, или че са преминали ниво две от началното образование за възрастни. Друг начин за достъп до някое ниво от гимназиалното образование за възрастни е да се докаже подходящо знание чрез първоначална оценка. Професионалното обучение (средно и напреднало) също е организирано в модули. Възрастните могат да изберат да се запишат само в модули, които представляват част от програмата за професионално обучение.

В **Исландия** гимназиалните програми за образование за възрастни са организирани в модули в система на единиците/кредитите. Това означава, че образователното съдържание на всеки предмет е разделено на определен брой курсови единици с продължителност един семестър. Всяка завършена курсова единица носи определен брой кредити (обикновено един кредит отговаря на време за обучение, еквивалентно на един урок седмично в продължение на един семестър).

Белгия (и трите общности) е пример за страна, която в момента завършва прогресивното внедряване на модулната структура в образованието и обучението за възрастни, включително формалните програми. Други примери за прогресивно внедряване на модулна или основаваща се на единици структура са Португалия и Обединеното кралство. Португалия е започнала всеобхватна реформа на квалификационната си система, докато Обединеното кралство се движи към нова квалификационна рамка на базата на системата на единиците/кредитите.

Във **фламандската общност на Белгия** модуларизацията на основното образование за възрастни започна през 2000 година. От 2007 година всички програми, организирани от централните за основно образование за възрастни (centres for adult basic education - CBEs) следват новата модулна структура. Освен това, през 2007 година фламандското правителство публикува някои решения относно модулната структура в гимназиалното образование за възрастни. Предвижда се съществуващите линейни гимназиални курсове да отпаднат постепенно до 2012 година, когато всички курсове трябва да се предлагат в модулна форма. Една междинна оценка на тази мярка показва, че 98.7 % от курсовете за гимназиално образование за възрастни вече са организирани в модулна структура.

Френската общност в Белгия започна да прилага модулната структура в програмите за социално развитие през 1991 година. В продължение на няколко години модулната и линейната структура съществуваха успоредно, но днес всички нови програми се предлагат задължително в модулна структура, състояща се от една или повече единици; като всяка единица включва един или повече курсове.

В **немскоговорящата общност на Белгия** курсовете, предлагани от петте института за образование за възрастни (*Schulische Weiterbildung*) постепенно се изместват от образователни и обучителни модули, включващи една или повече единици.

В **Португалия** модуларизацията на програмите се извършва паралелно с всеобхватна реформа на професионалното образование, започнала през 2007 година. Реформите включват създаването на Национална квалификационна система, която включва Национален каталог на квалификациите (разработен и актуализиран непрекъснато от 16 секторни съвета) и Национална квалификационна рамка (National Qualifications Framework - NQF). Рамката има осем нива и включва всички квалификации, присъждани в момента от португалските системи за образование и обучение. Националният каталог на квалификациите включва стандарти за около 250 квалификации на ниво, различно от трета степен, които се основават на модулна структура. Различните модули могат да се завършат или чрез участие в различните програми за образование и обучение, или чрез валидиране на досегашното неформално и нередовно обучение.

В **Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия)** Националната квалификационна рамка (National Qualifications Framework - NQF) въвежда единна рамка от девет нива (Входно ниво и Нива 1-8) както за общите, така и за професионалните квалификации. Но, квалификациите от едно и също ниво могат да се различават от гледна точка на трудността по отношение на съдържанието и продължителността. Рамката за квалификации и кредити (Qualifications and Credit Framework - QCF) е нова рамка, която използва същата система от нива, като NQF, но се различава по това, че всяка квалификация е съставена от единици, на всяка от които отговаря определен брой кредити. Квалификациите в QCF са в три степени – Решение, Сертификат и Диплома, определени според броя на кредитите, присъдени на всяка единица/квалификация. До края на 2010 година повечето професионални квалификации бяха преминали към QCF. Решение за преминаването на общите образователни квалификации – основно Общия сертификат за гимназиално образование (General Certificate of Secondary Education - GCSE) и Общия сертификат за образование на напреднало ниво (General Certificate of Education at Advanced Level – Нива A), от NQF към QCF още не е взето.

Една от особеностите на модулната система е, че индивидуалните модули или съставните блокове често могат да се признаят като автономни квалификации и да се използват веднага на пазара на труда. Например, в Норвегия голям брой курсове на пазара на труда, предлагани под шапката на Министерството на труда и социалното включване, отговарят на модули от учебната програма за гимназиално образование. В Чешката република всяка гимназиална професионална квалификация включва няколко съставни блока, известни като частични квалификации. Частичните квалификации се предлагат само в системата на непрекъснатото образование и отговарят на знанията и уменията, необходими за извършването на професионална дейност. Тези квалификации могат да се получат или чрез формално образование, или чрез валидиране на неформалното и нередовното обучение. Те могат да се използват за директно влизане на пазара на труда или да се натрупват прогресивно, с оглед получаването на пълна гимназиална професионална квалификация.

Има и други организационни схеми, подобни на модуларизацията, които дават възможност за прогресивно натрупване на учебни резултати. Например, в някои страни предметите от прогимназиалното и гимназиалното образование могат да се изучават и сертифицират поотделно.

В **Дания** общото образование за възрастни е организирано във вид на курсове по един предмет. Учащият се получава формален сертификат след завършване на всеки индивидуален предмет, а курсовете могат да бъдат завършени чрез заключителни изпити, отговарящи на общото прогимназиално и гимназиално образование.

В **Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия)** няма единен сертификат за завършване на училище или диплома на възраст 16 или 18 години. Учащите се получават квалификации (Нива GCSEs и A) в диапазон от отделни предмети, които се сертифицират поотделно. Тези квалификации са достъпни за възрастни учащи се, които могат да се обучат за тях в по-нататъшни образователни колежи или чрез дистанционно обучение, или (в много области на Англия и Уелс) чрез центрове за обучение за възрастни и за общността. По този начин е възможно възрастните постепенно да надграждат квалификациите, получени в училище, без да повтарят предмети, които вече са завършили успешно.

И накрая, страни като Чешката република, Естония, Унгария и Словакия са въвели съкратени гимназиални програми (или 'мостови програми'), които дават възможност на учащите се да надграждат вече придобитите квалификации, без да е необходимо да повтарят обучение, подобно на това, което вече са преминали. Тези мостови програми са предназначени за хора, които вече са завършили кратка професионална гимназиална програма (ISCED 3C) и биха искали да получат гимназиална квалификация, която да им даде достъп до висше образование (ISCED 3A), или за хора, които вече са получили гимназиална квалификация, но биха искали да получат професионална квалификация на същото равнище.

В **Унгария** лицата, завършили професионална гимназиална програма, които не притежават зрелостен изпит, даващ достъп до висше образование (*érettségi vizsga*), могат да се запишат в съкратени курсове, за да се подготвят за този изпит. Курсовете включват само предмети, които не са били включени в гимназиалната професионална програма. В същото време, лицата, които притежават зрелостен изпит от общото образование, но които нямат професионална квалификация, могат да се включат в съкратена професионална програма, включваща само технически и професионални предмети.

3.2.2. Признаване и валидиране на предишно неформално и нередовно обучение

Признаването и валидирането на неформалното и нередовното обучение е една от петте приоритетни области на Плана за действие по отношение обучението на възрастни (Европейска комисия, 2007). Общо взето, почти всички европейски страни в момента развиват система за валидиране на неформалното и нередовното обучение или разширяват вече

съществуващата си система. Това върви ръка за ръка с движението към Национални квалификационни рамки, базирани на резултатите от обучението. Но, повечето страни се изправят пред трудности, провокирайки върховенството на формалното образование, предлагано в традиционните училищни условия, което често се смята за единствения валиден начин за постигане на знанията, уменията и компетенциите, необходими за придобиване на основните национални квалификации, като сертификат за завършване на гимназия. Независимо от тези пречки, много страни вече са въвели, поне в известна степен, процедури, включващи някои елементи на валидиране на неформалното и нередовното обучение във връзка с основните формални квалификации.

Процесът на признаване и валидиране на досегашното неформално и нередовно обучение понякога се извършва на входа към програмите за формално обучение и образование. Този вид процедура на признаване може да позволи на възрастните учащи се да се включат в програми, дори ако те не отговарят на традиционните квалификационни изисквания за прием.

Във **Финландия** законодателството позволява на учащите се да кандидатстват за гимназиални програми, дори ако не отговарят на стандартите за влизане (т.е. сертификат за завършване на прогимназиално образование). В тези случаи приемът се извършва чрез валидиране на неформалното и нередовното обучение. Общо взето, гимназиалните училища с професионална ориентация приемат по-голям брой кандидати без стандартни входни квалификации от гимназиалните училища с обща (академична) ориентация.

Началната оценка на потенциалните учащи се, която взема предвид всички досегашни резултати, може да се използва и с цел осигуряване на подходящо включване на кандидатите в програмите за образование и обучение.

В **Дания** професионалното образование за възрастни (adult vocational education - GVU), водещо до квалификации, еквивалентни на квалификациите, предоставени на младите хора в системата на началното образование и обучение, започва с индивидуалната оценка на досегашния опит и квалификация на участника. Тази начална оценка, позната като 'оценка на компетентността', има за цел да определи нивото на всеки участник. Тя взема предвид досегашното формално, неформално и нередовно обучение. На базата на оценката за всеки участник се подготвя индивидуален план на обучение. Планът определя празнотите в обучението на участника, които трябва да се запълнят преди полагането на заключителния тест или изпит. В същото време се изготвя и 'заключение за компетентност', което определя кои елементи от програмата за професионално образование и обучение са вече овладени от участника.

В **Испания** в рамките на основното и гимназиалното образование за възрастни, настоящите наредби изискват първоначална оценка на учащия си, с цел осигуряване на ръководство и разпределение на всеки учащ се. Условието за първоначална оценка се определят от всяка автономна общност; в някои от тях, наредбите предвиждат оценката да взема под внимание резултатите, постигнати чрез неформално и нередовно обучение.

В някои страни (напр. Белгия, Чешката република, Дания, Естония, Испания, Латвия, Австрия, Полша, Финландия и Норвегия), учащите се имат право да полагат изпити за формални квалификации, без да се участвали преди това в програми за образование и обучение. Възможен е пряк достъп до изпитите, както по отделни предмети (или единици и модули), така и по цели програми.

Във **френската общност на Белгия** основните квалификации могат да се получат или чрез участие в програмите за образование и обучение, или чрез изпити, организирани от Изпитните комисии на френската общност (*Jurys de la Communauté française*). Тези органи издават голям брой сертификати на ниво от втора и трета степен, които имат същата юридическа стойност, като получените в училищата. Тази система представлява алтернативен начин за получаване на формална сертификация. Изпитите са предназначени основно за самообучаващи се и за онези, които не могат да посещават традиционното формално образование. Подобна система съществува във **фламандската общност на Белгия**.

В **Чешката република** Законът за образованието от 2004 година даде възможност на хората да полагат гимназиални изпити по всички отделни предмети (или други дискретни части от програмите) без предварително посещаване на училище. Възможно е и да се вземат различни части от заключителните училищни изпити за гимназиално и следгимназиално образование на ниво, различно от трета степен (*maturitní zkouška, závěrečná zkouška* и *absolutorium*). Освен това, Законът за верификацията и признаването на резултатите от по-късното образование от 2006 година въведе нов тип формална квалификация, наречена 'частични квалификации', които се предлагат само в системата на непрекъснатото образование и могат да се получат или чрез участие в организирано образование, или чрез валидиране на предишно обучение.

В **Дания** общото образование за възрастни включва курсове по един предмет на три различни нива. Учащите се, които не са посещавали курсовете, могат да положат изпити по различни предмети като независими учащи се.

В **Естония** учащите се могат да завършат основно или гимназиално образование чрез външни изпити, като имат правото да получат ръководство при подготовката за изпитите.

В **Испания** Законът за образованието от 2006 година предвижда образователните власти да могат да организират квалификационни изпити, предназначени за учащи се на възраст над 18 години, които не притежават сертификат за завършване на прогимназиално училище (*Graduado en Educación Secundaria Obligatoria*). Освен това, законът предвижда образователните органи периодично да организират заключителни изпити, водещи до сертификат за завършване на гимназия (*Bachiller*) за лица на възраст над 20 години. Същото се отнася за професионалното образование и обучение: учащите се, които са навършили 18 години, могат да бъдат допуснати направо до заключителния изпит за гимназиален сертификат *Técnico*, а онези, които са навършили 20-годишна възраст – до квалификация *Técnico Superior*. Нещо повече, след 2009 година хората със съответен професионален опит могат да участват в оценка на компетенциите, свързана с различните единици на Националния каталог на професионалните квалификации. Постигнатите успешно единици се вземат предвид при завършването на пълните професионални квалификации.

В **Латвия** съгласно Закона за професионалното образование през 2011 година стана възможно да се получат основни професионални квалификации чрез полагане на изпит без предварително участие в съответните програми за образование/обучение.

В **Австрия** хората, работещи на позиция, подобна на тази на чирак в специфициран занаят, имат право да положат изпит за практическа сертификация (сертификация на чирак) (*Lehrabschlussprüfung*) и по този начин да получат формална професионална квалификация.

В **Полша** лицата над 18-годишна възраст, които не са включени в редовни или вечерни програми, могат да положат 'задочни изпити', водещи директно до завършването на основно/първо равнище или гимназиално/второ равнище образование.

Във **Финландия** Законът за зрелостния изпит позволява на директорите на училища да допускат лица до заключителния гимназиален зрелостен изпит, дори ако не са посещавали курса.

В **Норвегия** зрелите учащи се могат да полагат изпити на прогимназиално и гимназиално равнище по различни предмети като външни кандидати, без да са посещавали курсовете.

Освен примерите, дадени по-горе, Австрия е въвела специален зрелостен изпит за зрели учащи се (*Berufsreifepfung*), който включва признаване на предишно обучение. По-специално, учащите се могат да бъдат освободени от конкретни елементи след доказване на съответните компетенции.

В **Австрия** специалният зрелостен изпит за работещи зрели учащи се (*Berufsreifepfung*) включва изпити по немски език, математика, съвременен чужд език и специализиран, свързан с работата предмет от професионалната област на кандидата. Дипломата, издадена след успешното полагане на изпита, има същата

стойност като обикновен зрелостен изпит (*Reifeprüfung*), положен в гимназия, тъй като тя дава право на притежателя си да продължи обучението си в австрийски университети и други висши образователни институции; тя води и до класиране в схемите за заплащане в гражданската служба. Достъпът до специалния зрелостен изпит е открит за онези, които преди това са завършили програма за практическо обучение, за техническо и професионално обучение от средно ниво, посещавали са училище за медицински сестри или парамедици или майсторско-занаятчийски клас или са положили квалификационен изпит (*Befähigungsprüfung*).

В няколко страни знанията, уменията и компетенциите, изисквани от формалните квалификации, могат да бъдат признати и валидирани чрез различни методи за оценка, които се различават от традиционните училищни изпити. Тези методи за оценка включват портфейлния метод, демонстрацията, симулацията и наблюдението. Първият метод е доста разпространен във Франция и Португалия, докато другите методи се илюстрират от квалификациите на базата на компетенциите във Финландия.

Във **Франция** всички професионални квалификации могат да се получат чрез конкретен процес на валидация, познат като VAE (*Validation des Acquis de l'Expérience*). Този процес е въведен през 2002 година от Закона за социална модернизация; той дава възможност на зрелите учащи се да валидират наученото в различни контексти (напр. професионална дейност, благотворителна дейност, социални, политически и културни дейности) с оглед получаване на формална квалификация. Минималният изискван период на опит за достъп до процеса VAE е три години. Валидирането на резултатите от обучението, свързани с основните гимназиални квалификации, включва няколко етапа и използва основно метода на портфейла. Портфейлът с доказателства на кандидата се оценява на базата на изискванията на конкретната диплома, която се цели. Процедурата на валидация може да доведе до пряко признаване на пълна квалификация или частично признаване, което указва елементите, които кандидатът трябва да постигне, за да получи пълната квалификация. Ако кандидатът не демонстрира релевантни резултати от обучение, процедурата не води до сертификация.

Съгласно Инициативата за нови възможности, **Португалия** е развила систематичен подход за признаване и валидиране на неформалното и нередовното обучение (известна като процес RVCC). Процесът на признаване може да доведе до квалификации от основно ниво (отговарящи на шест от деветте години на обучение), квалификации от гимназиално ниво (отговарящи на 12-годишно обучение) или професионални квалификации. Процесът на признаване се извършва съгласно Стандартите за ключови компетенции за всяка квалификация. За да влязат в процеса, кандидатите трябва да бъдат на възраст поне 18 години и да имат минимум три години професионален опит. Кандидатите, които отговарят на изискванията за влизане, обикновено подготвят портфейл на компетенциите, в който демонстрират своите знания, умения и способности. Всеки портфейл се оценява от жури. Процесът на признаване може да доведе до пълно или частично признаване на квалификация. Във втория случай признаването и валидацията на досегашно обучение може да се завърши чрез програма за образование или обучение (напр. курс EFA или модулно професионално обучение). В основата на целия процес лежат услугите за ръководство.

Във **Финландия** валидирането на предишно обучение се предлага основно за квалификации на базата на компетенции. Има три нива на квалификации на базата на компетенции: гимназиални професионални квалификации, по-късни професионални квалификации и професионални квалификации за специалисти. Гимназиалните квалификации на базата на компетенциите отговарят на квалификациите, получени в професионалното образование и обучение за млади хора. За да получат гимназиална професионална квалификация, учащите се трябва да демонстрират знанията и уменията, изисквани за дадено занятие. Възрастните учащи се могат да демонстрират своите професионални умения чрез тестове за компетентност, независимо как и кога са придобили уменията (т.е. кандидатите могат да положат изпитите си след или по време на формалното обучение или изобщо без всякакво формално обучение). Ръководството за квалификациите гласи, че за да се придобие квалификационен сертификат, трябва да се демонстрират професионалните умения. То определя и елементите, съставляващи квалификацията, и методите за

демонстриране на професионалните умения (напр. демонстрации на умения, наблюдение, интервюта, въпросници, портфейлна работа и/или проектна работа).

Методите за оценка като портфейли, демонстрации, симулации или наблюдения се използват често в процедурите на валидация за професионални квалификации, които съществуват само в системата на непрекъснатото образование и обучение (напр. частични квалификации в Чешката република). Тези методи на оценка се използват и в някои страни като инструмент за ръководство и консултация. Такъв е случаят в Обединеното кралство (Шотландия), където методът на портфейла се използва обичайно като средство за ръководство, помагащо на учащите се да оценят своето собствено образователно развитие и да направят подходящ избор за по-късно образование или обучение. Така че, процесът на оценка не води до даване на формална квалификация или сертификат, а резултатът е по-скоро даване на съвет на кандидата за по-нататъшните опции на обучение.

В общия случай признаването на неформалното и нередовното обучение се оказва преди всичко процес, използван по-скоро по отношение на професионалното образование и обучение, отколкото по отношение на общото образование или академично ориентирани квалификации. Например, фламандската общност на Белгия съобщава, че в предложението за процедура за признаване на досегашно обучение (*eerder verworven kwalificaties* – EVK) се прави ясна разлика между академичните и професионалните квалификации. Съгласно предложението:

Академичните квалификации са квалификации, които хората могат да получат само чрез образователната система и които им дават достъп до по-късно образование, професия и/или им дават възможност за социална функция. Професионалните квалификации са множество от компетенции, които човек използва в рамките на определена професия или социален контекст за постигане на резултатите, очаквани от тази професия или от тази социална роля. Тези компетенции могат да се придобият чрез образование, но също и чрез обучение извън образователната система (EACEA/Eurydice, 2010).

3.2.3. Отворено и дистанционно обучение

Едно от най-големите предизвикателства за зрелите учащи се, които искат да се върнат към формалното образование и обучение, е да съчетаят учебните си ангажименти с други задължения, като семейство и работа. По тази причина, много възрастни, завърнали се към обучението, търсят програми, в които учебните ограничения (по отношение на време, място, темп или метод на обучение) са минимизирани. Вечерните и задочните курсове отговарят отчасти на тези изисквания. Освен това, има и други режими на доставка, като отворено обучение, дистанционно образование и обучение, и електронно обучение, които са особено подходящи за нуждите на възрастните учащи се.

В повечето европейски страни, доставката на отворено и дистанционно обучение до гимназиално ниво се извършва основно чрез местни инициативи (напр. *ad hoc* проекти на институционално равнище) или дейности на частни доставчици. Мерките и инициативите на национално равнище в тази област са доста редки.

Във френската общност на Белгия, Испания и Франция има публични организации под шапката на министерствата на образованието, които осигуряват доставката на отворено и дистанционно обучение за учащи се от всички възрасти, т.е. млади хора, както и възрастни, завърнали се към ученето. Тези организации предлагат изключително програми за формално образование (в Испания) или формални и неформални курсове (във френската общност на Белгия и Франция).

Дистанционното обучение във **френската общност на Белгия** е въведено през 1965 година с две основни цели. Първо, да се подготвят учащите се за изпитите, организирани от Изпитните комисии на френската общност (*Jurys de la Communauté française*), водещи до формални квалификации на прогимназиално или гимназиално ниво. Второ, да се подготвят кандидатите за изпитите за набиране за гражданска служба и промоция, организирани от публичните власти за персонал на различни нива на гражданска служба. Макар и първоначалните цели да са се запазили, обхватът на предлаганото дистанционно обучение прогресивно се е разширил. Подобно предлагане на дистанционно обучение имаше във **фламандската общност на Белгия**, но то беше премахнато в края на 2010 година. Но, съществуващите курсове продължават да бъдат достъпни на отворен образователен портал, като фламандското правителство насърчава отвореното и дистанционно обучение с различни други средства (напр. чрез финансова подкрепа за курсове с минимум 25 % дистанционно обучение и финансиране на проекти, насочени към развитието на курсове със значителен дял на дистанционно обучение).

В **Испания** формалното дистанционно обучение се управлява от испанското Министерство на образованието чрез центъра за иновация и развитие на дистанционното образование (*Centro para la Innovación y Desarrollo de la Educación a Distancia – CIDEAD*). Центърът покрива различни формални програми и квалификации (от основно до гимназиално ниво), както и програма за обучение на учители в областта на дистанционното обучение. Освен това, някои автономни области са създали специални центрове за дистанционно образование на възрастни, които покриват и различни формални програми и квалификации (от основно до гимназиално ниво).

Националният център за дистанционно образование (*Centre national d'enseignement à distance – CNED*) във **Франция**, създаден през 1986 година, е публична организация под ръководството на Министерството на образованието. CNED предлага образование и обучение от детството до зряла възраст, формални и неформални програми. По отношение на формалното образование CNED предлага квалификации от гимназиално ниво до ниво на образование от трета степен. Освен това, то предлага и неформални курсове с различно предназначение, като търсене на работа, за служители и големи организации (напр. армията, Френските национални железници и големите корпорации).

Други примери за действия на политиката в областта на отвореното и дистанционното обучение съществуват в Дания, която е въвела правна рамка за подобряване на доставката на отворено и дистанционно обучение, и в Обединеното кралство, където правителството подкрепя развитието на редица конкретни инициативи за дистанционно обучение.

В **Дания** отвореното обучение се регулира от закона за отвореното образование. Целта на Закона е да гарантира адекватна доставка на професионално ориентирано образование в цялата страна. Отвореното образование се осигурява от различни институции под шапката на Министерството на образованието и се одобрява за предлагане на професионално ориентирани програми на гимназиално образователно ниво или на образователно ниво от трета степен.

В **Обединеното кралство** *learnirect* е мрежа за он-лайн обучение и информационни услуги, развита с финансови облекчения от правителството за осигуряване на гъвкави курсове, предоставяни чрез използването на нови технологии за учащи се на възраст над 16 години и по-специално за притежаващите малко или никакви умения или квалификации, които нямат шанс да участват в традиционните форми на обучение. В **Англия** и **Уелс** *learnirect* се доставя чрез мрежа от над 750 он-лайн центрове за обучение и неговата доставка включва както неформални, така и квалификационни програми. В **Северна Ирландия** *learnirect* действа в сътрудничество със сектора за по-късно образование в подкрепа на напредъка в по-късното образование, използвайки продукти и услуги на *learnirect*. В **Шотландия** *learnirect* е част от „Развитие на уменията - Шотландия“ – организацията, предлагаща курсове на различни места, някои от които са он-лайн курсове. Възможности за отворено и дистанционно обучение в Обединеното кралство се предлагат и от редица други

доставчици. Тези доставчици могат да бъдат акредитирани от Съвета за качество на отвореното и дистанционното обучение на базата на своите административни и преподавателски методи и учебни материали. Първоначално Съветът е основан по искане на правителството, но сега е независим орган.

3.2.4. Учители и обучаващи

Има и други начини за адаптиране на формалните основни програми към нуждите на зрелите учащи се. Един от основните фактори, за да се гарантира, че образователните програми са приспособени към нуждите на зрелите учащи се, са уменията на ангажираните учители и обучаващи.

В повечето европейски страни учителите и обучаващите, които поднасят формални програми на зрелите учащи се, трябва да отговарят на същите квалификационни изисквания, като тези, които поднасят основни, прогимназиални и гимназиални програми на учениците в системата на началното образование и обучение. Но, в повечето страни, началните програми за обучение на учители не включват елементи, свързани с методите на преподаване, предназначени за зрели учащи се. В Европа могат да се намерят много малко изключения. Например, в Норвегия методологията на преподаване, насочена към възрастни учащи се, е включена в обикновеното начално учителско образование. В Словения всички гимназиални учители трябва да притежават магистърска степен в конкретна предметна област (с изключение на някои професионални области, където не се предлага такова образование), което обикновено включва модул, насочен към теоретическото знание за обучение на млади хора, както и на възрастни учащи се. Ако този модул не е включен в началното учителско образование, учителите трябва да завършат допълнителен курс в съответната област, за да получат постоянна работа.

В Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия), има разлика между училищния сектор и сектора след 16 години и по-късно образование. Образованието и обучението на учителите, които смятат да се отдадат на кариера в сектора на по-късното образование, включва дейности, имащи за цел да дадат на бъдещите учители на ученици над 16-годишна възраст компетенциите, необходими за обучение на младите хора, както и на възрастните, завърнали се към ученето. Правните изисквания за преподаване в училищния сектор (образование до 16 години, и между 16 и 19 години, когато това се извършва в училищата) са различни. Това е в сила дори въпреки това, че програмите, преподавани в училищата, и в институциите за по-късно образование понякога могат да бъдат едни и същи.

В заключение, трябва да се подчертае, че докато в повечето европейски страни методите на преподаване, предназначени за възрастни учащи се, не се включват в началното образование на бъдещите основни, прогимназиални и гимназиални учители, учителите в повечето страни могат да развият по-нататък своите умения за обучение на възрастни чрез системата на непрекъснатото професионално развитие (continuing professional development - CPD).

ГЛАВА 4: ЗРЕЛИТЕ УЧАЩИ СЕ ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

Ученето през целия живот е неразделна част от програмата на Болонския процес и неговото значение се подчертава във всички комуникета (¹⁴), последвали Болонската декларация (1999). За последен път му беше отредено специфично място в Комуникето от Лювен/Лувен-ла-Ньов (2009), което подчерта значението на въвеждането на политики на обучение през целия живот в сектора на висшето образование.

Планът за действие за обучение на възрастните *'Винаги е подходящо време за учене'* (*It is always a good time to learn* - European Commission, 2007) споменава пряко участието на възрастните във висшето образование. В рамките на неговата цел за 'една стъпка нагоре', съгласно която на възрастните следва да се дадат възможности да постигнат квалификация поне с едно ниво по-висока от досегашната, Планът за действие призовава за мерки за разширяване на възможностите за възрастните учащи се да се заемат с обучение във висшето образование.

В тази глава се описват различните инициативи в областта на политиката, целяща да популяризира разширяването на достъпа до сектора на висшето образование с цел привличане на нетрадиционни учащи се, включително възрастни, завърнали се към ученето. Първият раздел съдържа общ преглед на политиките, стратегиите и мерките за насърчаване на участието на зрелите учащи се във висшето образование. Следващите раздели анализират специфичните действия, които допринасят основно за разширяване на достъпа, включително предлагането на нетрадиционни пътища за достъп до висше образование, алтернативни пътища за развитие в рамките на висшето образование и гъвкави начини за доставка на програми за висшето образование.

4.1. Политики, стратегии и мерки за насърчаване на участието на зрелите учащи се във висшето образование

Зрелите студенти (или зрелите учащи се/зрелите лица, завърнали се към учене) представляват категория учащи се във висшето образование, която е доста трудна за дефиниране. На европейско равнище няма общоприета дефиниция за 'зрял учащ се' във висшето образование, която да идентифицира тази категория от гледна точка на възрастта. Всъщност, повечето учащи се, които се заемат с обучение във висшето образование, вече са достигнали законната възраст на зрелостта. В много отношения, възрастните, завърнали се към учене, не могат да бъдат различени от младите студенти, тъй като всички студенти могат да учат редовно, задочно или да участват в програми за дистанционно, електронно или отворено обучение.

Но, общото схващане е, че зрелите учащи се са учащи се, които са по-възрастни от типичните учащи се във висшето образование (¹⁵) и са се завърнали към формалното образование след известен период извън системата. Често те могат да бъдат намерени в програми, доставяни по различни гъвкави схеми, като задочни, отворени курсове, курсове за електронно или дистанционно обучение.

На ниво страна, категорията на зрелите учащи се понякога се дефинира по-точно, особено в страни, които са въвели специфични политики или стратегии за привличане на зрелите учащи

(¹⁴) Прага 2001, Берлин 2003, Берген 2005, Лондон 2007, Лювен/Лувен-ла-Ньов 2009.

(¹⁵) Повече информация за типичните възрасти на учащите се във висшето образование в Европа можете да намерите в таблиците за преглед на системата в публикацията на Eurydice „Фокус върху висшето образование в Европа 2010“ (*Focus on Higher Education in Europe 2010* - Eurydice, 2010).

се във висшето образование, или страни, които включват категорията на учащите се в своята национална статистика.

Наличните изследвания показват (Higher Education Academy EvidenceNet, 2010), че зрелите учащи се не са хомогенна група. Всъщност, те са свързани само от решението си да участват във висшето образование на по-късен етап от живота и често могат да се различават значително по отношение на демографските си характеристики, като възраст, статус на трудова заетост, социална класа и др. Някои страни са въвели мерки на политика, които отчитат това разнообразие. Например, Ирландия и Обединеното кралство (Шотландия) са предприели конкретни мерки за справяне с недостатъчното представителство на безработни зрели учащи се във висшето образование. В Южна Европа, Испания е развила политика на алтернативен достъп до висшето образование, насочен към три различни възрастови групи на зрели учащи се: учащи се над 25, 40 и 45 години.

В момента, Естония и Ирландия са страните с най-конкретни цели на политиката за участие на възрастните във висшето образование:

В **Естония** Стратегията за висше образование 2006-2015 година и планът за нейната реализация през 2008-2010 година поставят целта да се увеличи дела на учащите се на и над 30 години в първия и втория цикъл на обучение на 25 % до 2015 година (който е бил 22.0 % през 2007 и 23.0 % през 2009 година).

В **Ирландия** под зрели учащи се във висшето образование се разбират учащи се на възраст 23 и повече години. През 2008 година Националният план за равен достъп до висшето образование 2008-2013 година постави цел за увеличаване на дела на редовните зрели учащи се във висшето образование от 13 % през 2006 година на 20 % през 2013 година. Освен това, той постави целите за по-голямо участие на зрелите учащи се в редовното и задочното висше образование (от 18 % през 2006 година на 27 % през 2013 година). Основните цели на плана включват също и популяризиране на програмата за учене през целия живот в Ирландия чрез развитието на по-широки пътища за влизане във висшето образование, значително разширяване на задочните/гъвкавите курсове (от 7 % през 2006 година до 17 % до 2013 година), заедно с финансовите мерки за решаване на проблемите със студентската издръжка в ученето през целия живот.

В преобладаващата част от останалите европейски страни политиката или стратегиите на висшето образование или стратегиите на ученето през целия живот се отнасят до участието на зрелите учащи се във висшето образование в доста общ смисъл, пояснявайки, че секторът на висшето образование следва да популяризира формалните и неформалните възможности за обучение на възрастните.

Независимо от факта, че явните цели на политиката за участие на зрелите учащи се във висшето образование са доста редки, много страни са въвели различни мерки, които са добре приспособени към нуждите на зрелите учащи се.

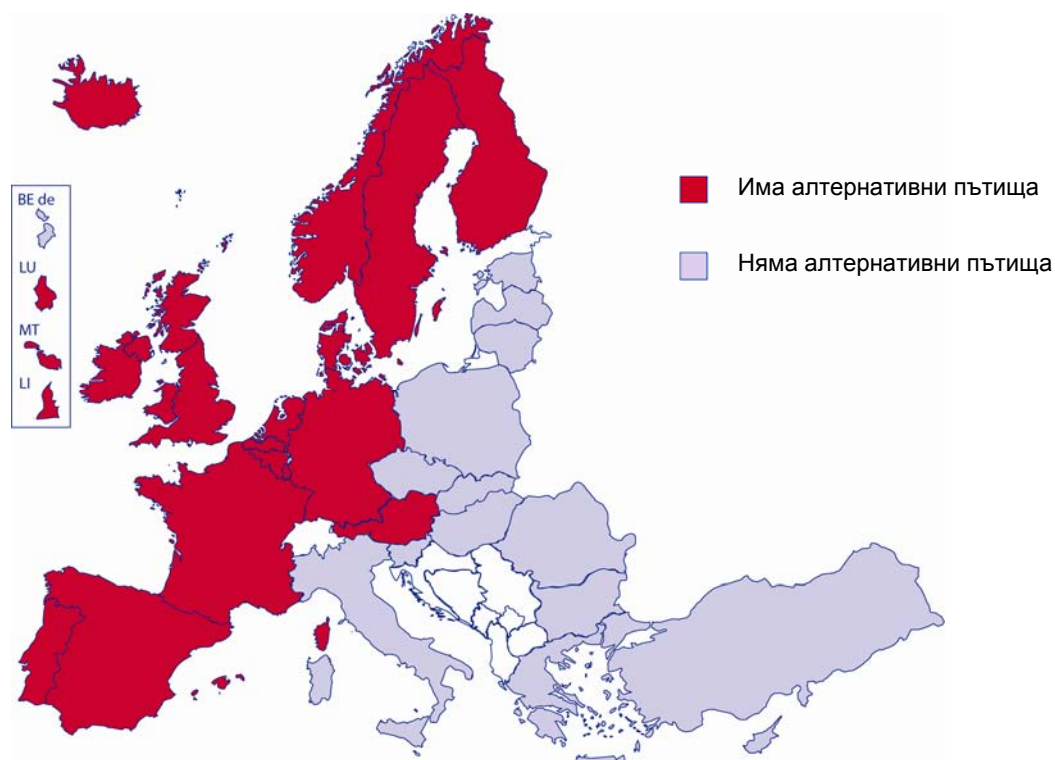
Например, в няколко европейски страни традиционния сертификат за завършване на общо или професионално гимназиално образование не е единственият начин за влизане във висшето образование (виж Фигура 4.1). Това означава, че кандидатите, които не притежават стандартна основна квалификация, даваща достъп до висше образование, могат да използват поне един алтернативен път за включване в обучение на това равнище. Алтернативните възможности най-често включват прием на базата на валидиране на досегашното обучение (виж Раздел 4.2.2) или на базата на конкретни подготвителни програми за обучение във висшето образование (виж Раздел 4.3).

Освен това, в някои страни предишното неформално и нередовно обучение на учащите се може да се кредитира към обучението им във висшето образование, освобождавайки ги по този начин от някои учебни единици. Но, в Европа все още не е обичайна практика резултатите от

неформалното и нередовното обучение да се признават за еквивалент на пълна квалификация от висше образование (повече информация ще намерите в Раздел 4.2.3).

И накрая, зрелите учащи се често са изправени пред трудности, когато се заемат с традиционното редовно обучение. Затова, мерките на политиката, които насърчават алтернативните начини на доставка на програми за висше образование, играят важна роля за разширяване на участието на възрастните, завърнали се към ученето, във формалните програми на висшето образование (повече информация ще намерите в Раздел 4.4).

Фигура 4.1: Алтернативни пътища към висшето образование за нетрадиционни кандидати, 2009/10

Източник: Евридика.

Допълнителна забележка

Кипър: Всички кандидати за висше образование трябва да притежават сертификат за завършено гимназиално образование, но някои учащи се на възраст над 30 години могат да бъдат приети от публичните университети при специални условия (напр. могат да имат по-ниски бележки на приемните изпити). Освен това, в процеса на кандидатстване в Отворения университет на Кипър на кандидатите се дават допълнителни точки за прием (в зависимост от възрастта).

Обяснителна бележка

Съществуват алтернативни пътища: Съществува поне един алтернативен път за достъп до висшето образование (т.е. сертификатът за завършване на общо или професионално гимназиално образование не е необходимо условие за влизане във висшето образование).

Няма алтернативен път: сертификатът за завършване на общо или професионално гимназиално образование е необходимо условие за влизане във висшето образование.

4.2. Признаване и валидиране на досегашно неформално и нередовно обучение

Висшето образование често се смята за най-предизвикателния сектор, когато стане дума за внедряване на процедури за признаване на предишно неформално и нередовно обучение. Тъй като този процес изисква да се признае, че неформалните курсове, опитът в работата и житейският опит могат да бъдат еквивалентни на резултатите от обучението с години във формалното образование, и следователно могат да квалифицират учащия се да влезе във висшето образование, да продължи с обучението си или да получи пълна степен за висше образование, не е учудващо, че мненията по този въпрос често са силно поляризирани. Въпреки това, целите, договорени в рамките на Болонския процес, оказват все по-голям натиск върху сектора на висшето образование да възприеме неговата култура и практики.

4.2.1. Законодателни рамки и валидиране на неформалното и нередовното обучение в сектора на висшето образование

Законодателните рамки в Европа решават въпроса с признаването и валидирането на предишното неформално и нередовно обучение в областта на висшето образование по различни начини. Законодателството може да бъде директива, изискваща изрично от институциите да възприемат процеса; тя може да дава възможност, позволявайки на институциите да се погрижат за това, ако желаят; или може изобщо да не предвижда нищо (виж Фигура 4.2).

В малък брой случаи законодателството изисква изрично институциите на висшето образование да внедрят процедури за признаване на предишното неформално или нередовно обучение, макар и по различни начини и в различна степен. Например, в Швеция съгласно Наредбата за висшето образование (2003), всички институции за висше образование са длъжни да оценяват при поискване предишното неформално и нередовно обучение на кандидатите, които не притежават необходимите формални квалификации. Във Франция законодателството дава законно право на лицата да им бъде признат и валидиран досегашния опит в обучението в институцията по техен избор. Във фламандската общност на Белгия съгласно законодателството е създаден специален орган на висшето образование (Съвет за спорове и решения по напредъка на ученето) за оценка на жалбите на учащите се срещу решения, взети от институциите за висше образование в различни области, включително областта на признаване на предишното обучение.

Законодателството за висшето образование в Естония и Словения съдържа и някои конкретни изисквания за валидиране на предишното обучение от институциите за висше образование. Но, в тези две страни валидирането на неформалното и нередовното обучение не могат да заменят основните гимназиални квалификации, необходими за влизане във висшето образование (за повече информация вижте Фигура 4.1), а могат да се използват само за напредък в обучението във висшето образование. Естонското законодателство предвижда, че съветът на всяка институция за висше образование трябва да въведе условия и процедури за валидиране на предишното обучение и професионален опит на учащите се. Институциите са длъжни да информират учащите се за процедурите на валидиране и да гарантират тяхното постоянство. Законодателството в Словения не е толкова категорично по отношение на внедряването на процедурите за валидиране; то предвижда програмите за обучение във висшето образование да могат да се акредитират само, ако определят критериите за признаване на знанията, уменията и компетенциите, получени преди записването в учебната програма. Критериите за акредитиране на институциите и учебните програми за висше образование (2004, ревизирани 2010) гласят, че е възможно да се вземат предвид знанията, уменията и компетенциите, получени чрез формално, неформално и нередовно обучение.

Във френската общност на Белгия, Чешката република, Германия, Испания, Италия, Литва, Унгария, Холандия, Австрия, Португалия, Исландия и Норвегия законодателството категорично позволява на институциите за висше образование да внедряват процедури за признаване на предишно неформално и/или нередовно обучение, като институциите могат да решат независимо дали ще внедрят тези процедури в разрешената степен. Следователно, страните, категоризирани в тази група, се различават значително по степента на внедряване на процедурите за валидиране. Докато в някои страни валидирането на предишно неформално и/или нередовно обучение вече е обичайна практика в преобладаващата част от институциите за висше образование, в други места тази възможност все още се използва рядко на практика. Важно е да се отбележи и че начинът, по който законодателството третира валидирането на неформалното и нередовното обучение, е различен за различните страни, както и степента, в която предишното неформално и нередовно обучение могат да бъдат взети предвид от институциите за висше образование (повече информация ще намерите в Раздели 4.2.2 и 4.2.3).

Фигура 4.2: Законодателни рамки за валидиране на предишно неформално и нередовно обучение в сектора на висшето образование, 2009/10 г.

Източник: Евридика.

Допълнителна забележка

Дания: Отговорността за висшето образование е разпределена между Министерството на образованието, Министерството на науката, технологиите и иновациите и Министерството на културата. За програмите на Министерството на образованието законодателството изисква институциите за висше образование да признават предишното неформално и нередовно обучение в процеса на прием. За програмите на Министерството на науката, технологиите и иновациите и Министерството на културата, институциите имат право (но не са длъжни) да внедрят такива процедури като част от процеса на прием.

Има и страни, в които законодателството не разглежда конкретно въпроса за валидирането на предишното неформално и нередовно обучение в областта на висшето образование (България, Гърция, Кипър, Латвия, Малта, Полша, Румъния, Словакия, Обединеното кралство, Лихтенщайн и Турция). И все пак, в някои от тях признаването и валидирането на предишното неформално и нередовно обучение е обичайна практика. Например, в Обединеното кралство (Англия, Уелс и

Северна Ирландия) съществува дългогодишна традиция да се признава предишното обучение в сектора на висшето образование, независимо от факта, че не съществува законодателство, регулиращо тези процедури. Това е тясно свързано с факта, че университетите са автономни институции, отговорни за качеството на квалификациите, които присъждат, и условията, при които те се присъждат. Аналогично в Полша, признаването на предишното неформално и нередовно обучение не е законно регулирано на национално равнище, но предишното неформално обучение често се признава от институциите за висше образование и се взема предвид при завършването на степени и квалификации от висшето образование. Решенията по този въпрос се вземат от самите институции. Освен гореспоменатите случаи, страните, категоризирани в тази група, имат много ограничен опит във валидирането на неформалното и нередовното обучение в областта на висшето образование. В повечето от тях идеята за валидиране на предишното неформално обучение и обучение в резултат от опита едва сега се заражда и още не е достигнала до сектора на висшето образование.

Наред с юридическите рамки е важно и да се отбележи, че националните власти в някои страни (напр. Ирландия и Обединеното кралство) са издали конкретни указания в подкрепа на институциите за висше образование при внедряването на процедури за признаването и акредитирането на предишно обучение.

Признаването на предишно обучение в контекста на висшето образование може да има две различни цели: първо, да даде възможност на учащите се да бъдат приети в институцията за висше образование и, второ, да даде възможност на учащите се да покажат, че отговарят, частично или изцяло, на изискванията на програмата за висше образование. В повечето страни, където съществува акредитация на предишното обучение в контекста на висшето образование, процедурата на акредитиране може да се използва и за двете цели. Но, има страни, където тя се използва или за целите на приема (напр. Португалия), или за напредъка в обучението във висшето образование (напр. Чешката република, Естония, Италия, Полша и Словения).

4.2.2. Достъп до висше образование на базата на признаване и валидиране на предишно обучение

Кандидатите, които биха искали да бъдат приети за висше образование на базата на предишно обучение, обикновено трябва да отговарят на различни критерии; те често са свързани с възрастта или с продължителността на предишния професионален опит. Могат да бъдат посочени и други изисквания, например, в Германия акредитацията на предишното обучение е отворена само за онези, които притежават конкретни професионални квалификации.

Акредитацията на предишното обучение за прием във висшето образование може да се базира на различни акредитационни методи и подходи. В някои случаи приемът се извършва на базата на доказателства, представени от учащите се в тяхната молба, и/или на базата на интервю. В други случаи от нетрадиционните кандидати за висше образование се изисква да преминат специално предназначен тест или изпит, за да удостоверят, че имат необходимите умения да се заемат с обучение във висшето образование.

Във **фламандската общност на Белгия** наредбите позволяват на институциите за висше образование да дават достъп до бакалавърски програми на базата на общите знания и умения на кандидата, които се оценяват от комисията на институцията. Предишното неформално и нередовно обучение може да бъде взето предвид и за достъп до докторски програми за онези, които не притежават магистърска степен.

В **Германия** през 2009 година, *Länder* въведе стандартна процедура, съгласно която майсторите-занаятчии, техниците и лицата с професионална квалификация в търговска или финансова област могат да влязат във висшето образование, ако имат поне тригодишен опит в своята професионална област.

В **Испания** всяка година университетите запазват определен брой места за кандидатите за висше образование, които попадат в конкретни категории. Тези категории включват три групи на зрели учащи се: учащи се на възраст над 25, 40 и 45 години. Кандидатите на възраст над 25 години, които отговарят на традиционните изисквания за влизане, могат да бъдат допуснати до програмите за висше образование след успешно полагане на специален изпит за влизане в университета. Този изпит се състои от обща част (съдържаща три теста) и специфична част за оценка на уменията, способностите и годността за избраното обучение. Професионалният опит на хората на възраст над 40 години, които не притежават квалификация, позволяваща им да получат достъп до висше образование, може да бъде акредитиран, ако е свързан с курсовете, които искат да посещават. Университетите определят критериите за акредитиране и необходимия професионален опит за различните програми на обучение. Процедурата на прием винаги включва лично интервю. Хората на възраст 45 и повече години, които не притежават квалификация, позволяваща им да получат достъп до висше образование, и които нямат съответен професионален опит, могат да бъдат приети във висшето образование след успешно преминаване на общ тест и лично интервю.

В **Португалия** учащите се над 23-годишна възраст без формални квалификации, заедно с учащите се, които имат подходящи следгимназиални квалификации, могат да бъдат приети във висшето образование чрез специфични изпити, които доказват способността им да посещават въпросния курс. Тези изпити се определят от отделните институции за висше образование.

В **Швеция** от 2003 година всички институции за висше образование са длъжни да оценяват при поискване досегашното обучение и обучението в резултат от опита на кандидатите, които не притежават формални квалификации. През 2006 година около 5 800 кандидати са поискали да бъде акредитирано неформалното им и нередовно обучение, като за почти 2 000 кандидати е установено, че отговарят на критериите за прием в програмата или курса, за който кандидатстват. Поради конкуренцията с останалите учащи се, впоследствие само около 1 000 нетрадиционни кандидати са били приети във висшето образование.

В **Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия)**, въпреки че най-разпространената форма на квалификация за влизане във висшето образование са нивата 'A', се приемат и голям брой други квалификации и много институции приветстват и молбите на зрели кандидати, които имат подходящ опит, макар да не притежават формални квалификации. Агенцията за удостоверяване на качеството на висшето образование (Quality Assurance Agency for Higher Education - QAA) е публикувала практически кодекс, който постановява, че при оценка на възможностите на потенциален учащ се да успее в конкретна програма могат да се вземат предвид редица доказателства. Тези доказателства могат да включват способности, наклонности, учения, квалификации, друго предишно обучение и опит, включително получено на работното място.

В **Исландия** съгласно Закона за институциите за висше образование (2006), институциите за висше образование могат да приемат учащи се без необходимите формални квалификации, но които притежават необходимите знания и зрелост. Вземането на решение по тези въпроси зависи от отделните институции за висше образование.

В **Норвегия** кандидатите на възраст 23 години и повече с 5 години документирано образование, обучение и/или трудов опит, могат да отговорят на изискванията за прием във висшето образование, като защитят успешно предвиденото ниво по шест предмета (норвежки език, английски език, история, социални науки, математика и естествени науки). Освен това, от 2001 година институциите за висше образование имат право да приемат учащи се на възраст над 25 години без достатъчно формални квалификации за влизане. Съответната институция решава дали кандидатът е квалифициран за избраната програма на обучение на базата на предишното му неформално и нередовно обучение.

Методите за акредитиране на досегашното обучение за прием във висшето образование могат да бъдат различни за различните институции за висше образование в една и съща страна. Например, във Финландия в политиките по отношение на алтернативните процедури за прием в университетите и политехниките има известни разлики. Аналогично в Белгия (френската общност) има разлика в алтернативния достъп до университетите, *hautes écoles*, и училищата по изкуствата. В този контекст може да се отбележи, че в няколко страни училищата по изкуствата и програмите по изкуствата са много гъвкави по отношение на квалификациите си за влизане. Това се отнася не само за страни, в които акредитацията на предишното обучение за достъп до висшето образование е стандартна практика (напр. френската и фламандската общност в Белгия, Дания и Германия), но също и за страни, в които акредитацията на предишното обучение в общия случай не позволява достъп до висшето образование (напр. Чешката република и Словения). Въпреки това е важно да се отбележи, че в Чешката република, учащите се, които не са завършили гимназиално образование, не могат да получат академична степен.

В страни, в които съществува централна система на прием във висшето образование (напр. Дания и Ирландия), нетрадиционните учащи се често биват съветвани да се свържат директно с избраната от тях институция за висше образование, за да може тяхното неформално обучение и трудов опит да бъдат оценени и взети предвид.

В **Дания** възможните места за висше образование са разделени на две квотни системи. Местата от първата квота се разпределят сред кандидати със сертификат за завършено гимназиално образование на базата на средния им успех. Тези кандидати кандидатстват за прием по Системата за координирано записване (Coordinated Enrolment System - KOT). Местата от втората квота (10 % от всички места в университетите) се предоставят на кандидатите на базата на индивидуална оценка от институцията. Сред тях могат да бъдат приети кандидати без гимназиално образование, ако институцията сметне, че кандидатът има компетенции, аналогични на изискваните от гимназиален изпит.

В **Ирландия** по-голямата част от институциите са предвидили квоти със запазени места за зрели учащи се. В общия случай институциите за висше образование изискват от зрелия учащ се да кандидатства най-напред чрез Централната служба за кандидатстване. Но, кандидатите биват съветвани също да се свържат директно с институцията за висше образование, за да установят дали има допълнителни изисквания за прием. В повечето случаи се дава кредит за предишен трудов опит, особено ако той има отношение към избрания курс на обучение.

И накрая, може да се отбележи, че внедряването на Национални квалификационни рамки вероятно ще има значителен ефект върху развитието в областта на валидирането на досегашното обучение за прием във висшето образование. Това е поради факта, че Националните квалификационни рамки имат за цел да изяснят съдържанието на различните национални квалификации. Следователно, тези рамки могат да дадат възможност някои 'нетрадиционни' квалификации/сертификати да бъдат разбрани по-добре и потенциално приети от институциите за висше образование като алтернатива на традиционните квалификации при завършване на гимназиално образование. В Ирландия, например, след създаването на Националната рамка на квалификациите (National Framework of Qualifications - NFQ) се наблюдава увеличение на броя на учащите се с допълнителни образователни степени (т.е. нетрадиционни квалификации за влизане във висшето образование), приети във висшето образование. Кандидатите с допълнителни образователни степени са представлявали около 10 % от приетите през 2007 година.

4.2.3. Напредък във висшето образование на базата на признаването и валидирането на предишно обучение

Предишното обучение може да се валидира не само с оглед на постъпването във висше образование, но също с оглед изпълнение на някои от изискванията на програмата за обучение. Учащите се могат да бъдат освободени от някои части на програмата си за обучение, ако могат да представят доказателства, че вече притежават съответните знания, умения и компетенции. Това се наблюдава в няколко европейски страни. Например:

Във **фламандската общност на Белгия** Законът за гъвкавите пътеки на обучение (2004) предвижда възможността учащите се да бъдат освободени от курсове на висшето образование на базата на придобити преди това квалификации и/или валидиране на предишно обучение.

В **Испания** университетите имат правото да признаят предишно обучение на учащите се и да намалят броя на курсовете, които кандидатите трябва да завършат, за да получат степен на висше образование.

В **Полша** признаването на предишно обучение не е законно регулирано на национално равнище, но може да се използва за напредък във висшето образование. Най-честият сценарий е признаването и валидирането на чуждоезиковите умения, придобити и сертифицирани извън формалната система (напр. в училища за чужди езици). Академичните съвети на няколко институции за висше образование са приели вътрешни решения, определящи неформалните сертификати, които могат да се признават и валидират.

В **Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия)** всяка институция е отговорна за качеството и стандартите на своите квалификации. Следователно, всяка институция е отговорна за решенията относно акредитирането на предишно обучение, което може да се вземе предвид при завършването на програма на обучение и свързаната/ите с нея степен/и или квалификация/и.

В някои случаи (напр. френската общност на Белгия, Чешката република, Германия, Италия и Унгария), наредбите определят степента, в която акредитирането на предишно обучение може да допринесе за изпълнението на изискванията на програмата.

Във **френската общност на Белгия** учащите се в *hautes écoles*, които могат да представят доказателства за тригодишен съответен професионален опит, могат да получат освобождаване на базата на валидиране на предишното им обучение. Освобождаването не може да бъде в размер, по-голям от 20 % от обема на общата програма. Подобни възможности дават университетите. В този случай учащите се трябва да докажат поне петгодишен съответен професионален или личен опит. Обучението в резултат от опита може да се признае и валидира като носещо 60 кредита за академична година. Решението се взема от комисиите за оценка и се базира на доказателства, представени от учащите се.

В **Чешката република** на базата на Изменението на Закона за висшето образование от 2001 година, институциите за висше образование могат да признаят до 60 % от необходимите кредити за завършване на програма за степен на базата на успешно завършени курсове на учене през целия живот във висшето образование (т.е. неформални курсове, провеждани в институциите за висше образование). Но, този вид признаване е все още доста рядко.

В **Германия** от 2002 година е възможно да се акредитират знанията и уменията, придобити извън сектора на висшето образование, за обучение във висшето образование. Това акредитиране може да се приложи до 50 % от обема на програмата за обучение във висшето образование. Процедурата на признаване може да се извърши чрез разглеждане на индивидуални случаи, общо акредитиране за цели групи кандидати или проверка на разпределението. В условията на липсващи национално установени процедури са извършени няколко примерни опита.

В **Италия** институциите за висше образование нямат право да признават повече от 60 кредита на ниво „бакалавър“ и 40 кредита на ниво „магистър“.

В **Унгария** Законът за висшето образование (2005) дава на институциите за висше образование правото да признават не само предишното формално обучение, но също и трудовия опит. Според Закона, трудовият опит може да донесе максимум 30 кредита. Този вид признаване е все още рядко използван в практиката.

Във фламандската общност на Белгия и във Франция акредитирането на предишното обучение може да доведе пряко до присъждане на квалификация за висше образование, без да е необходимо учащият се да посещава някаква програма на обучение.

Във **фламандската общност на Белгия** бакалавърска или магистърска степен може да се получи, ако институцията смята, на базата на придобити преди това квалификации и/или предишно обучение, че въпросното лице е придобило необходимите компетенции.

Във **Франция** валидирането на предишно обучение (*Validation des Acquis de l'Expérience* – VAE) може да доведе да частично или пълно присъждане на квалификация, включително степени на висшето образование. То е отворено за всеки кандидат, който може да представи доказателства за поне тригодишен съответен опит. Този опит може да включва платена или неплатена работа, както и доброволни дейности. През 2007 година, 2 154 квалификации от висшето образование са присъдени изключително на базата на валидирането на предишно неформално и нередовно обучение, а на други 2 046 кандидата част от обучението им във висшето образование е било акредитирано от предишно обучение (Министерство на образованието, 2009).

4.3. Подготвителни програми за нетрадиционни кандидати за висше образование

Нетрадиционните учащи се, включително зрелите учащи се, често имат нужда от допълнителна подкрепа, за да получат необходимите умения за обучение на висше ниво, преди да влязат във висшето образование. Няколко страни (напр. Ирландия, Франция, Обединеното кралство и Исландия) са разработили конкретни програми за подпомагане на тези потенциални учащи се. Тези програми са насочени предимно към учащи се, които са следвали кратка гимназиална професионална пътека (т.е. програма, която не открива достъп до висше образование) или които са напуснали гимназиалното образование, преди да го завършат. В общия случай няма квалификационни изисквания за влизане в тези програми, но може да има специални изисквания за прием, като възраст или продължителност от време извън формалното образование (напр. във Франция, кандидатите трябва да бъдат на възраст най-малко 20 години и да са били извън системата на училището поне две години). Продължителността на тези подготвителни програми обикновено е една академична година и при успешно завършване те водят до получаването на сертификат/квалификация, даваща достъп до обучение във висшето образование.

В **Ирландия** редица колежи предлагат подготвящи за влизане курсове за 'достъп'/основни курсове за подготовка на зрелите учащи се за влизане в образователно равнище от трета степен.

Във **Франция**, за да се запишат в университета, учащите се обикновено трябва да са положили успешно изпита *baccalauréat*. Но, има и друга опция на *baccalauréat* – 'DAEU' (*Diplôme d'Accès aux Études Universitaires*). DAEU е национална диплома за висше образование, която се дава от специално акредитирани университети. Тя е предназначена за учащи се, които са на възраст поне 20 години, които не притежават *baccalauréat* и са били извън системата поне две години. Дипломата се дава след едногодишно обучение и успешното полагане на писмен и устен изпит, който оценява придобитите знания и общата култура на кандидата, както и това дали той притежава необходимите организационни способности и умения, за да се заеме с обучение във висшето образование. DAEU дава същите права като *baccalauréat*. Има две различни дипломи DAEU: DAEU A и DAEU B. Първата има за цел да подготви учащите се за обучение във висшето образование в области като френски

език, изкуства, хуманитарни и социални науки, езици, комуникация, право, икономически науки, администрация и мениджмънт. Втората подготвя кандидатите за обучение в областта на науките, технологиите, физическото образование, медицината, стоматологията, фармацевцията и парамедицинския сектор.

В **Обединеното кралство** има диапазон от програми, подготвящи нетрадиционните кандидати за висше образование за обучение във висшето образование. В **Англия, Уелс и Северна Ирландия** възрастните могат да изберат алтернативен бърз път, предназначен да отговори на нуждите на завърналите се към учене след известно време, които може да не притежават формални квалификации. Дипломите за 'Достъп до висшето образование' се дават от колежите за продължаване на образованието и са създадени с подкрепата на институциите за висше образование. Програмите са фокусирани върху определена дисциплина (напр. 'Достъп до висше образование (Медицински сестри)' или 'Достъп до висше образование (Право)'), като комбинират съдържание, специфично за специалността, с елементи, имащи за цел да подкрепят възрастните учащи се, като основни умения по информационни технологии, смятане и комуникации, и умения за обучение. Методите на преподаване включват индивидуална преподавателска подкрепа. Типичната програма отнема една година редовно обучение, но много от тях се предлагат и задочно. Аналогично в **Шотландия** набор от специално създадени курсове подготвя възрастните без необходимите квалификации, както за висшето образование изобщо, така и за конкретни курсове. Тези 'курсове за достъп' включват набор от единици и курсове на Шотландския квалификационен орган (The Scottish Qualifications Authority - SQA) ⁽¹⁶⁾, чието успешно завършване може да доведе до присъждане от SQA. Много курсове за достъп гарантират място във висшето образование при успешно завършване. Една от тези програми за достъп е Шотландската програма за по-широк достъп (Scottish Wider Access Programme - SWAP). От въвеждането на SWAP през 1988 година над 25 000 възрастни са избрали пътя на SWAP, за да се заемат с обучение във висшето образование.

В **Исландия** нетрадиционните кандидати могат да влязат във висшето образование, след като завършат подготвителна програма на обучение, организирана за лица, които не отговарят на стандартните изисквания за прием.

4.4. Алтернативни режими на обучение във висшето образование

Както беше посочено в Глава 3 (Раздел 3.2.3), липсата на гъвкави програми може да представлява пречка за участието на зрели учащи се във формалното образование и обучение. Това се отнася за всички образователни равнища, включително висшето образование. Затова политиките, които целят да повишат участието на зрелите учащи се във формалните програми за висше образование, трябва да вземат предвид гъвкавите форми на обучение.

4.4.1. Разбиране на терминологията

Алтернативните режими на обучение във висшето образование най-често се описват като 'вечерно обучение', 'външно/задочно обучение' или 'дистанционно обучение'. Макар че на пръв поглед значението на тези понятия може да изглежда доста ясно и разбираемо, важно е да се отбележи, че някои от тях се разбират по различни начини в различните страни. Например, понятието 'вечерно обучение' има различни нюанси и интерпретации.

В по-голямата част от страните, ръководните документи, отнасящи се до висшето образование, не споменават изрично понятието 'вечерно обучение', а общото разбиране на това понятие често е различно за различните страни. Малко страни използват други понятия като 'задочно обучение' (България), 'външно обучение' (Словакия) или програми по *horaires décalés* (френската общност на Белгия).

⁽¹⁶⁾ Шотландския квалификационен орган (The Scottish Qualifications Authority - SQA) е националният орган за акредитация и присъждане в Шотландия. Повече информация ще намерите на: http://www.sqa.org.uk/sqa/CCC_FirstPage.jsp

В страните, където ръководните документи споменават изрично понятието 'вечерно обучение', понятието може да се дефинира по различни начини. В някои страни основният използван критерий за разграничаване на редовните от вечерните учащи се, е работният товар, изразен в брой на ECTS кредити, който всяка категория учащи се трябва да получи за една академична година. Вечерните учащи се се дефинират като учащи се, които получават по-малко от 60 ECTS кредита за една академична година и следователно, се очаква да учат по-дълго, отколкото редовните учащи. Тази дефиниция се съобщава, например, от Ирландия и Латвия. В други контексти, дефиницията за вечерно обучение не включва определение за работния товар на учащите се (т.е. вечерните и редовните учащи се се очаква да получат еднакъв брой ECTS кредити за една академична година), но се базира на броя на часовете за контакт. Например, в Унгария Законът за висше образование гласи, че програмите за вечерно обучение следва да предвиждат минимум 30 % и максимум 50 % от часовете за контакт на редовния курс.

Подобни разлики в тълкуването на понятието 'вечерно' обучение се установяват в доклада „Социални и икономически условия на живота на учащите се в Европа” (*Social and Economic Conditions of Student Life in Europe* - Eurostudent, 2008). В него се разграничават четири вида 'вечерни' учащи се:

- Учащи се, записани за дистанционно обучение (т.е. учащи се, които обикновено работят и отделят само част от времето си за обучение във висшето образование);
- Учащи се, записани във вечерни и уикенд-курсове в институциите на висшето образование. Тези курсове се предлагат от институциите на висшето образование, освен курсовете за редовни учащи се;
- Учащи се, записани за традиционни редовни програми, но с официален вечерен статус (т.е. времето до завършването се очаква да бъде по-дълго, отколкото за редовни учащи се);
- Учащи се, записани като редовни учащи се, но които реално отделят само част от времето си за дейности, свързани с обучението.

Тези примери илюстрират, че сравненията между отделните страни на гъвкавите режими на обучение във висшето образование следва да се правят предпазливо, като се вземат предвид различните национални тълкувания и разбирания на определени понятия. Това е особено важно при анализиране на системите за финансиране на гъвкавите програми във висшето образование. Освен това, е важно да се отбележи, че може да има други организационни схеми, приспособени към нуждите на зрелите учащи се, които не са обхванати от терминологията, изяснена в този раздел.

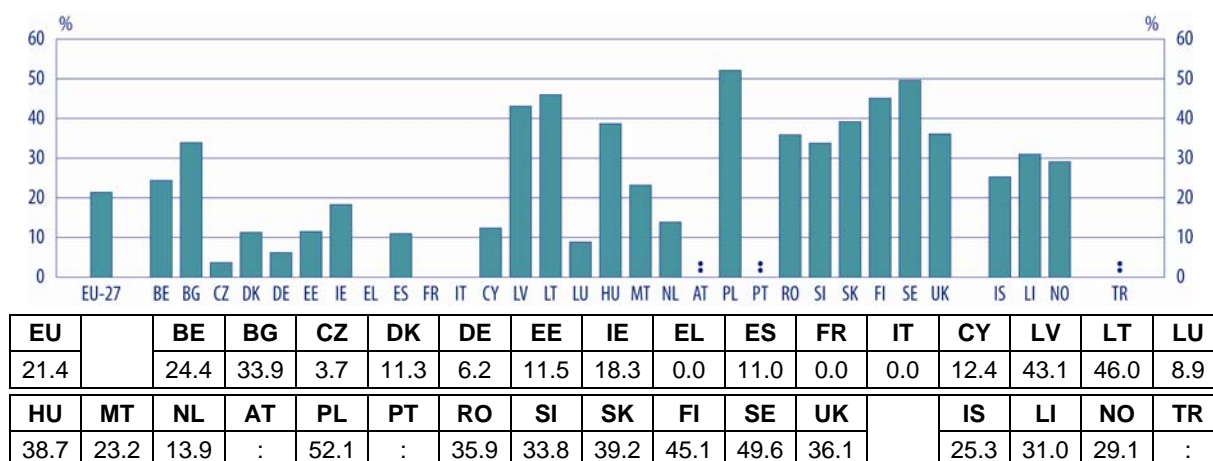
4.4.2. Участие във вечерно висше образование

За целите на международните статистически сравнения, едно лице се смята за вечерен учащ се, ако посещава образователна програма, която изисква по-малко от 75 % от редовния учебен товар (UNESCO/OECD/Eurostat, 2010). Съгласно тази дефиниция, международната статистика показва, че около 21 % от учащите се във висшето образование в Европа се обучават вечерно.

Когато се погледнат процентите за отделните страни, могат да се разграничат различни схеми. В горната част на скалата – в Латвия, Литва, Полша, Финландия и Швеция, вечерните учащи се представляват над 40 % от общата популация на учащите се. В преобладаващата част от страните (Белгия, България, Дания, Естония, Ирландия, Испания, Кипър, Малта, Холандия, Румъния, Словения, Словакия, Обединеното кралство, Исландия, Лихтенщайн и Норвегия) те

представляват между 10 % и 40 % от учащите се във висшето образование. В долния край на скалата (Чешката република, Германия и Люксембург) вечерните учащи се представляват под 10 % от общата популация на учащите се. И накрая, има малък брой страни (Гърция, Франция и Италия), в които делът на вечерните учащи се е нулев или пренебрежимо малък.

Фигура 4.3: Процент на вечерните учащи се във висшето образование (ISCED 5 и 6), 2008 г.

Източник: Изчисления на Евридика на базата на Eurostat, UOE (данните са взети през декември 2010 година).

Допълнителна забележка

Чешка република и Малта: Данни за 2007 година.

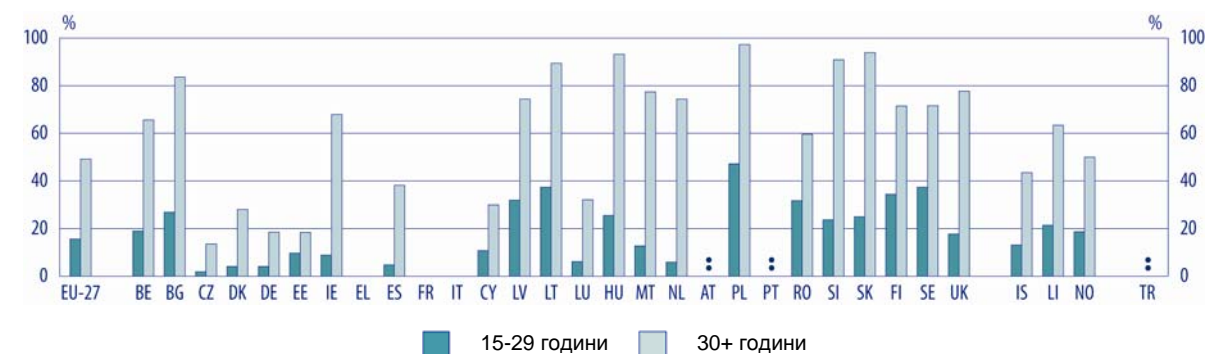
Обяснителна бележка

Дефиницията на редовен и вечерен учащ се зависи от използваната мярка за обучителния товар на учащия се. В идеалния случай, обучителният товар следва да се измерва чрез обучителната стойност или напредък, но той може да се измерва и чрез отделеното време/ресурси или времето, прекарано в класната стая. Националните данни, достъпни за страните, определят кой от тези методи се използва от страните за категоризиране на учащите се като редовни или вечерни такива (UNESCO/OECD/Eurostat, 2010).

От данните се вижда, че възрастта е съществен фактор за решението на учащите се да се насочат към вечерно обучение. Средно в страните от ЕС около 49 % от учащите се във висшето образование на възраст 30 и повече години се обучават вечерно в сравнение със само 16 % учащи се на възраст под 30 години. Това може да се обясни с факта, че зрелите учащи се често трябва да съчетават обучението с работата си и/или семейните си задължения.

В преобладаващата част от европейските страни, делът на вечерните учащи се е поне три пъти по-висок в по-старата възрастова група (30+), отколкото сред по-младите учащи се. Но, в Естония, Полша, Румъния, Финландия и Швеция тази цифра е само два пъти по-голяма. Затова в тези страни възрастовият фактор изглежда има по-малко влияние върху процента на участие във вечерното обучение във висшето образование, отколкото в останалите европейски страни. Може да се отбележи и че в Унгария, Полша, Словения и Словакия над 90 % от учащите се на възраст 30 и повече години се обучават вечерно.

Фигура 4.4: Разпределение на вечерните учащи се по възраст (ISCED 5 и 6), 2008 г.

	EU	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT	LU
15-29 години	15.6	19.0	26.9	1.9	4.1	4.1	9.7	8.9	0.0	4.8	0.0	0.0	10.8	31.9	37.4	6.2
30+ години	49.2	65.6	83.6	13.5	28.0	18.5	18.4	67.9	0.0	38.2	0.0	0.0	30.0	74.4	89.4	32.1
	HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	IS	LI	NO	TR
15-29 години	25.5	12.7	5.9	:	47.2	:	31.7	23.7	25.0	34.4	37.4	17.7	13.1	21.4	18.7	:
30+ години	93.2	77.4	74.4	:	97.3	:	59.6	90.9	93.9	71.5	71.6	77.7	43.5	63.4	50.0	:

Източник: Изчисления на Евридика на базата на Eurostat, UOE (данните са взети през декември 2010 година).

Допълнителна забележка

Чешка република и Малта: Данни за 2007 година.

4.4.3. Инициативи на национално ниво за насърчаване на алтернативните режими на обучение във висшето образование

В преобладаващата част от страните, институциите за висше образование имат правото да решат дали да предлагат програми и курсове за висше образование в гъвкава форма (напр. вечерно обучение). Затова наличието на алтернативни режими на обучение често е различно за различните институции. Независимо от това, има доказателства за някои инициативи на национално ниво за подобряване на наличието на гъвкави режими на обучение.

Макар че в повечето европейски страни институциите за висше образование решават за себе си в каква степен да предложат алтернативни режими на обучение, в някои страни програмите за висше образование са организирани рутинно по гъвкав начин, даващ на учащите се достатъчно свобода да определят собствения си годишен работен товар и да решават как да го разпределят. Например:

Във **фламандската общност на Белгия** от въвеждането на Закона за гъвкавите пътеки на обучение (2004), институциите за висше образование са длъжни да предлагат програмите си в три основни вида на обучение: споразумение за степен, споразумение за кредит и споразумение за изпит. По споразумението за степен, учащите се могат да изберат с какъв обем обучение да се заетат: 60 кредита за академична година (редовна програма) или под 54 кредита за академична година (вечерна програма). Предлагат се и други програмни възможности, включително персонализирана програма за обучение. По споразумението за кредит учащите се се записват за брой кредити с оглед на получаването на сертификат за кредит за една или повече програмни единици. По споразумението за изпит учащите се се записват само за изпити, с оглед получаването на степен или на сертификат за кредит за една или повече програмни единици.

Във **Финландия** учащите се в университетите обикновено могат да избират измежду различни възможности за обучение, за да направят своята степен и да определят своя темп на обучение. (Но, трябва да се отбележи, че свободата в политехниката и в програмите, свързани с някои регулирани професии, е малко по-малка).

Норвегия е въвела специфично средство (Индивидуален план за образование) в подкрепа на персонализацията на обучението във висшето образование. От 2003 година всички учащи се, които се записват за програма за висше образование, трябва да попълват 'Индивидуален план за образование', който изисква от тях да посочат дали планират да учат редовно или вечерно и колко ECTS кредита възнамеряват да получат всеки семестър/всяка година. Индивидуалният план за образование се използва като средство за проследяване на напредъка на учащите се, тъй като много институции за висше образование организират рутинно индивидуални проверки на студентите, които изостават сериозно от целите, посочени в плана им.

Освен това, в Европа могат да се срещнат и някои пилотни проекти на национално ниво, изпробващи нови методи по отношение на доставката на гъвкаво висше образование:

В **Обединеното кралство (Англия)** Висшият съвет за финансиране на образованието в Англия (Higher Education Funding Council for England - HEFCE) неотдавна финансира реализацията на гъвкави пътеки за обучение в осем институции за висше образование, целящи да привлекат учащи се от нетрадиционни и недостатъчно добре представени източници чрез използване на гъвкави методи на доставка. Те включват ускорени програми, програми, основаващи се на работата, ускорени вечерни програми и програми, предлагащи дистанционно, електронно или 'смесено' обучение (включващи частично дистанционно обучение и частично обучение на място в кампуса). Програмите са основно в професионалната област. През учебна година 2008/09, е имало приблизително 850 учащи се, посещаващи гъвкави програми като част от тази инициатива.

Алтернативните режими на доставка на програми за висше образование обикновено включват доставката на отворено и дистанционно обучение и технологично подкрепено обучение. В някои страни (напр. Германия, Гърция, Испания, Кипър, Холандия и Обединеното кралство), има институции за висше образование, създадени специално, за да предоставят програми за степен по отворени и дистанционни схеми.

През 1974 година **Германия** създава общообразователен университет за дистанционно обучение – *Fernuniversität*. Тази институция за висше образование предлага набор от курсове за степен, както и допълнителни и последващи курсове. През зимния семестър на 2008/09 година *Fernuniversität* наброява над 55 000 учащи се; повечето от тях обучаващи се задочно. Седалището на университета се намира в Хаген, но той има и мрежа от центрове за дистанционно обучение в различни градове на Германия, както и в Австрия, Швейцария и в централно и източно европейски страни.

В **Гърция** от 1992 година Елинският отворен университет – независима и самоуправляваща се институция за висше образование, предлага програми за висше и следдипломно дистанционно образование и обучение. Една от целите на Елинския отворен университет е да популяризира научните изследвания и да развива технологията и методологията в областта на дистанционното обучение. По-специално, институцията осигурява достъп до обучение в областта на висшето образование, независимо от възрастта на кандидата. Елинският отворен университет има официално седалище в Патрас и клонове в различни градове на страната.

В **Испания** Отвореният университет (*Universidad Nacional de Educación a Distancia – UNED*) е създаден в началото на 70-те години и в момента има над 160 000 студенти. Тази институция за висше образование, най-голямата в страната, предлага 26 програми за висше образование и над петстотин непрекъснати курсове за професионално развитие.

През 2002 година **Кипър** основава публичен университет, предназначен специално за отворено и дистанционно обучение. Отвореният университет на Кипър предлага както преддипломни, така и следдипломни програми. През септември 2006 година той приема първите 162 студенти, като през учебната година 2008/09 година техният брой нараства на 584.

Холандия основава държавна институция за дистанционно обучение през 1984 година – Отворения университет на Холандия (Open University of the Netherlands - OUNL). Задачите на OUNL, определени в Закона за висшето образование и изследванията (Higher Education and Research Act - WHW), са да предлага начални курсове на университетско ниво под формата на дистанционно образование и да съдейства за иновацията във висшето образование. Освобождавайки се от формалните изисквания за прием и предлагайки значителна гъвкавост по отношение на място, продължителност и темп на обучение, OUNL прави висшето образование достъпно за широк диапазон от хора. Университетът има 12 изследователски центъра и 2 подкрепящи центъра в Холандия, както и 6 центъра за обучение във Фландрия, които предлагат информация, ръководство и консултации на студентите във връзка с тяхното обучение.

В **Обединеното кралство** Отвореният университет (Open University - OU) е основен доставчик на дистанционно обучение. Подобно на други университети, Отвореният университет е автономна институция, която може да присъжда собствени степени. Тя получава Кралска грамота през 1969 година, а първите студенти са приети през 1971 година. Днес Отвореният университет е най-големият университет на Обединеното кралство от гледна точка на броя на студентите, с над 175 000 студента, повечето от които се обучават задочно. Стилът на преподаване на Отворения университет се нарича 'подкрепено отворено обучение', което означава, че студентите получават подкрепа от преподавател и от персонала за обслужване на студентите в регионалните центрове, както и от централизираните услуги, като библиотеката. Някои курсове включват школи по местоживееене и дневни школи, провеждани в различно време и на различно място.

В този контекст трябва да се отбележи, че в Норвегия Министерството на образованието нареди на една от своите агенции (Норвежки отворени университети) да насърчи норвежките институции за висше образование да развиват и предлагат гъвкави програми и курсове на базата на информационно-комуникационните технологии и да координират дейностите в областта на ученето през целия живот и гъвкавото учене, подкрепено от информационно-комуникационните технологии или мултимедийното учене във висшето образование.

И накрая, няколко страни имат финансови политики, които са частично адаптирани към нуждите на учащите се във висшето образование, които не могат да се обучават в традиционните редовни форми на обучение. Тази тема е развита в Глава 5 от настоящия документ.

ГЛАВА 5: ФИНАНСИРАНЕ НА ФОРМАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ВЪЗРАСТНИ И ПОДКРЕПА ЗА УЧАЩИТЕ СЕ

Финансовите ограничения могат да създадат сериозни пречки за участието на зрелите учащи се във формалното образование и обучение. Това е особено вярно за хора с нисък доход, изключени от пазара на труда или уязвими по отношение на такова изключване. Тази глава предоставя информация за финансирането на формалното образование и обучение за възрастни и набелязва различните видове подкрепа, предназначени да улеснят участието на зрелите студенти в програмите за формално образование и обучение.

5.1. Източници на финансиране за формално образование на възрастни

Има три основни възможни източници на финансиране за формалното образование и обучение на възрастни учащи се: публично финансиране, заплащане на таксите от учащите се и финансиране от работодателите.

5.1.1. Финансиране от публични източници

До известна степен публичните органи във всички европейски страни осигуряват финансиране за формалното образование и обучение на възрастните. Публичното финансиране се предлага или в резултат от решения, отнасящи се до образователната политика, или по силата на политики на заетост/пазар на труда. В последния случай дейностите на формално обучение, избираеми за финансова подкрепа, включват основно програми за професионално образование и обучение, и са насочени основно към безработните и другите, уязвими по отношение на изключване от пазара на труда. Често националните източници на финансиране се допълват от Европейския социален фонд (European Social Fund - ESF).

Публичните органи използват различни механизми за финансиране на формалното образование и обучение на възрастните. За програми до гимназиално ниво финансирането обикновено се прехвърля от централното правителство към местните администрации, които на свой ред финансират доставчиците. Финансирането от централния бюджет може да се комбинира и с различни местни източници. Например, в Швеция общинското образование за възрастни (включително основното и гимназиалното образование за възрастни) се финансира от общинския бюджет, формиран от държавно участие и местни данъчни постъпления. Доставчиците на формално образование за зрели учащи се могат да бъдат и директно финансирани от централното правителство. Това е доминиращият модел в сектора на висшето образование, където институциите най-често получават финансиране директно от държавния бюджет. В някои случаи (напр. фламандската общност в Белгия), властите от най-висше ниво, отговорни за образованието и обучението, предоставят директни субсидии не само на висшето образование, но също и на формалното обучение за възрастни на по-ниски нива. Публичните власти могат да предоставят и директна финансова подкрепа на отделни лица. Тук фокусът обикновено е върху онези, които не биха участвали в образованието и обучението при липса на такава подкрепа (повече информация за финансовата подкрепа на отделни лица ще намерите в Раздел 5.2).

Нивото на публично финансиране, отпуснато на местните администрации или доставчици на образование с цел да се даде възможност на зрелите учащи се да завършат задължително или гимназиално образование, често се изчислява като процент от разходите за редовен учащ се в основното образование на същото ниво. Например:

Във **Финландия** критериите за финансиране на общото гимназиално образование за възрастни са съгласувани с тези за общите гимназиални училища. Но, единичният разход за образование за възрастни е 60 % от общинския единичен разход за гимназиални училища.

Аналогични формули на финансиране се прилагат често по отношение на формалното образование и обучение, предлагано под различни гъвкави форми, като задочни курсове, дистанционно обучение или електронно обучение.

В **Чешката република** финансирането на гимназиалните програми, предлагани под различни гъвкави форми, се основава на определен процент от средния разход за учащ се в редовното образование за конкретната област на обучение. Регионалният орган на властта определя реалния процент на квотата за редовно обучение. В огромното мнозинство от региони финансирането се изчислява както следва: 5 % от квотата за редовно обучение за програми за електронно обучение, 15 % за дистанционно обучение и 40 % за задочни/вечерни курсове или комбинирано обучение.

Някои страни отпускат допълнително финансиране въз основа на социални критерии на институциите, предлагащи програми за образование и обучение на възрастни, включително формални програми. Например, във френската общност на Белгия, съгласно Образование за социален напредък (*enseignement de promotion sociale*), училищата могат да получат допълнително финансиране в зависимост от дела на учащите се, които са безработни или получават минимална заплата. Училищата могат да използват допълнителното финансиране за набиране на допълнителни учители, за намаляване на обема на класовете или за подобряване на оборудването.

Във висшето образование финансирането често се базира на броя на получените от студентите единици ECTS. В някои страни, формулите на финансиране правят разлика между редовните студенти и студентите, обучавани в различни гъвкави форми. В Унгария, например, средствата, отпуснати на висшето образование за задочно/вечерно обучавани студенти представляват половината от квотата за подкрепа на редовните студенти и една пета от квотата за програмите за дистанционно обучение. В Дания, където съществуват две паралелни системи на висше образование, схемата на финансиране е разпределена: традиционната система на висше образование се финансира изцяло от държавата, докато системата, разработена специално за зрелите студенти, се финансира отчасти от държавата и отчасти – от студентските такси за обучение.

5.1.2. Такси за обучение, заплащани от учащите се

Зрелите учащи се, които желаят да се заемат с формално образование, често се очаква да вземат участие в разходите за обучението си. Това е особено вярно за онези, които не са в риск от социално изключване. Но, освен тази основна тенденция, в Европа се наблюдават голям брой разновидности.

В мнозинството от страните програмите на 'втория шанс' за завършване на основно или прогимназиално образование са безплатни. Това е така, защото възрастните, които не са завършили тези нива на образование, често принадлежат към най-уязвимите групи на обществото и поради това са обект на многобройни намеси от естество на политиката. В някои страни, обаче, възрастните учащи се се очаква да съдействат финансово на програмите за основно и прогимназиално образование, но това обикновено се отнася за възрастни, които не се смятат в риск от социално изключване или изключване от пазара на труда.

В някои страни завършването на гимназиално образование в публични институции за образование и обучение, включително чрез алтернативни режими на обучение (напр. задочни курсове) е безплатно за лицата, независимо от възрастта (напр. Чешката република, Естония, Испания, Швеция и Норвегия). Други страни в общия случай очакват зрелите студенти да съдействат за гимназиалното си обучение и/или изпити, ако не принадлежат към някоя категория на учащи се в неравностойно положение. Но, в няколко страни, студентският принос за курсове, водещи до завършване на гимназиално образование, е сравнително скромнен (напр. Белгия и Финландия) и често се регулира от законодателството или се определя от публичните органи на властта.

В **Белгия**, във **френската общност** учащите се на възраст над 18 години участват в разходите за образование на втория шанс, като заплащат такса за записване, изчислена на базата на продължителността и нивото на избраната програма. Някои категории възрастни учащи се (като инвалиди или търсещи работа) са освободени от такова заплащане. В **немскоговорящата общност** зрелите учащи се трябва да заплащат регистрационна такса за записване в институт за образование за възрастни (*Schulische Weiterbildung*). Сумата, която трябва да бъде платена, зависи от вида и продължителността на програмата и от статуса на учащия се. След септември 2010 година студентското участие се увеличи поради финансовата криза. В момента максималната регистрационна такса, приложима по отношение на програмите за формално образование, е EUR 200. Във **фламандската общност** гимназиалното образование за възрастни е организирано чрез субсидирани частни или публични институции – центрове за образование за възрастни (*Centra voor Volwassenonderwijs – CVOs*). Лицата, които записват курсове за общо образование, се освобождават от регистрационни такси. Но, за професионалните курсове, завършващи с издаване на диплома, участниците трябва да заплатят такса от 1 евро за период на обучение. След 2008/09 година, таванът на регистрационните такси е EUR 400 за курс и за академична година, или EUR 1 200 за период от четири академични години. По отношение на най-уязвимите групи се прилагат различни намаления.

В **Унгария** учащите се на възраст над 18 години в задочно образование за възрастни трябва да заплатят между 20-40 % от цената на курса за 11 клас. Те трябва да заплатят и допълнителна такса за обучение в 11 клас и след това, ако повтарят годината за трети (или следващ) път, тъй като не са изпълнили изискванията на обучението. Но, таксата не може да бъде по-висока от цената на курса и може да бъде намалена в зависимост от резултатите на учащия се.

Във **Финландия** в общия случай няма такси за начални квалификации, дори за възрастни. Възможно е да бъдат начислени разумни такси за по-късни и специализирани професионални квалификации (т.е. национално признати професионални квалификации, които изискват гимназиално професионално образование). В случая на общо гимназиално образование, възрастните учащи се, които се записват за отделни курсове, но не и за пълната гимназиална програма, водеща до Зрелостен изпит, трябва да заплатят такси за курсовете от около EUR 30-50. Онези, които се записват за пълната програма, не заплащат такса за обучение, а само разходите за Зрелостния изпит (чиято стойност варира между EUR 118 и 184).

В **Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия)**, от учащите се на възраст над 19 години могат да се събират такси. В Англия се очаква около 50 % от националните разходи за курсовете да се покрият от таксите за обучение. Но, съгласно Закона за образованието и уменията от 2008 година, съществува гарантирано право на място в курса и освобождаване от такса за възрастни, които още не са получили квалификации. Има някои ограничения. За учащи се на възраст между 19 и 25 години правото се отнася за онези, които още не са постигнали 'пълно' Ниво 2 или 'пълно' Ниво 3 от Националната рамка на квалификациите/Рамката на квалификациите и кредитите (National Qualifications Framework/Qualifications and Credit Framework - NQF/QCF). За учащи се на възраст над 25 години пълното освобождаване от такса се отнася за онези, които още не са постигнали 'пълно' Ниво 2. Правото на програми от Ниво 2 се отнася само за професионални програми. Правото на програми за основни умения се отнася за учащи се от всички възрасти.

Очаква се тези схеми на финансиране да се променят. В своята Стратегия за уменията в Англия през ноември 2010 година правителството обяви, че независимо, че обучението на учащи се с много ниски нива на умения ще продължи да бъде изцяло финансирано, обучението на учащи се на възраст над 24 години, които се обучават на Ниво 2 и по-високо, няма да бъде финансирано; вместо това, ще бъдат отпускани заеми, гарантирани от правителството по 'Сметка за учене през целия живот'. В Уелс колежаите за по-късно образование определиха собствени политики по отношение на таксите, като няма непосредствени планове за промяна на тази схема. В Северна Ирландия колежаите също въведоха собствени политики по отношение на таксите, независимо че в момента се разработва проект за отчитане на обстоятелствата, при които учащите се, работодателите и правителството следва да се очаква да плащат за обучението. Новите схеми ще се въведат най-рано през учебната година 2012/13.

В **Обединеното кралство (Шотландия)** редовните учащи се в по-късното образование не са длъжни да плащат, ако са изпълнени определени условия за местожителство. Само задочните учащи се са потенциално длъжни да плащат такси. Но, учащите се с нисък семеен доход и такива, които ползват определени държавни придобивки, имат право да бъдат освободени от плащане на такса.

В няколко страни различни групи от зрели учащи се в неравностойно положение (напр. лица с нисък доход, безработни, търсещи убежище и др.) подлежат на пълно или частично освобождаване от регистрационни такси/такси за обучение за гимназиално образование. Съществуват различни уговорки между публичните органи на властта и доставчиците за компенсирание на таксите, които не са платени от освободените лица. Например, във фламандската общност на Белгия правителството рефинансира всички регистрационни такси, изгубени от центровете за образование на възрастни поради пълното или частично освобождаване от регистрационни такси на някои участници в курсовете.

В сектора на висшето образование обикновено няма явна разлика между таксите, платени от младите хора, влезли във висшето образование директно след завършване на гимназиалното си образование, и таксите, платени от зрелите учащи се, които се заемат с обучение във висшето образование на по-късен етап от живота си. Но, в рамките на дадена страна могат да се наблюдават значителни разлики между таксите за традиционното редовно обучение и таксите за програми, предлагани в различни алтернативни режими (напр. задочни курсове), които са особено подходящи за нуждите на зрелите учащи се.

В някои страни (напр. Белгия, Чешката република и Австрия) редовното и задочното обучение се третират еднакво и учащите се, които се обучават задочно, не са длъжни да плащат по-високи такси, отколкото учащите се, посещаващи традиционните редовни програми.

В страни, в които редовното и задочното обучение са при еднакви финансови условия, учащите се често трябва да внимават за това колко време ще им бъде необходимо, за да завършат обучението си, тъй като финансовата подкрепа от публични източници може да бъде налична само за стандартната продължителност на редовната програма в съответната област. Но, в някои страни може да се вземат предвид индивидуалните обстоятелства на учащите се, като тяхната работа или семейни ангажименти.

В **Австрия** учащите се, които получават същите права като австрийските граждани, не трябва да плащат по-високи такси за обучение, стига да завършат курсовете си в предвидения срок за редовната програма, плюс два семестъра. След това учащите се трябва да плащат по EUR 363 за семестър. Но, учащите се могат да бъдат освободени от плащане на такси, стига да могат да представят доказателства, че работят, че страдат от болест или инвалидност, или че гледат децата си и затова не могат да учат редовно.

В друга група от страни обикновено се очаква студентите-задочници да заплащат по-високи суми от редовните студенти (напр. Словакия, Естония, Унгария, Малта, Полша и Словения). Например:

В **Естония** учащите се обикновено заплащат такси за задочно обучение във висшето образование, въпреки че има някои ограничения като програмите за образование на учители.

В **Унгария** повечето обучаващи се в задочни програми и дистанционно обучение трябва да заплатят цената на обучението си, тъй като броят на финансираните от държавата места в различни области на обучение е много малък.

В **Словакия** всички учащи се трябва да заплащат такси за администриране на приемния изпит, регистрацията и др. Учащите се, които са приети в програми за външно/задочно обучение, учащите се, които просрочат стандартния срок на обучение и онези, които се обучават едновременно по две или повече програми, заплащат допълнителни такси.

В страни, в които е възможно задочните студенти да заплащат такси за обучение, тези такси могат да подлежат или да не подлежат на регулация. Например, в Словакия институциите за висше образование имат право да начисляват такси на задочните студенти, но максималният размер на тези такси се регулира с наредби от Министерството на образованието. Но, в Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия) таксите за обучение в задочни програми за висше образование не се регулират, а се определят от институцията.

5.1.3. Финансиране от работодателите

Работодателите са заинтересовани да развиват човешките си ресурси и да се погрижат служителите им да имат необходимите знания и умения, за да съдействат за успеха на компанията. Във всички европейски страни работодателите отделят значителни финансови ресурси за образование и обучение на възрастни. Но, тези ресурси обикновено са насочени към неформални дейности на обучение, като курсове и семинари във връзка с работата, курсове по информационно-комуникационни технологии, езици и др.

В много страни работодателите имат само много ограничени правни задължения за непрекъснато образование и обучение на своите служители. Затова всяко финансово участие на работодателите във формалното образование и обучение на служител обикновено се свежда до политика на компанията, инициативи в сектора на промишлеността/бизнеса или споразумения между работодателя и служителя. Но, в повечето страни, ако работодателят е поискал от служителя да се включи в конкретна програма за образование или обучение, обикновено работодателят е длъжен да заплати разходите.

В някои страни компаниите са длъжни да правят задължителни вноски в колективни фондове за непрекъснато образование и обучение на възрастни. Средствата, набрани от тези вноски, често се използват за финансиране не само на дейности, свързани с неформалното образование и обучение, но също и на формални програми. Например:

В **Испания** наредбите задължават компаниите да финансират формалното и неформалното професионално обучение на работниците и безработните. Средствата от компаниите се обединяват със средства от Европейския социален фонд и от Публичната държавна служба по заетостта (*Servicio Público de Empleo Estatal* – SPEE). Министерството на труда и емиграцията разпределя ежегодно тези средства за различни инициативи, свързани с управлението и обучението. Размерът на финансирането, получено от компаниите за обучение, зависи от вноската им от предишната година и от големината на компанията.

Във **Франция** законодателството изисква от частните компании да участват в разходите за непрекъснато образование и обучение. Размерът на финансовото участие варира в зависимост от вида на компанията и броя

на служителите. Компаниите могат да изпълнят задълженията си като заплатят цялата или част от задължителната си вноска на организациите, акредитирани да събират вноските от работодателите (*Organisme Paritaire Collecteur Agréé* – OPCA). Средствата се използват за финансиране на различни схеми за образование и обучение, включително 'правото на индивидуално обучение' или 'отпуска за индивидуално обучение'. Дейностите могат да бъдат формални или неформални.

5.2. Финансова подкрепа за учащите се и отпуск за учене

Съществуват различни схеми за улесняване на завръщането на зрелите учащи се към формалното образование и обучение. Тези схеми могат да приемат формата на пряка или непряка финансова подкрепа или да дадат възможност на възрастните да вземат отпуск за обучение. Освен това, повечето европейски страни са въвели конкретни схеми за подкрепа, насочени към безработните. Следващите раздели описват различните видове подкрепа, предлагана на лицата, които са заемат с формално образование на по-късен етап от живота.

5.2.1. Пряка финансова подкрепа

Пряката финансова подкрепа се предоставя на възрастните учащи се чрез различни схеми за финансова помощ, като издръжка за обучение, грантове, стипендии, субсидии, ваучери за обучение и др. Финансовата подкрепа може да бъде и под формата на банкови заеми, които за разлика от схемите, изброени по-горе, трябва да се връщат. Възрастните учащи се могат да имат право и на възстановяване на таксите си за обучение след завършването на курса.

Някои страни предлагат финансова помощ във вид на издръжка за образование/обучение, чийто размер може да бъде различен в зависимост от обстоятелства като семейно положение или трудов стаж на бенефициента. Например:

В **Австрия** учащите се, посещаващи училище за работещи възрастни, които прекъснат или напуснат работа, за да учат за заключителния изпит, имат право на специална издръжка за обучение за срок до шест месеца. Семейните учащи се, чийто съпруг/а няма доход, имат право на допълнителна месечна сума в размер на EUR 335. Ако учащият се плаща законна издръжка на дете, специалната издръжка за обучение се увеличава с EUR 127 месечно за всяко дете.

Във **Финландия** издръжка за образование на възрастни се отпуска на служители и самонаети лица, които искат за вземат отпуск за учене от поне два месеца. Издръжката може да се отпусне на кандидат, който има трудов стаж най-малко 8 години (или най-малко 5 години до 31 юли 2010 година), и е работил за същия работодател поне една година. За да изпълни изискванията за издръжката, кандидатът трябва да посещава форма на обучение, водеща до присъждането на степен, или по-късно професионално обучение, организирано от финландска образователна институция под обществен надзор. Срокът на издръжката се определя на базата на трудовия стаж на кандидата и варира от 2 до 18 месеца. От 1 август 2010 година, размерът на издръжката е равен на зависещата от дохода помощ при безработица, без добавки. Например, при заплата от EUR 1 600, учащият се ще получи издръжка за обучение в размер на EUR 998.

Грантовете са друго средство за отпускане на пряка финансова помощ. Грантове могат да се отпускат за общо образование, както и за професионално ориентирани програми. Отпускването на грантове за възрастни обикновено зависи от възрастта или социалните обстоятелства.

В **Дания** датската система на държавни грантове за възрастни (VEU) е насочена към лицата, участващи в професионално обучение за възрастни (AMU). VEU финансирането се предоставя като компенсация за пропуснатите заплати или възможности за работа.

В **Германия** съгласно Федералния закон за помощ на обучението, грантове могат да се отпускат на възрастни, които искат да получат квалификации при завършване на училището или обучение за напредък в кариерата в,

например, *Abendschulen* или *Kollegs*. Но, обучение, започнало след като учащият се е навършил 30 години, може да получи подкрепа само в изключителни случаи.

В **Испания** има различни видове грантове за учащи се в незадължително и висше образование, включително възрастни учащи се. Грантове за записване се предоставят на всички учащи се от всички автономни общности. Грантовете за мобилност са предназначени специално за учащи се, които са се включили в програма извън своята автономна общност. Други грантове предлагат помощ на учащи се в технически специалности за разработване на финалния им проект. През академична година 2009/10, бяха въведени грантове за компенсиране на отсъствието на доход за учащи се в университетите и помощ за завършилите университет безработни. Тези грантове са предназначени да покрият разходите за записване в магистърска програма в публичен университет. Тяхната цел е да осъвременят нивото на образование на реципиентите и да помогнат на завършилите университет, които са останали без работа, да влязат отново на пазара на труда.

В **Холандия** финансова подкрепа могат да получат задочните учащи се, които се обучават по пътека за теоретично обучение (VMBO-t), висше общо гимназиално образование (HAVO), предунiversитетско гимназиално образование (VWO) или общо гимназиално образование за възрастни (VAVO). Тази подкрепа се базира на вида и степента на предприетото образование, вида на институцията, националността и дохода на учащия се.

В **Швеция** учащите се в общинско образование за възрастни (т.е. обучение, включващо формални програми на задължително или гимназиално ниво) могат да кандидатстват за подкрепа за обучение, която включва грант и заем. Грантът обикновено е малко над 30 % от общата подкрепа. При специални условия, грантът може да бъде около 75 % от подкрепата за обучение. Учащите се на възраст над 25 години могат да получат по-голям грант за обучение на задължително и гимназиално училищно ниво. През 2010 година общата сума (грант плюс заем) е била SEK 2035 (около EUR 230) за седмица обучение. За учащи се с деца има и възможност за получаване на допълнителен грант. През 2010 година този грант е бил между SEK 508-996 (около EUR 60-110) за 4 седмици в зависимост от броя на децата.

В **Обединеното кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия)** младите възрастни (на и над 19 години), които учат редовно за първа квалификация на ниво 2 или 3 от Националната рамка на квалификациите/Рамката за квалификации и кредити, могат да кандидатстват за Грант за обучение на възрастни. Това е издръжка, определена в зависимост от финансовото положение, в размер до £ 30 (около EUR 36) за седмица, предназначена да помогне за посещаването на допълнителните разходи за обучение, включително книги, оборудване и пътни разходи, свързани с посещаването на курса. В Уелс Общият грант за обучение за по-късно образование (Assembly Learning Grant for Further Education - ALG FE) предоставя подкрепа, определена в зависимост от финансовото положение, разпределена в три семестриални плащания, всяко в размер до £500 (около EUR 600) за семестър, за редовно или задочно обучение за по-късно образование с продължителност най-малко 275 часа. Освен това, органите за финансиране на по-късното образование отпускат чрез отделните колежи и средства за затруднено положение (известни като 'Фондове за лично ползване' в Англия, 'Фондове за непредвидени финансови разходи' в Уелс, и 'Фондове за достъп' в Северна Ирландия) на учащите се в най-неравностойно положение и на социално изключените учащи се, които да им помогнат да завършат курса, ако изпадат във финансово затруднение. Измежду широките насочващи критерии, определени от органите на финансиране, колегите определят свои критерии за отпускане на Фондове за затруднено положение и за сумите, платими на избираемите учащи се. За тези Фондове може да се кандидатства извън другата материална помощ.

Аналогично, **Шотландия** предоставя Фондове за лично ползване на учащи се в затруднено финансово положение с цел осигуряване на достъп до и/или продължаване на по-късно или висше образование. Учащите се не са длъжни да връщат тези Фондове, които се заплащат като допълнение към всички други форми на подкрепа. За учащите се в по-късно образование Шотландският съвет за финансиране на по-късно и висше образование (Scottish Further and Higher Education Funding Council - SFC) издава отделни указания за

плащането от Фондовете за лично ползване за по-късно образование и Фондовете за деца за по-късно образование. Колежите решават кой да получи помощ от фондовете и в какъв размер. Учащите се могат да получат помощ от Фондовете за лично ползване няколко пъти в рамките на академичната година, но общият размер на плащанията не може да превиши £3 500 (около EUR 4 170). Но, няма максимална граница за плащане на помощ от Фондовете за деца за по-късно образование.

В **Лихтенщайн** правителството осигурява финансова подкрепа във вид на стипендии и безлихвени заеми. Тази финансова подкрепа е валидна в еднаква степен за учащи се в началното образование и в образование на втория шанс за възрастни. Но, правото на финансова подкрепа зависи от дохода и активите, като учащият се е длъжен да финансира сам образованието си, ако разполага с достатъчно лични финансови средства. Службата по стипендиите определя размера на разумната подкрепа за кандидата на базата на финансовите данни.

Възрастните учащи се получават и пряка финансова подкрепа чрез ваучери за обучение, които се използват в някои страни за покриване на част от стойността на таксите за обучение.

В **Белгия**, във **фламандската общност** и в **района на Брюксел-столица** служещите могат да закупят ваучери за обучение на стойност до EUR 250 за една календарна година. Те могат да използват тези ваучери, за да платят за програмите за обучение, организирани от доставчиците на образование и обучение, които са признати от обществената служба по труда и заетостта (VDAB), като центрове за образование на възрастни (CVOs). Служителят е длъжен да заплати само половината от стойността на ваучерите за обучение.

Освен това, възрастните учащи се могат да имат право да получат финансова подкрепа за покриване или възстановяване на разходите, направени за образование и обучение. Тези разходи включват транспортни разходи, разходи за квартира, в случаите, където програмите за обучение изискват преместване, както и разходи за учебни материали.

Испания е въвела финансова помощ за пътни разходи, разходи за жилище и учебни материали за учащите се в гимназиалното образование и образованието на равнище трета степен. Младите хора, както и възрастните учащи се могат да кандидатстват за тази финансова помощ. За да бъдат избираеми, учащите се трябва да отговарят на ежегодно определяните академични и финансови изисквания. Тази помощ е предназначена за учащи се с определено ниво на академични резултати, чийто семеен доход не е достатъчен за посрещане на разходите, свързани с образователната програма, за която са записани. Кандидатите, които вече имат квалификация, която им дава достъп до професионална дейност, не са избираеми.

В **Обединеното кралство (Уелс)** Общият грант за обучение (Assembly Learning Grant - ALG) е въведен през 2002 година. Той е достъпен за редовни и задочни учащи се в по-късно и висше образование (на възраст 19 години и повече) от семейства с нисък доход и е предназначен да помогне за покриване на разходите за книги, оборудване, пътни разходи и детска издръжка. Избираемите курсове са курсовете за по-късно образование, които включват най-малко 275 часа обучение и водят до национално призната квалификация. Грантове в размер до £1 500 (около EUR 1 790) са платими с допълнителни елементи на зрели учащи се (над 25 години) и на учащи се с разходи за детска издръжка.

Зрелите учащи се могат да ползват и гарантирани от държавата банкови заеми, които трябва да бъдат изплатени след завършване на обучението. Но, важно е да се отбележи, че в областта на висшето образование, възможността за кандидатстване за заеми за обучение често се ограничава до студенти до определена възраст (напр. 40 години в Унгария) и е достъпна само за редовни студенти (напр. в Естония и Финландия).

В **Обединеното кралство** банките предлагат Заеми за професионално и кариерно развитие, чиято лихва се заплаща от правителството по време на обучението на студентите и до един месец след завършването на курса им. Тези заеми са предназначени за курсове, които водят до заетост или повишават трудовите умения, но които не привличат други форми на финансова подкрепа. Учащите се могат да заемат до 80 % от курсовите си

такси (100 %, ако са били безработни три месеца преди кандидатстването), плюс пълната стойност на книгите и другите курсови материали. Учащите се в редовни курсове могат да вземат пари назаем и за да си помогнат в ежедневните разходи. Заемът може да покрие до две години обучение (до три години, ако курсът включва практика) и може да бъде между £300 (около EUR 350) и £10 000 (около EUR 11 900).

В **Норвегия** възрастните учащи се могат да получат заеми и грантове от Норвежкия държавен фонд за заеми за образование (*Lånekassen*) за гимназиално образование, обучение в професионални колежи и институции за висше образование. Горната възрастова граница е 65 години, но няма други правила, свързани с възрастта. Максималният заем за академичната година 2009/10 е бил NOK 87 600 (около EUR 12 000). До 40 % от заема може да бъде преобразуван в грантове, ако са взети всички изпити, ако студентът живее отделно от родителите си и ако допълнителният годишен доход не надвишава определена граница.

И накрая, в някои случаи финансовата помощ може да приеме формата на рефинансиране на таксите за обучение за записване във формални програми за образование за възрастни. Рефинансирането често зависи от успешното завършване на програмата за образование или обучение.

Във **фламандската общност на Белгия** след завършване на програмата си на обучение, участниците в курсове, които посещават програма с присъждане на диплома, могат да претендират за възстановяване на таксите си за обучение, частично или изцяло.

В **Австрия**, провинция Горна Австрия е въвела система, наречена *Bildungskonto*. По тази схема, административната служба на правителството на Горна Австрия възстановява 50 % от индивидуалните такси за курсове на хора, участващи в по-късно образование, в максимален размер до EUR 830 ('общо' *Bildungskonto*). На лицата на възраст над 40 години и на лицата без умения могат да бъдат възстановени до 80 % от курсовите такси. 'Специалното' *Bildungskonto* дава възможност на участниците да поискат финансова подкрепа, равняваща се на 50 % от личните им разходи, в максимален размер до EUR 1 660, ако представят сертификат за успешно завършване. Подготвителните курсове за официално признатите изпити (напр. *Berufsreifeprüfung*, изпитите за чирашки сертификат, изпитите за майстор и др.) са сред най-често срещаните субсидирани образователни дейности. Различни схеми за рефинансиране на таксите за обучение съществуват и във всички останали провинции на Австрия.

5.2.2. Данъчни инициативи

В някои страни възрастните учащи се имат право да искат данъчно облекчение при попълване на годишните си данъчни декларации, заради разходите, направени за по-късно образование и професионално обучение, включително програми, водещи до формални квалификации. Например:

В **Естония** Законът за подоходния данък дава право на лицето да си приспадне разходите, направени по време на период на данъчно облагане за собственото му обучение или за обучението на лице на възраст под 26 години.

В **Литва** съгласно измененията в Закона за данъка върху личния доход (2008), разходите, направени по време на данъчния период от жител на Литва за професионално образование и обучение (завършването на което води до получаването на формална квалификация) могат да бъдат приспаднати от получения доход. Когато плащането за формално образование и обучение се извършва с взети назаем средства (чрез вземане на заем от кредитна институция), частта от заема, рефинансирана по време на данъчния период, може да се приспадне от дохода. В специални случаи, когато обучаващият се не може да се възползва от това право, то може да се прехвърли на някой от членовете на семейството му.

Разходите за взетите изпити за получаване на квалификации също могат да бъдат освободени от данъчно облагане.

В **Чешката република** Законът за верификацията и признаването на резултатите от по-късното образование (2006) дава право на данъкоплатец с доход от трудово правоотношение да приспадне от данъчната основа разходите, свързани с изпити, водещи до частични квалификации, в максимален размер на CZK 10 000 (около EUR 420). Данъкоплатците с инвалидност имат право на по-големи облекчения.

Както учащите се, така и работодателите могат да получат данъчни облекчения върху разходите, направени за осигуряване на услуги за образование и обучение на техните служители.

В **Холандия** е въведена система за данъчно облекчение, за да се гарантира по-добра възможност на служителите без квалификация или с ниска квалификация да получат основна квалификация (сертификат NAVO, VWO или MBO ниво 2). По тази схема работодателите получават намаление на данъчните и социално-осигурителните си вноски за компенсация на допълнителните разходи за обучение и ръководство на неквалифицираните служители, които получават основна квалификация.

5.2.3. Отпуск за учене

Отпускът за учене е допълнителна схема в подкрепа на възрастните, които искат да се заемат с формално образование и обучение, докато са на доходна работа. За разлика от неформалното образование и обучение (като обучение, свързано с работата, за развитие на конкретни умения), което в общия случай се провежда през ограничен период от време, формалното образование обикновено изисква ангажимент с по-голяма продължителност. Следователно, даването на възможност на служителите да инвестират част от работното си време за посещаване на формални програми за общо и професионално образование, е важен начин да бъдат подкрепени в получаването на по-високи квалификации. В няколко страни, възрастните учащи се ползват от конкретни разпоредби за отпуск за учене.

Една от основните разлики в предоставянето на отпуск за обучение след страните от ЕС се отнася до категориите на обхванатите служители. Правото да се вземе или поиска отпуск за обучение често се определя от сектора, в който работят служителите или от размера на организацията.

В **Италия** платен отпуск се предвижда само в рамките на колективните договори на няколко промишлени сектора, за да се даде възможност на служителите да получат сертификат за прогимназиално образование и в по-редки случаи – гимназиална квалификация.

В **Кипър** само служителите от публичния сектор имат право по закон да напуснат работата си за определен срок от време, за да получат квалификация. Малък брой области от частния сектор предвиждат отпуск за учене в колективните си договори.

В **Обединеното кралство (Англия, Уелс и Шотландия)** в момента само работещите в организации с 250 и повече служители имат законното право да поискат отпуск за учене или обучение, наричан 'време за обучение'. От 6 април 2011 година това право ще се разшири, така че да обхване служители от организации с всякакви размери.

В **Исландия** в общия случай възрастните нямат законно право да напускат за учене на задължително, гимназиално или висше ниво на образование, с изключение на учителите от основните и гимназиалните училища, които имат право на платен отпуск за учене до една година един път в кариерата си. Отпуск за учене може да се дава и на служители и държавни служители в зависимост от трудовите договори.

Продължителността на отпуска за учене в Европа варира в широки граници. Например:

В **Белгия** продължителността на отпуска зависи от типа програма, за която се е записал служителът; тя е в рамките от 32 до 120 часа годишно.

В **Естония** Законът за образованието за възрастни прави разлика между различните видове образование, като позволява максимум 30 дни годишно за участие във формални програми за образование и обучение. Той предвижда също така 15 допълнителни дни за завършване на обучението и дипломиране.

В **Австрия** работодателите и служителите могат да се договорят за срок на отпуск за учене между три и дванадесет месеца.

Финландия позволява на служителите си да вземат отпуск за образователни цели в общ размер на две години в рамките на петгодишен период от време. Но, работодателят има право да отложи отпуска за учене, ако началният момент, избран от служителя, би накърнил сериозно бизнеса на работодателя.

В **Норвегия** служителите, които са работили повече от три години и повече от две години – в същата компания имат законното право на отпуск за редовно или задочно учене до три години за участие във формална програма за образование.

Някои системи дават възможност на служителите да запазят заплатата си по време на отпуска си за учене. Но, заплатата не се плаща непременно от работодателя. Например във Франция, служителите, ползващи отпуск за учене, получават заплатата си в пълен или частичен размер от фонда за отпуск за 'индивидуално обучение' (Fongecif). В Белгия Федералното министерство на заетостта възстановява заплатата, платена от работодателя.

В малък брой случаи периодът, по време на който обучаващите се служители имат право да получават заплатата си, е ограничен, и не съвпада непременно с продължителността на отпуска за учене. Например в Естония служителите, записани във формалното образование, получават средната заплата само 20 дни, независимо от продължителността на договорения отпуск.

Националното законодателство често определя специфичните изисквания, на които трябва да отговарят кандидатите, за да имат право на платен отпуск за учене. Например, Белгия разрешава платен отпуск само за курсове, отговарящи на определени характеристики, предвидени в законодателството. В други страни служителите имат право да подават молба за отпуск за учене, само след като са били назначени на пълен работен ден за определен срок от същия работодател (напр. една година във Финландия, 26 седмици в Обединеното кралство).

Някои страни не изискват избраната област на продължаващо образование да има пряка връзка с работните дейности на служителите. Такъв е случаят в Белгия, Франция и Обединеното кралство, където програмите, записани от служителя в отпуск за учене не трябва непременно да бъдат пряко свързани с дейностите на компанията или с реално извършваната дейност от служителя. Независимо от това, във френската общност на Белгия има тенденция да се изключват курсовете, които не водят до придобиването на професионални умения и/или целта им не е свързана с работата (напр. декоративни изкуства, фотография и др.).

5.2.4. Специфична подкрепа за безработни учащи се

В повечето европейски страни има специфични схеми за безработните, предназначени да улеснят тяхната реинтеграция на пазара на труда чрез актуализация на нивото им на квалификация. В повечето случаи безработните могат да се възползват от тези схеми, ако се регистрират като търсещи работа при съответните органи по труда. Най-обичайният вид подкрепа за търсещите работа, които са се записали за формални програми за образование или обучение, е частичното или пълно освобождаване от такси за обучение. Например:

В **Белгия**, във **френската общност** търсещите работа се освобождават от заплащане на такси за образование, предоставено в рамките на схемата „Образование за социален напредък“ (*enseignement de promotion sociale*). В **немскоговорящата общност** регистрираните кандидати за работа или хората, които получават определени държавни придобивки (напр. помощ за безработица или издръжка за търсещи работа) заплащат по-ниска такса за обучение в институтите за образование за възрастни (*Schulische Weiterbildung*). **Фламандската общност** осигурява пълно освобождаване от такси за обучение за няколко целеви групи, включително търсещи работа, които получават издръжка за търсещи работа или помощ за безработни и които се регистрират за програма 'пътека към работа', призната от обществената служба по труда и заетостта (VDAB).

В **Ирландия** от септември 2009 година около 1 800 безработни са получили подкрепа за задочни преддипломни или следдипломни програми и курсове във висшето образование.

В **Латвия** от 2009 година безработните, които искат да получат нова квалификация, са избираеми за ваучери за образование, които могат да се използват, за да покрият професионално образование, преквалификационни или професионални програми за по-късно образование (т.е. формални и неформални програми). Освен това, през 2010 година 690 безработни лица с ненужни или незавършени квалификации от висшето образование са били подкрепени да получат нова професионална квалификация от висшето образование или да завършат незавършена преди това степен. Осигурено е било и финансиране на обучението в размер до 1 000 лата (около EUR 1 400), както и месечна стипендия за срока на обучение. Но, тази програма няма да продължи през 2011 година.

В **Обединеното кралство (Шотландия)** през 1998/99 година, Шотландският съвет за финансиране на висшето образование въведе Схемата за освобождаване от такса за задочно обучение във висшето образование с цел да помогне на учащите се с нисък доход и на безработните задочници във висшето образование. През академична година 2010/11 на тази схема е отпуснат бюджет от £3.7 милиона (около EUR 4.4 милиона).

В **Исландия** индивидуалната програма за търсене на работа за безработни включва безплатно образование и обучение. Финансирането на тази програма е осигурено в държавния бюджет чрез неговия Фонд за образование за работа и от приходите от Фонда за застраховка от безработица.

Освен това, няколко страни осигуряват специални субсидии за безработни възрастни, които се записват за програми за образование и обучение, включително формални програми. Тези субсидии могат да приемат формата на възстановяване на пътните разходи, направени по време на обучението, помощта за настаняване в случаите, когато обучението налага пренощуване, храна, материали за обучение като учебници и дневна детска градина и или грижа за децата за учащи се с деца.

В **Белгия** търсещият работа, регистриран във FOREM (Валонската обществена служба по заетост и обучение) или в *Bruxelles-Formation*, подписва договор за професионално обучение, който му дава право на различни придобивки. Те включват запазването на помощите за безработица или плащанията за социална интеграция, възстановяване на пътните разходи, обезщетение за обучение в размер на € 1 на час присъствие за обучение (при определени условия), помощ за детска градина или отглеждане на детето в дома и застрахователно покритие. Във **фламандската общност** Обществената служба по труда и заетостта (VDAB) предоставя

различни помощи за търсещи работа участници в курсове, включително помощ за пътуване, помощ за настаняване, ако записаният курс изисква пренощуване, и помощ за отглеждане на дете за участниците в курса с малки деца.

В **България** лицата, които търсят активно работа, имат право на професионално обучение и на стипендия за обучение, което води до получаване на професионална квалификация.

В **Испания** безработните лица, които участват в дейности за професионално обучение, могат да получат помощ за транспорт, храна и настаняване, както и помощ за грижа за деца на възраст под 6 години и за лица на тяхна издръжка.

В **Словения** безработните, които се записват за формални програми за обучение на гимназиално равнище и равнище от трета степен, имат право да получат помощ за ежедневни разходи (€ 6 на ден), добавка за пътни разходи, учебни материали и помагала, изисквани от програмата. Но, общата сума не може да бъде по-голяма от 20 % от минималната заплата. На учащите се се заплаща и задължителната здравна осигуровка. Освен това, безработните учащи се, записани в гимназиални курсове и курсове на равнище от трета степен с продължителност над 100 часа имат право да получат грантове за дейност в размер между EUR 100 и 300, в зависимост от продължителността на програмата.

В зависимост от националния контекст безработните, които участват в образование и обучение, запазват помощите си за безработица или тези помощи се заместват от други схеми на финансова подкрепа. В Ирландия, например, безработните, участващи в програми за образование и обучение запазват социалните си придобивки или получават помощ за участник в тази връзка. Освен това, участниците запазват вторичните си помощи (като субсидии за гориво, наем или медицински разходи) и могат да бъдат избираеми за различни допълнителни помощи, предназначени да покрият разходите за посещаване на програми за образование и обучение, като храна и пътни. Важно е също да се отбележи, че във Финландия, търсещите работа, които по своя инициатива изберат да получат обучение извън програмите, предлагани от Службата по заетост и икономическо развитие, могат да запазят помощите си за безработица, докато отговарят на определени изисквания.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Този доклад изследва как европейските страни решават важната задача за предоставяне на възможности на възрастното население да се придвижи 'една стъпка нагоре' и да постигне квалификация поне с едно ниво по-висока от притежаваната досега. Макар че основната цел на доклада са възможностите за придвижване от по-ниски към по-високи нива на квалификация, важно е да се подчертае, че на ученето през целия живот не може да се гледа само като на вертикален процес, при който всички учащи се стремят да получат по-високи квалификации. Понякога процесът може да бъде хоризонтален, в смисъл, че учащите се често имат нужда да получат различна квалификация на същото ниво на квалификационната структура или, всъщност, получават по-ниска квалификация, особено ако променят кариерата си или разширяват уменията си. Всички тези пътеки са валидни избори по пътя към ученето през целия живот и много от програмите, мерките и действията на политиката, коментирани в този доклад, могат да предложат подкрепата, от която се нуждаят възрастните, за да продължат в някоя от тези посоки на учене.

С цел сравнимост между страните документът не покрива целия диапазон на формални квалификации, които съществуват в различните европейски страни. Както се вижда от доклада, формалното образование е сложна област и неговият обхват може да бъде различен за различните страни. Затова докладът се концентрира само върху част от сектора на формалното образование и обучение, тоест, върху основните квалификации, традиционно свързани с основната система на образование и обучение. Целта е да се изследва как лицата могат да постигнат тези квалификации на по-късен етап от живота.

Това заключение осветлява избрани теми, обсъдени в доклада, и указва някои възможни насоки на политиката, които биха могли да подобряват възможностите на възрастните да актуализират нивото си на образователни постижения.

Европейските страни са изправени пред твърде различни предизвикателства при повишаване на образователните постижения на възрастното население

Статистическите данни във връзка с развитието на човешките ресурси от гледна точка на образованието и обучението показват, че през 2009 година Европейският съюз е наброявал около 76 милиона възрастни, които не са достигнали нивото на гимназиалното образование – нивото, считано за минимално изискване не само за успешното влизане на пазара на труда, но и за непрекъснатата годност за трудова заетост. Тази група включва около 23 милиона възрастни, които не са завършили никакво формално образование над нивото на основното образование. Въпреки това, съществуват твърде различни схеми на образователни постижения сред възрастните в европейските страни. Докато в няколко страни относително малък дял от възрастното население не е завършил прогимназиално или гимназиално образование, някои страни показват твърде различен профил, характеризиращ се със значителен дял на възрастни с ниски образователни постижения. Това показва, че европейските страни са изправени пред твърде различни предизвикателства в предоставянето на компенсаторни формални възможности за учене през целия живот.

Незавършването на прогимназиално образование може да представлява сериозна пречка за включването на възрастните в програми, водещи до гимназиални квалификации

Статистическите данни сочат, че лицата, които не притежават формални квалификации, имат по-малка вероятност да вземат участие във формалното образование, отколкото лицата, които са завършили поне гимназиално образование. Това може да бъде свързано отчасти със структурните прегради в системите на формалното образование. Анализът показва, че в много европейски страни възрастните, които не са завършили основно или прогимназиално образование, имат много ограничени възможности за преминаване към формалната система на образование и обучение за постигане на по-високи квалификационни нива, и по-специално – на гимназиални квалификации. В този контекст докладът определя два примера на добра практика. В някои страни законодателството гарантира на недостатъчно квалифицираните възрастни достъп до основно и прогимназиално образование. Това се постига като от местните власти се изисква да осигурят достатъчна доставка на образование, водещо до прогимназиални квалификации за удовлетворяване на търсенето. Другаде страните са въвели гъвкави процедури на прием и нямат формални изисквания по отношение на квалификацията за влизане в гимназиалното образование.

Много страни предлагат на възрастните, завърнали се в образованието, възможности за постигане на формални квалификации чрез различни гъвкави възможности за учене

Очертаната картина показва, че формалните квалификации до гимназиално ниво често могат да бъдат постигнати по различни гъвкави начини. Първо, някои страни предлагат формални програми за образование и обучение с модулна или структурирана в единици организация, която дава възможност на учащите се да проследят собствената си пътека на обучение и прогресивно да натрупат различни квалификационни компоненти. В Европа се наблюдават също и други организационни схеми, подобни на модернизацията. Второ, участието във формалните програми за образование и обучение не винаги е необходимо условие за постигане на формални квалификации. В няколко европейски страни учащите се, които вече не подлежат на задължително образование, могат да положат частични или окончателни изпити, водещи до формални сертификати и квалификации без предварително участие в програми за образование и обучение. Това дава възможност на възрастните, завърнали се към ученето, да се подготвят за изпитите със собствено темпо и/или да валоризират резултати от учене, постигнати в контексти, различни от формалните. В случая на професионални квалификации традиционните училищни изпити понякога се заменят от други методи за оценка, като портфейли, наблюдение, демонстрация и др. Накрая, малък брой страни се проявяват като сериозни инвеститори в отвореното и дистанционното обучение. Това обикновено са страни, които са създали организации под шапката на Министерството на образованието за осигуряване доставката на отворено и дистанционно обучение за хора от всички възрасти, включително възрастни, завърнали се към ученето.

Системите за висше образование се различават значително по своята възприемчивост към възрастните, завърнали се към ученето

Резултатите от анализа показват, че ясни цели на политиката по отношение на участието на зрели учащи се във висшето образование досега са дефинирани само в малък брой европейски страни. Независимо от това, много страни са въвели различни мерки, които са съобразени с нуждите на нетрадиционните кандидати и учащи се във висшето образование, включително възрастни, завърнали се към ученето. Например, в няколко страни традиционният сертификат

за завършване на общо или професионално гимназиално училище не е единственият начин за влизане във висшето образование. Алтернативните пътища на достъп най-често включват прием на базата на валидиране на предишно неформално или нередовно обучение или на специфични подготвителни програми за нетрадиционни кандидати. Освен това, в няколко страни учащите се могат да валидират предишното си неформално или нередовно обучение с оглед на напредъка им във формалното обучение във висшето образование. Това създава възможност за зрелите учащи се да валоризират широк диапазон от опита и резултатите от обучението си, включително обучението, свързано с работата. И накрая, някои страни са въвели действия и мерки на политиката за удовлетворяване на нуждите на учащите се, които не могат да посещават традиционното редовно обучение във висшето образование, както е обикновено случаят с възрастните, завърнали се към ученето.

Повечето европейски страни са въвели финансови мерки в подкрепа на участието на най-уязвимите групи във формалното образование и обучение

Докладът показва, че публичните органи на властта в повечето страни осигуряват финансова подкрепа за задължителното формално образование и обучение, насочено към най-уязвимите групи, по-специално, недостатъчно квалифицираните възрастни и лицата в риск от социално изключване. Например, основните и прогимназиалните програми на 'втория шанс' в повечето страни са безплатни за участниците, които още не са завършили тези нива. Това често е валидно и за гимназиалните програми и квалификации. Но, трудно е да се оцени степента, в която публичните органи на властта в Европа осигуряват достатъчен достъп до подходящо обучение на недостатъчно квалифицираните възрастни. В областта на висшето образование страните се различават в голяма степен по начина на финансиране на гъвкавите програми за обучение (напр. задочно обучение), които са особено подходящи за нуждите на възрастните, завърнали се към ученето. Докато някои страни финансират в еднаква степен традиционните редовни програми и гъвкавите програми за обучение, в други страни към всеки режим на обучение се прилага различен метод на финансиране. Това означава, че гъвкавите възможности за обучение често изискват по-сериозна частна финансова инвестиция, отколкото традиционните редовни програми. Освен това, страните се различават в голяма степен по отношение на пряката и непряката финансова подкрепа, за която могат да бъдат подходящи възрастните, завърнали се към ученето, когато се заемат с формално образование и обучение. Независимо от това, навсякъде в Европа пряката и непряката финансова подкрепа за учащите се е насочена към безработните и лицата, уязвими от изключване от пазара на труда.

*

* *

В заключение е важно да се отбележи, че независимо, че сертификатите и дипломите, свързани с различните квалификации, често остават валидни през целия период на трудова активност на човека, знанията, уменията и компетенциите, необходими на пазара на труда и в обществото изобщо, се развиват бързо. Затова след постигането им формалните сертификати и квалификации често са вече недостатъчни, за да осигурят непрекъсната способност за трудова заетост през периода на трудова активност на човека. С други думи, на придобиването на формална квалификация днес трябва да се гледа като на стъпало от стълбата на учене през целия живот, а не като на завършен етап от него.

ЛИТЕРАТУРА

- Boateng, S.K., 2009. *Significant Country Differences in Adult Learning*. Eurostat: Statistics in Focus 44/2009. [pdf] Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Публикувана на: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-09-044/EN/KS-SF-09-044-EN.PDF> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].
- Cedefop, European Commission, 2010. *Synthesis of national developments related to the implementation of the EQF – May 2010*. Internal document. Brussels: Cedefop, European Commission.
- Cedefop, 2004. *Terminology of vocational training policy. A multilingual glossary of an enlarged Europe*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Cedefop, 2008. *Terminology of European education and training policy. A Selection of 100 key terms*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Cedefop, 2010. *Vet in Europe – Country reports*. Публикувана на: <<http://www.cedefop.europa.eu/EN/Information-services/browse-national-vet-systems.aspx>> [Ползвана през ноември 2010 г.].
- EACEA/Eurydice, 2010. *Eurybase – Descriptions of National Education Systems and Policies*. Публикувана на: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/eurybase_en.php> [Ползвана през ноември 2010 г.].
- ECOTEC, 2007. *European Inventory on Validation of informal and non-formal learning*. [pdf] Birmingham: ECOTEC. Публикувана на: <<http://www.ecotec.com/europeaninventory/publications/inventory/EuropeanInventory.pdf>> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].
- European Commission, 2006. *Communication from the Commission. Adult learning: It is never too late to learn*. COM(2006) 614 final.
- European Commission, 2007. *Communication of the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions – Action Plan on Adult Learning: It is always a good time to learn*. COM(2007) 558 final.
- European Commission, 2009. *Progress towards the Lisbon objectives in education and training indicators and benchmarks 2009*. [Он-лайн] Публикувана на: <http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc1951_en.htm> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].
- Eurostat, 2006. *Classification of learning activities - Manual*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostat, 2010. *Statistics: Education and Training*. [Online] Публикувана на: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/introduction>> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].
- Eurostat, Eurostudent, 2009. *The Bologna Process in Higher Education in Europe. Key indicators on the social dimension and mobility*. Luxembourg: Office for the Official Publications of the European Communities.
- Eurostudent, 2008. *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe* [pdf] Публикувана на: <http://www.eurostudent.eu/download_files/documents/Synopsis_of_Indicators_EIII.pdf> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].
- Eurydice, 2007a. *Key Data on Higher Education in Europe*. Brussels: Eurydice.

- Eurydice, 2007b. *Non-vocational adult education in Europe. Executive summary of national information on Eurydice* [pdf] Brussels: Eurydice. Публикувана на: <http://eacea.ec.europa.eu/eurydice/ressources/eurydice/pdf/0_integral/083EN.pdf> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].
- Eurydice, 2010. *Focus on Higher Education in Europe. The Impact of the Bologna Process*. Brussels: Eurydice.
- Higher Education Academy EvidenceNet, 2010. *Mature students in higher education and issues for widening participation*. [Online] Публикувана на: <<http://evidencenet.pbworks.com/w/page/19383511/Mature-students-in-higher-education-and-issues-for-widening-participation>> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].
- Löfgren, J., Svenning A., 2009. *Paper on the AES Pilot*. Statistics Sweden.
- Ministère de l'Enseignement supérieur et de la Recherche [Ministry of Higher Education and Research (FR)], 2009. *La validation des acquis dans l'enseignement supérieur* [Validation of prior learning in higher education]. [pdf] Paris: Ministry of Higher Education and Research. Публикувана на: <http://media.enseignementsuprecherche.gouv.fr/file/2009/44/0/NI0916_61440.pdf> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].
- NatCen (National Centre for Social Research (UK)), 2005. *National Adult Learning Survey. Questionnaire*. [pdf] Публикувана на: <<http://www.esds.ac.uk/doc/6346/mrdoc/pdf/6346questionnaire.pdf>> [Ползвана на 13 януари 2011 г.].
- NRDC (National Research and Development Centre for adult literacy and numeracy [UK]), 2010. *Study on European terminology in adult education for a common language and common understanding and monitoring of the sector*. [pdf] Публикувана на <http://ec.europa.eu/education/more-information/doc/2010/adultreport_en.pdf> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), 2003. *Beyond Rhetoric: Adult Learning Policies and Practices*. Paris: OECD.
- OECD, 2008. *Education at a Glance – OECD Indicators 2008*. Paris: OECD.
- OECD, 2005. *Promoting Adult Learning*. Paris: OECD.
- Quality Assurance Agency for Higher Education (UK), 2006. *Code of practice for the assurance of academic quality and standards in higher education*. [pdf] Публикувана на: <<http://www.qaa.ac.uk/academicinfrastructure/codeOfPractice/section10/RecruitmentandAdmissions.pdf>> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].
- Rosenblatt, B., 2009. *Adult education and training in comparative perspective – understanding differences across countries*. Munich: TNS Infratest Sozialforschung.
- The Bologna Process Independent Assessment. The first decade of working on the European Higher Education Area. Volume 2 Case studies and appendices* [pdf] Публикувана на: <http://ec.europa.eu/education/highereducation/doc/bologna_process/independent_assessment_2_cases_appendices.pdf> [Ползвана на 7 януари 2011 г.].
- UNESCO/OECD/Eurostat, 2010. *UOE data collection on education systems. Manual. Volume 1*. Montreal, Paris, Luxembourg: UNESCO/OECD/Eurostat.
- UNESCO-UIS (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-Institute for Statistics), 2006. *International Standard Classification of Education. ISCED 1997*. Re-edited. [pdf] s.l: s.n. Публикувана на: <http://www.uis.unesco.org/TEMPLATE/pdf/isced/ISCED_A.pdf> [Ползвана на 6 януари 2011 г.].

РЕЧНИК

Кодове на страните

EU-27	Европейски съюз
BE	Белгия
BE fr	Белгия – френска общност
BE de	Белгия – немскоговоряща общност
BE nl	Белгия – фламандска общност
BG	България
CZ	Чешка република
DK	Дания
DE	Германия
EE	Естония
IE	Ирландия
EL	Гърция
ES	Испания
FR	Франция
IT	Италия
CY	Кипър
LV	Латвия
LT	Литва
LU	Люксембург
HU	Унгария
MT	Малта
NL	Холандия

AT	Австрия
PL	Полша
PT	Португалия
RO	Румъния
SI	Словения
SK	Словакия
FI	Финландия
SE	Швеция
UK	Обединено кралство
UK-ENG	Англия
UK-WLS	Уелс
UK-NIR	Северна Ирландия
UK-SCT	Шотландия
EFTA/EEA страни	Трите страни от европейската асоциация за свободна търговия, които са членки на Европейското икономическо пространство
IS	Исландия
LI	Лихтенщайн
NO	Норвегия
Страни-кандидатки	
TR	Турция

Статистически код

: Няма данни

Международна стандартна класификация на образованието (International Standard Classification of Education - ISCED 1997)

Международната стандартна класификация на образованието (International Standard Classification of Education - ISCED) е подходящ инструмент за събиране на статистика относно интернационалността на образованието. Тя обхваща две междукласификационни променливи: нивата и областите на образование с допълнителните измерения на общата/професионалната/предпрофесионалната ориентация и образователно предназначение/предназначение на пазара на труда. Настоящата версия, ISCED 97⁽¹⁷⁾, разграничава седем нива на образование. Емпирично, ISCED приема, че съществуват няколко критерии, които могат да помогнат за разпределяне на образователните програми в нива на образование. В зависимост от нивото и вида на съответното образование, е необходимо да се въведе йерархична система на степенуване на основните и допълнителните критерии (типични квалификации за влизане, минимално изискване за влизане, минимална възраст, квалификация на персонала и др.).

⁽¹⁷⁾ http://www.uis.unesco.org/ev.php?ID=3813_201&ID2=DO_TOPIC

ISCED 0: Предучилищно образование

Предучилищното образование се определя като началният етап на организираното обучение. То се извършва в училищата или центровете и е предназначено за деца на възраст над 3 години.

ISCED 1: Начално образование

Това ниво започва между 5 и 7-годишна възраст, то е задължително във всички страни и обикновено продължава от четири до шест години.

ISCED 2: Прогимназиално образование

То продължава основните програми от началното образование, като обучението е фокусирано в по-голяма степен върху отделните предмети. Обикновено края на това ниво съвпада с края на задължителното образование.

ISCED 3: Гимназиално образование

Това ниво съвпада в общия случай с края на задължителното образование. Началната възраст обикновено е 15 или 16 години. Обикновено се изискват входни квалификации (край на задължителното образование) и други минимални изисквания за влизане. Обучението често е насочено в по-голяма степен към отделните предмети, отколкото ISCED ниво 2. Типичната продължителност на ISCED ниво 3 варира от две до пет години.

ISCED 4: Следгимназиално невисше образование

Тези програми са на границата между гимназиалното образование и образованието на равнище от трета степен. Целта им е да разширят знанията на завършилите ISCED ниво 3. Типични примери са програмите, предназначени да подготвят учениците за обучение на ниво 5 или програмите, предназначени да подготвят учениците за директно влизане на пазара на труда.

ISCED 5: Образование на равнище от трета степен (първи етап)

Влизането в тези програми обикновено изисква успешно завършване на ISCED ниво 3 или 4. Това равнище включва програми от трета степен с академична ориентация (тип А), които са изключително теоретични, и програми от четвърта степен с професионална ориентация (тип В), които обикновено са по-кратки от програмите от тип А и са предназначени за влизане на пазара на труда.

ISCED 6: Образование на равнище от трета степен (втори етап)

Това ниво е запазено за обучение от трета степен, което води до напреднала изследователска квалификация (степен 'кандидат на науките' или докторска степен).

СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ

Фигура 1.1:	Възрастно население в Европа с образователно равнище под гимназиалното (ISCED 3), възраст 25-64 години (%), 2009 г.	9
Фигура 1.2:	Възрастно население в Европа с образователно равнище подпрогимназиалното (ISCED 2), възраст 25-64 години (%), 2009 г.	10
Фигура 1.3:	Участие на възрастните в образование и обучение през четирите седмици преди проучването (EU LFS), възраст 25-64 години (%), 2009 г.	11
Фигура 1.4:	Участие на възрастните в образование и обучение през 12-те месеца преди проучването (AES), възраст 25-64 години (%), 2007 г.	12
Фигура 1.5:	Участие на възрастните във формално и неформално образование и обучение в 12-те месеца преди проучването (AES), възраст 25-64 години (%), 2007 г.	13
Фигура 1.6:	Участие на възрастните във формално образование и обучение през 12-те месеца преди проучването (AES) по възрастови групи, възраст 25-64 години (%), 2007 г.	14
Фигура 1.7:	Участие на възрастните във формално образование и обучение през 12-те месеца преди проучването (AES) според най-високото ниво на получено образование, възраст 25-64 години (%), 2007 г.	15
Фигура 1.8:	Средни разходи за участник във формално образование и обучение през 12-те месеца преди проучването (AES), възраст 25-64 години (EUR), 2007 г.	16
Фигура 2.1:	Понятията формално, неформално и нередовно обучение според речника "Терминология на европейската политика за образование и обучение" (Cedefop, 2008)	18
Фигура 2.2:	Понятията формално и неформално образование и нередовно и случайно обучение съгласно наръчника "Класификация на дейностите за обучение (Classification of Learning Activities - CLA) (Eurostat, 2006)	19
Фигура 3.1:	Завършването на прогимназиално образование (ISCED 2) като условие за достъп на възрастните до гимназиално образование (ISCED 3), 2009/10 г.	24
Фигура 3.2:	Институционални форми, предлагащи гимназиално образование за възрастни, 2009/10 г.	32
Фигура 4.1:	Алтернативни пътища към висшето образование за нетрадиционни кандидати, 2009/10 г.	47
Фигура 4.2:	Законодателни рамки за валидиране на предишно неформално и нередовно обучение в сектора на висшето образование, 2009/10	49
Фигура 4.3:	Процент на вечерните учащи се във висшето образование (ISCED 5 и 6), 2008 г.	57
Фигура 4.4:	Разпределение на вечерните учащи се по възраст (ISCED 5 и 6), 2008 г.	58

БЛАГОДАРНОСТИ

АГЕНЦИЯ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ, АУДИОВИЗИЯ И КУЛТУРА

Р9 EURYDICE

Avenue du Bourget 1 (BOU2)
B-1140 Brussels
(<http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice>)

Главен редактор

Арлет Делакси (Arlette Delhaxhe)

Автори

Даниела Коканова (Daniela Kocanova - координация),
Джулия Паолини (Giulia Paolini), Олга Бороданкова (Olga Borodankova)

Оформление и графика

Патрис Брел (Patrice Brel)

Координатор на продукцията

Жизел дьо Лел (Gisèle De Lel)

НАЦИОНАЛНИ ЗВЕНА НА ЕВРИДИКА

БЕЛГИЯ

Unité francophone d'Eurydice
Ministère de la Communauté française
Direction des Relations internationales
Boulevard Léopold II, 44 – Bureau 6A/002
1080 Bruxelles
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност;
Експерт Джозеф Леонар (Joseph Leonard) (координиращ инспектор, *enseignement de promotion sociale*)

Eurydice Vlaanderen / Afdeling Internationale Relaties
Ministerie Onderwijs
Hendrik Consciencegebouw 7C10
Koning Albert II – laan 15
1210 Brussel
Сътрудници на звеното: Отговорност на експертна група

Eurydice-Informationsstelle der Deutschsprachigen
Gemeinschaft
Agentur für Europäische Bildungsprogramme VoG
Postfach 72
4700 Eupen
Сътрудници на звеното: Леонар Шифлер (Leonhard Schiffers), Йохана Шрьодер (Johanna Schröder)

БЪЛГАРИЯ

Eurydice Unit
Human Resource Development Centre
15, Graf Ignatiev Str.
1000 Sofia
Координатор – старши експерт "Образователни изследвания и планиране", Лъчезар Африканов

ЧЕШКА РЕПУБЛИКА

Eurydice Unit
Institute for Information on Education
Senovážné nám. 26
P.O. Box č.1
110 06 Praha 1
Сътрудници на звеното: Симона Пикалкова (Simona Píkalikova); Ян Бруха (Jan Bruha) (експерт от Министерството на образованието, младежта и спорта)

ГЕРМАНИЯ

Eurydice-Informationsstelle des Bundes
EU-Büro des Bundesministeriums für Bildung und Forschung
(BMBF) / PT-DLR
Carnotstr. 5
10587 Berlin

Eurydice-Informationsstelle der Länder im Sekretariat der
Kultusministerkonferenz
Graurheindorfer Straße 157
53117 Bonn
Сътрудници на звеното: Бригите Ломар (Brigitte Lohmar)

ЕСТОНИЯ

Eurydice Unit
SA Archimedes
Koidula 13A
10125 Tallinn
Сътрудници на звеното: Терье Хайдак (Terje Haidak)
(експерт, Министерство на образованието и
изследванията)

ЕИРЕ / ИРЛАНДИЯ

Eurydice Unit
Department of Education & Skills
International Section
Marlborough Street
Dublin 1
Сътрудници на звеното: Сиймъс Хемпестол (Séamus
Hempstall) (По-късно образование, Отдел по
образование и умения)

ГЪРЦИЯ

Eurydice Unit
Ministry of Education, Lifelong Learning and Religious Affairs
Directorate for European Union Affairs
Section C 'Eurydice'
37 Andrea Papandreou Str. (Office 2168)
15180 Maroussi (Attiki)
Сътрудници на звеното: Атена Плеса-Пападаки (Athena
Plessa-Papadaki), Мария Спану (Maria Spanou)
28006 Madrid
Сътрудници на звеното: Флора Джил Травер (Flora Gil
Traver) (координатор), Фатима Родригеш Гомеш (Fátima
Rodríguez Gómez), Патриция Вале Васконселос
Сервейра (Patricia Vale Vasconcelos Cerveira)

ИСПАНИЯ

Unidad Española de Eurydice
Instituto de Formación del Profesorado, Investigación e
Innovación Educativa (IFIIIE)
Ministerio de Educación
Gobierno de España
c/General Oraa 55

ФРАНЦИЯ

Unité française d'Eurydice
Ministère de l'Éducation nationale, de l'Enseignement
supérieur et de la Recherche
Direction de l'évaluation, de la prospective et de la
performance
Mission aux relations européennes et internationales
61-65, rue Dutot
75732 Paris Cedex 15
Сътрудници на звеното: Тиери Дамур (Thierry Damour),
Луиза Ломбарди (Luisa Lombardi)

ХЪРВАТИЯ

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa
Donje Svetice 38
1000 Zagreb

ИСЛАНДИЯ

Eurydice Unit
Ministry of Education, Science and Culture
Office of Evaluation and Analysis
Sölvhólgötu 4
150 Reykjavik
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност

ИТАЛИЯ

Unità italiana di Eurydice
Agenzia Nazionale per lo Sviluppo dell'Autonomia Scolastica
(ex INDIRE)
Via Buonarroti 10
50122 Firenze
Сътрудници на звеното: Симона Баджиани (Simona
Baggiani); експерти: Никола Малоджи (Nicola Malloggi)
(Ansas – ex Indire), Карло Финочети (Carlo Finocchietti)
(Centro Informazione Mobilità Equivalenze Accademiche –
CIMEA)

КИПЪР

Eurydice Unit
Ministry of Education and Culture
Kimonos and Thoukydidou
1434 Nicosia
Сътрудници на звеното: Кристиана Хапери (Christiana
Haperi); експерти: Николета Йоану (Nicoletta Ioannou),
Кристиана Карилау (Christiana Charilaou), Алексис
Ротсидес (Alexis Rotsides) (Министерство на
образованието и културата)

ЛАТВИЯ

Eurydice Unit
Valsts izglītības attīstības aģentūra
State Education Development Agency
Valņu street 1
1050 Riga
Сътрудници на звеното: Йелена Мухина (Jelena Muhina)
(Секция „Учене през целия живот“, Отдел за
координация на политиката на Министерството на
образованието и науката)

ЛИХТЕНЩАЙН

Informationsstelle Eurydice
Schulamt
Austrasse 79
9490 Vaduz
Сътрудници на звеното: Бригите Хаас-Бек (Brigitte Haas-
Beck) (Директор на *Stiftung Erwachsenenbildung*
Liechtenstein, Вадуц); *Informationsstelle Eurydice*
Liechtenstein, Schulamt, Вадуц

ЛИТВА

Eurydice Unit
National Agency for School Evaluation
Didlaukio 82
08303 Vilnius
Сътрудници на звеното: Тадаш Тамошюнаш (Tadas
Tamošiūnas) (експерт)

ЛЮКСЕМБУРГ

Unité d'Eurydice
Ministère de l'Éducation nationale et de la Formation
professionnelle (MENFP)
29, Rue Aldringen
2926 Luxembourg
Сътрудници на звеното: Национално звено Eurydice на
Люксембург

УНГАРИЯ

Eurydice National Unit
Ministry of National Resources
Szalay u. 10-14
1055 Budapest
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност

МАЛТА

Eurydice Unit
Directorate for Quality and Standards in Education
Ministry of Education, Culture, Youth and Sport
Great Siege Rd.
Floriana VLT 2000
Сътрудници на звеното: координация; експерт: Виктор Галеа (Victor Galea) (Мениджър по услугите, Дирекция „Учене през целия живот“)

ХОЛАНДИЯ

Eurydice Nederland
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Internationaal Beleid
IPC 2300 / Kamer 08.051
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Сътрудници на звеното: Раймон ван дер Pee (Raymond van der Ree)

НОРВЕГИЯ

Eurydice Unit
Ministry of Education and Research
Department of Policy Analysis, Lifelong Learning and International Affairs
Akersgaten 44
0032 Oslo
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност

АВСТРИЯ

Eurydice-Informationsstelle
Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur
Abt. IA/1b
Minoritenplatz 5
1014 Wien
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност

ПОЛША

Eurydice Unit
Foundation for the Development of the Education System
Mokotowska 43
00-551 Warsaw
Сътрудници на звеното: Елжбйета Дрогош-Заблоцка (Elżbieta Drogosz-Zabłocka) (експерт); Беата Косакowska (Beata Kosakowska) (координация)

ПОРТУГАЛИЯ

Unidade Portuguesa da Rede Eurydice (UPRE)
Ministério da Educação
Gabinete de Estatística e Planeamento da Educação (GEPE)
Av. 24 de Julho, 134 – 4.º
1399-54 Lisboa
Сътрудници на звеното: Тереза Еваристо (Teresa Evaristo), Карина Пинто (Carina Pinto)

РУМЪНИЯ

Eurydice Unit
National Agency for Community Programmes in the Field of Education and Vocational Training
Calea Serban Voda, no. 133, 3rd floor
Sector 4
040205 Bucharest
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност

ШВЕЙЦАРИЯ

Foundation for Confederal Collaboration
Dornacherstrasse 28A
Postfach 246
4501 Solothurn

СЛОВЕНИЯ

Eurydice Unit
Ministry of Education and Sport
Department for Development of Education (ODE)
Masarykova 16/V
1000 Ljubljana
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност

СЛОВАШКА РЕПУБЛИКА

Eurydice Unit
Slovak Academic Association for International Cooperation
Svoradova 1
811 03 Bratislava
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност; експерт: Ярослав Юрига (Jaroslav Juriga) (Министерство на образованието на Словашката република)

ФИНЛАНДИЯ

Eurydice Finland
Finnish National Board of Education
P.O. Box 380
00531 Helsinki
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност

ШВЕЦИЯ

Eurydice Unit
Vocational Training & Adult Education Unit
International Programme Office for Education and Training
Kungsbrogatan 3A
Box 22007
104 22 Stockholm
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност

ТУРЦИЯ

Eurydice Unit Türkiye
MEB, Strateji Geliştirme Başkanlığı (SGB)
Eurydice Türkiye Birimi, Merkez Bina 4. Kat
B-Blok Bakanlıklar
06648 Ankara
Сътрудници на звеното: Колективна отговорност

ОБЕДИНЕНО КРАЛСТВО

Eurydice Unit for England, Wales and Northern Ireland
National Foundation for Educational Research (NFER)
The Mere, Upton Park
Slough SL1 2DQ
Сътрудници на звеното: Сигрид Бойд (Sigrid Boyd)

Eurydice Unit Scotland
International Team
Schools Directorate
Area 2B South
Mailpoint 28
Victoria Quay
Edinburgh
EH6 6QQ
Сътрудници на звеното: Звено на Eurydice – Шотландия, Дирекция „Учене“, Шотландско правителство (Eurydice Unit Scotland, Learning Directorate, Scottish Government)

EACEA; Евридика

Възрастните в системата на формалното образование: Политики и практики в Европа

Брюксел: Евридика

2011 – 88 стр.

ISBN 978-92-9201-147-5

Цифров идентификатор на обекта (doi):10.2797/51592

Дескриптори: образование за възрастни, формално образование, възрастен обучаващ се, зрял учащ се, квалификация, акредитация на предишно обучение, модулен курс, дистанционно обучение, отпуск за образование, електронно обучение, такси за обучение, финансова подкрепа, образование на учители, гимназиално, висше образование, сравнителен анализ, ЕФТА, Европейски съюз

